تعميې او تاريخي مادې

په پښتو ادب کې

څېړنه:
د محمدمعصوم هوتک

Ketabton.com

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **تعميي او تاريخي مادې په پښتو ادب کې**
* څېړنه: **د محمد معصوم هوتک**

* خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تليفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**
* لومړی چاپ: ۱۳۹۱ ش – ۲۰۱۲ ع
* کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* چاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه
* د مخونو شمیر: ۲۰۸
* د خپرونو لړ: ٦٨

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د خپروونکي خبري

معما د ادبي فنونو په کتار کي هغه صنف دئ، چي ويونکی ئې د لوستونکي د سرگرمه کولو له پاره استعمالوي. په معماوو کي د صريحو او واضحو کلماتو پر ځای د پېچلو او داسي مغلقو کلماتو له استعماله کار اخيستل کېږي، چي د پوهېدلو له پاره ئې لوستونکی فکر او دقت ته اړتيا لري.

پښتو ادب چي د شرقي ادبي صنايعو څخه مالامال دئ، يو هغه ئې هم د معما پېچلی او سخت صنعت دئ، چي د دې ادب د سرلارو پخوانيو او اوسنيو له خوا په خورا مهارت کار ځني اخيستل کېږي. د پښتو ادب په پخوانيو دېواني آثارو کي خوشحال خان خټک يو ماهر او په دغه فن پوه استاد دئ، خوشحال د خپل انتقادي روش له مخي د پخوانيو معماويونکو پر معماوو ځکه انتقاد کړی دئ، چي د ده په وينا هغوی د دغه باريک او خورا پېچده علم په راز او رمز پوه نه ول. د ده په دېوان کي د معما خورا ډېري نمونې سته، چي تاسي به ئې په حاضره مجموعه کي مطالعه کړی.

تر خوشحال را وروسته د ده په کورنۍ کي دې صنعت ته خورا ډېر کار سوی دئ، د خټکو تر لويي فرهنګي کورنۍ چي راووزو د پښتو ادب نورو پوهانو او شاعرانو هم په دې برخه کي خپل بخت ازمويلی دئ، او تر خپله وسه ئې د خپل ذهن او استعداد په اندازه د معما جوړولو نيلی ځغلولی دئ.

حاضره مجموعه په پښتو ادب کي د معما ويولو پر فن ليکل سوې ده. دغه اثر دوې خاصي ځانګړتياوي لري، يوه ئې دا ده چي تر دې دمه په دې عرصه کي د معما يو ځای کولو کوښښ نه دئ سوی، د دې اثر ښاغلي څېړونکي استاد محمدمعصوم هوتک کوښښ کړی دئ، چي د پښتو ادب ټول هغه شاعران

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

راوپېژني چي د معما په اړخ کي ئې پښتو ادب ته لږ و ډېر څه ورکړي دي. خو تر دې بله ښه ځانګړتیا ئې دغه ده، چي د کتاب لومړی څپرکی د معما پوهني او معما څېړني تیوریکي بحث ته ځانګړی سوی دئ. نو ویلای سو، چي په پښتو ژبه کي په دغه کمیت او کیفیت د معما په باب کار نه وو سوی، او دا لومړی اثر دئ، چي دغي موضوع ته ځانګړی سوی دئ.

موږ د دې اثر ښاغلي څېړونکي او د پښتو ژبي محتاط محقق استاد محمدمعصوم هوتک ته د دغه اثر د لیکلو له امله مبارکي وایو او د لوی خدای په غواړو چي د پښتو ژبي او ادب په عرصه کي دي د استاد قلم همداسي روان او جاري وي، پښتو دي خدای د دغسي خدمتګارو او مستحقو استادانو له قلمه نه بې برخي کوي.

مطیع الله روهیال
د علامه رشاد خپرندویه ټولني مشر
۱۸/زمری/۱۳۹۱ش

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د کتاب د پیل تاریخي قطعه

ما چې نیت د دې کتاب د کښلو وکړ
"قلم" وویل "خدمت" ته یم تیار
"اراده" سوه وارخطا "هل" ځني وخوت
ول: توکل کړه، په ژوندنسته اعتبار

حل:

د تکملې عمل: (قلم = ۱۷۰) + (خدمت = ۱۰۴۴) = ۱۲۱۴

د تخرجې عمل: (اراده = ۲۱۱) - (هل = ۳۵) = ۱۷۶

د دوهمې تکملې عمل: ۱۲۱۴ + ۱۷۶ = ۱۳۹۰

***

د دې کتاب په لیکلو مې د ۱۳۹۰هـ ش کال د لیندۍ (قوس) پر شپاړسمه = د ۲۰۱۱ع کال د ډسمبر پر اوومه د چارشنبې په ورځ په اوشاوا، انتاریو، کاناډا کې پیل وکړ او د همدې کال د ډسمبر میاشتې پر اووه ویشتمه (د مرغومي (جدي) پر شپږمه د سه شنبې په ورځ د سهار پر اته نیمو بجو مې پای ته ورساوه. د بشپړېدو قطعه مې په پای کې راوړې ده.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

فهرست

۱. باسمه تعالی ۱۰

لومړی څپرکی

۲. د پیل خبري ۱۲

۳. تعمیه معما ۱۷

۴. د معماوو او تاریخي مادو شکلونه ۱۹

۵. تبدیلي معما ۱۹

۶. عددي معما ۱۹

۷. حروفي معما ۱۹

۸. وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات ۱۹

۹. ساده عددونه ۲۰

۱۰. ساده توري ۲۰

۱۱. ادبي تلازمات ۲۱

۱۲. ښایسته ترکیبونه ۲۱

۱۳. د کلماتو اعجاز ۲۱

۱۴. مطائبات ۲۴

۱۵. معما په لویدیځو ادبیاتو کي ۲۶

۱۶. د معماوو متکامل شکلونه ۲۷

۱۷. د ابجد (جمل) حساب ۳۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۱۸. کبیر ابجد (حساب الکبیر)........ ۳۱
۱۹. صغیر ابجد (حساب الصغیر)........ ۳۳
۲۰. وضعي ابجد........ ۳۳
۲۱. د معماوو ځیني اړوند اصطلاحات........ ۳۵
۲۲. د تکملې عمل........ ۳۵
۲۳. د عددي تبدیل عمل........ ۳۵
۲۴. د تصحیف عمل........ ۳۵
۲۵. د تخرجې عمل........ ۳۵
۲۶. د تبدیل عمل........ ۳۶
۲۷. قرینه........ ۳۶
۲۸. ساده معما........ ۳۶
۲۹. مشوشه معما........ ۳۶
۳۰. بیینات او زُبُر........ ۳۶

دوهم څپرکی

۳۱. تعمیې د پخوانۍ دورې په ادب کې........ ۴۳
۳۲. روښاني ادب........ ۴۳
۳۳. د ارزاني خېشکي په کلام کې........ ۴۳
۳۴. د دولت لواڼي په کلام کې........ ۴۶
۳۵. د میرزا خان انصاري په کلام کې........ ۴۸
۳۶. د اخوند درویزه په مخزن الاسلام کې........ ۴۹
۳۷. د خوشحال خان خټک په کلام کې........ ۵۱
۳۸. د عبدالقادر خان خټک په کلام کې........ ۷۷
۳۹. د آزاد خان خټک په کلام کې........ ۸۱

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۴۰. د ګوهر خان خټک په کلام کي ۸۱
۴۱. د کاظم خان شیدا په کلام کي ۸۲

دریم څپرکی

۴۲. تعمیې د منځنۍ دورې په ادب کي ۱۰۷
۴۳. د اخوند ګدا په کلام کي ۱۰۷
۴۴. د نواب محبت خان په کلام کي ۱۰۸
۴۵. د نواب الله یار خان په کلام کي ۱۱۰
۴۶. د پیر معظم شاه په کلام کي ۱۱۱
۴۷. د دادین شاعر په کلام کي ۱۱۲
۴۸. د ځمکنو د میا عمر صاحب په کلام کي ۱۱۳
۴۹. د علي خان په کلام کي ۱۱۳
۵۰. د یونس په کلام کي ۱۱۹
۵۱. د پیرمحمد کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۲. د شمس الدین کاکړ په کلام کي ۱۴۱
۵۳. د صدیق په کلام کي ۱۴۲
۵۴. د سعید په کلام کي ۱۴۳
۵۵. د ابو القاسم په کلام کي ۱۴۶
۵۶. د میا فقیرالله صاحب په کلام کي ۱۴۷
۵۷. د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي ۱۴۸
۵۸. د اخوند کبیر په کلام کي ۱۵۷
۵۹. د طالب رشید په کلام کي ۱۵۷
۶۰. د صدر خان خټک په کلام کي ۱۵۸
۶۱. د سکندر خان خټک په کلام کي ۱۶۴

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

٦٢. د قنبرعلي خان په کلام کي........ ۱٦٥
٦٣. د فهیم په کلام کي........ ۱٦۷
٦۴. د افضل خان خټک په کلام کي ۱٦۹
٦٥. د میرزا حنان بارکزي په کلام کي........ ۱۷۰
٦٦. د علامه حبیب الله کندهار (حبو اخندزاده) په کلام کي.. ۱۷۷

ځلرم څپرکی

٦۷. تعمیې د اوسنۍ دورې په ادب کي........ ۱۷۹
٦٨. د مولوي صالح محمد هوتک په کلام کي ۱۷۹
٦٩. د ابوالفیض مولوي عبدالغفار بریالي په کلام کي ۱٨۱
۷۰. د علامه رشاد په کلام کي........ ۱۹۰
۷۱. د خالق رشید په کلام کي ۱۹٥
۷۲. زما (هوتک) په کلام کي........ ۱۹٥
۷۳. د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار ۲۰٦

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

باسمه تعالی

دانشمند د معما په علم پوه دی
د ابجد په حساب څه خبر نالوستی
(خوشحال خان خټک)

په پښتو ادب کي د تاريخي نېټو او تعميو څرگندونه دومره زياته نه ده. زموږ فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله عليه هغه شاعران چي په مؤلفاتو کي ئې د ابجد په حساب تعميې او تاريخي نېټې راغلي دي "يونس، خوشحال خان، کاظم خان شيدا، ميرزاحنان بارکزی، عليخان اشنغری، بېدل، ملا مير يحيی، اخوند کبير، بوعليشاه، عبدالقادرخان خټک، دولت لواڼی، طالب رشيد، صدرخان خټک، فهيم، افضل خان خټک او فدا محمد شيرزاد" او"حاجي جمعه بارکزی" راښوولي دي[1].

د دغو شاعرانو په کلام کي د راغلو تعميو او تاريخي مادو ثبت په بېلا بېلو خطي او چاپي نسخو کي دومره متنوع او رنگارنگ دئ، چي زه ئې د دې کتاب کښلو ته وهڅولم. د دغه رنگارنگ ثبت د ملامتیـ اوله گوته خو

---

[1] وگ: د حاجي جمعه بارکزي د دېوان سريزه: ۷ مخ. ما پر دغو يادو سوو شاعرانو برسېره د نورو پښتنو ليکوالو او شاعرانو کتابونه هم پر کتلي او د خپل مطلب مواد مي ځني راټول کړي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

له معمول سره سم کاتبانو ته نیول کېږي. خو په ځنګ کې ئې د چاپي دېوانو د ترتیبوونکو مسئولیت هم د هېرولو نه دئ. زما په ګډون زیاترو مصححینو د شاعرانو د کلام په ثبت کې لازم دقت نه دئ کړی.

ما په دې حاضر کتاب کې د پښتو ادب له هغو آثارو څخه چې ما ته ئې د کتلو موقع برابره سوې ده، تاریخي مادې او تعمیې رااخیستي دي او په ثبت کې مي تر خپله وسه پوري لازم دقت کړی دئ.

دا کتاب به د هغو محققینو او د پوهنتونو د محصلینو کار اسانه کړي چې د څېړني په جریان کې د دغو تاریخي نېټو او تعمیو د لوستلو او پر هغو باندي د استناد کولو اړتیا محسوس کړي. دوی به مجبور نه وي چې د شاعرانو او لیکوالو دېوانونه او آثار پاڼه په پاڼه وپلټي.

څرنګه چې دا کتاب د تعمیو بحثونه لري، نومي د کتاب د شروع کولو او بشپړولو تاریخونه هم په معماوو کي ولیکل. هیله ده زما دا خواري او مېنود د یو چا په درد وخوري. د تېروتنو په صورت کې د دوستانو د نظرونو لار څارم.

محمدمعصوم هوتک

۲۷ ډسمبر ۲۰۱۱ع

اوشاوا – انټاریو – کاناډا

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

لومړی څپرکی

د پیل خبري:

پښتنو ته د پوهي او علم کاروانونه د شمال، شمال ختیځ او لویدیځ پر لار راغلي دي. وروسته دوی په خپله له دغو علمي کاروانو سره یو ځای او کله کله لا د کاروانو په مخ کي جنوب ته سفرونه کړي او د پوهني روڼاوي ئې هورې خپرې کړي دي. له جنوب څخه په راستنېدلو کي هم تش لاس نه دي راغلي او ښه پوره توښه ئې ورسره راوړې ده. د دغي راکړي ورکړي په نتیجه کي هنري و فرهنګي، مذهبي و دیني توښې له یوه ځایه بل ته انتقال سوي دي او د دغي فرهنګي تبادلې له اسیته د دې سیمي په نورو ژبو کي ښه مغزنه خو په پښتو کي یو څه غنیمت زېرمه په میراث پاته سوې ده. د فرهنګي زېرمو لومړنیو ایجادوونکو د پوهي په حاصلولو کي هغه علمي نصاب پاللی وو، چي محتوی یا په ننني ژبه، منځپانګه ئې له دودیزو علومو او په تېره بیا دیني او مذهبي پوهنو څخه جوړه سوې وه. ادبي ایجادیات مو هم د دغو پوهنو لرونکو پوهانو پر لاس منځ ته راغلي دي او طبیعي ده چي د دغو ایجادیاتو په منځ ته راتګ کي د عربي او پارسي ژبو اغېزه بېخي ډېره څرګنده ده. دغه ایجادیات زموږ د اوسني ادبي ودانۍ تاداوونه دي. موږ که هر راز علمي و ادبي ودانۍ جوړوو، یا مو جوړه کړې ده، تاداو او بنسټ ئې هماغه دئ، چي بیان مو کړ. د دغه تاداو هراړخېزه څېړنه پراخه ده او زه ئې یوازي د ادبي او شعري برخي پر یوه فني اړخ یو څه رڼغېږم.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پښتنو شاعرانو چي موږ ته کومه کتبي زېرمه راپرې اېښې ده، د هغې په تانسته کي هغه مواد کار سوي دي چي شاعرانو له عربي او ګاونډيو ژبو څخه رااخيستي دي. د دغي زېرمې شننه او څېړنه د دغو موادو له پېژندني، پوهېدني او زده کېدني پرته ممکنه نه ده. د دغي اړتيا له اسيته زموږ په دوديزو نصابو کي د دغو پوهنو تدريس ته زياته پاملرنه سوې وه او د ادبياتو څانګه مو هم د دغه نصاب له چوکاټ سره عياره سوې وه. زموږ د ادبياتو طالب العلمانو عروض و قافيه لوستله او بديع و بيان ئې زده کاوه. زموږ په پښتو شعر کي د پخوانيو ادبي ژانرونو کارول د شاعر په ادبي کمالاتو کي ګڼل کېدله. د ادبي فنونو د اوج زمانه په فارسي او پښتو ادب کي د هندي سبک د پياوړتيا همزولې ده. دغه سبک په هندوستان کي د مغولي شاهانو په دوره کي او په پارس کي د صفوي واکمنانو په زمانه کي ډېر پيروان ومونډل.

کله چي پښتنو ته د معاصرو پوهنو اروپايي آثار د لوی هندوستان له لاري د استعماري قوتونو پر لاس د دوی د استثماري اهدافو په خاطر راورسېدل، زموږ پر تدريسي نصاب خو ئې اغېزه وکړه، مګر د دغه نصاب اصولو ته ئې ډېر بدلون ورنه کړ. په افغانستان کي د معاصري ښووني لومړي ګامونه په سراجي عصر کي د حبيبيه مدرسې په جوړولو سره پيل سول، نو د دغي مدرسې په تعليمي نصاب کي پر نوو پوهنو سربېره زاړه مضامين هم شامل ول. مولوي صالح محمد هوتک (۱۳۳۹ش مړ) چي د دغي مدرسې طالب العلم او لومړی پښتو ښوونکی وو، د مدرسې په نصاب کي شامل مضامين داسي رابښيي:

ګوره فضل د سبحان پر موږ سوی بې پايان
ښه امير ئې دئ راکړی پر رعيتو مهربان

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

مدرســه ئــې بِنــا کــړې　　پکــښې لــولي هَلوکــان
د دې نـــوم حبيبيــــه دئ　　پــاک الله دې سي پاسبان
مضامين ئې دا دي وروره　　چې زې تـا تـه کـړم عيـان
اول سـرئـې دينيـات دئ　　چې دين ټول سي په روښان
تجويد علم ئې دويم دئ　　چـې صـحيح لـولي قـرآن
عربــي او فارســي دواړه　　عجــم ســوه عرَبِيــان
پـنځم خپلـه پـښتو راغلـه　　ښـه ئـې وايـي کابليـان
تـاريخ علم هم پکښې دئ　　خــصوصاً بيــا د افغــان
نقـشه جـات واړه پـه لـولي　　د انگريــز هــم د جاپــان
د حـساب علـم اتـم سـو　　پــر طريــق د انگلــستان
نهـم خپـل رقـوم سياق دئ　　چـي همـه سـي ميرزايـان
لـسم کـار ئـې مـشاقي ده　　ټولــه دي خوشنويــسان
انگريـــزي و اُردو واړه　　ســو جــواب د هندوســتان
قواعــد او ورزش گــوره　　هــر هلــک ئــې پهلــوان

په دې نصاب کې د نورو عصري پوهنو پرڅنگ (تجويد، سياق، مشاقي، ...) هم شامل ول.

په برتانوي هندوستان کې د استعماري خوځښتونو تر اغېزې لاندې په دغه پراخه سيمه کې خورا غښتلې استعماري او اروپايي ضد روحيه واکمنه سوه. د دغې سيمې منورينو له استعمار سره د ضديت له اسيته ټولو اروپايي ارزښتونو ته په کرکه کتل او هغه ئې له خپلو ملي او اسلامي ارزښتو سره په تضاد کې گڼل. دا روحيه هغه وخت لا پياوړې سوه چې د اسلامي خلافت مرکز ترکيه د دغو استعماري ځواکونو تر يرغل لاندې کمزورې سوه او د اسلامي خلافت مرکز ئې کمزوری او ورپسې له منځه يووړ. دې کار په سيمه کې اسلامي ارزښتونو ته خطر توليد کړ او په

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

عکس العمل کي ئې د دوديزو افکارو څښتنانو ډله پياوړې کړه. د هند د لويي وچې پر خپلواکي غوښتونکي خوځښت باندي هم د دغه مذهبي ذهنيت اغېزه زياته برجسته سوه. ديني علماوو، مذهبي پېشوايانو، روحاني حلقو ټولو د اروپايي استعماري قوتونو په مقابل کي بيرغي پاڅونونه وکړل او توري ته ئې لاس واچاوه. د مذهبي او اسلامي ذهنيت دغي برلاسۍ يو بل کوچنوټی قشر د ځان له پاره خطر وګاڼه. دا قشر د هغو منورينو ډله وه چي د خپل هيواد اعتلاء ئې په نوو افکارو، د مدنيت په نوو انکشافاتو او د عصريت په نوو مزاياوو کي ليدله. البته د دغه قشر منځ ته راتګ د هغي مذهبي تنګ نظرۍ لازمي نتيجه وه چي ځينو افراطي متعصبينو د ټولو نويو او مدني پديدو په مقابل کي ښووله.

په شعري دنيا کي د هندي سبک تر کمزوره کېدلو وروسته په شعر کي د ادبي صنايعو او د هغو په لړ کي د معما جوړولو او تاريخي مادو ويلو دود ته هم پاملرنه لږ سوه. دا نه پاملرنه دې اندازې ته راکښته سوه چي د ايران د معاصر ادب يوه مخکښ استاد جلال الدين همايي وليکل چي: "ساختن معما و حل کردن آن جز تلف کردن وقت و بيهوده کاری نتيجه ای ندارد و تنها به درد کسی می خورد که بيکار در گوشه ای مثل زندان افتاده باشد"[1].

د سياسي، اجتماعي او فرهنګي کشمکش دغه لړۍ زموږ تر زمانې پوري راوغزېدله او زموږ د ټولني منورينو ته ئې د مذهبي افراطيونو د افراطي اعمالو د غندني پر ځای، له ټول پخواني ژوندوژواک، پخواني علم و فرهنګ، پخواني دود و دستور، پخواني شعر و ادب سره د مخالفت روحيه ورکړه. دا روحيه چي کله د (نوي و زاړه) تر منځ د مجادلې په ناسم تعبير ورنګول سوه، نتيجه ئې دا راووتله چي زموږ تعليم يافته وو هري پخوانۍ

[1] همايي جلال الدين؛ فنون بلاغت، تهران ج ۱، ص ۳۴۰، د انټرنيټ پاڼو په حواله.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حادثې ته په انقلابي توګه شا وګرزوله. زموږ منورینو عربي ژبې ته په قصدي توګه په کږه سترګه وکتله. د پښتو ادبي علومو زده کړه ئې د وخت ضیاع او د ارتجاع نخښه وبلله. دې ناوړه ذهنیت په افغانستان کې د ثور تر پاچاګښتۍ وروسته خورا بې جلوه زور واخیست او په نوو ادبي او ژبنیو علومو ځینو سمبالو ماهرانو په ویاړ سره وویل چې نور د ارتجاعي ساینس فورمولونه دلته ځای نه لري، موږ مترقي ساینس رواجوو. د دغه انحطاط په انډوخر کې پښتون لالا تر بل هر چا مخ ته ولاړ او ځینو خو لا په ویاړ سره اعلان وکړ چې: "غزل ته ئې طلاق ورکړ او پر ځای ئې نوی شعر باب کړ". د پوهنتونو له نصاب څخه د عروضو، قافیې، بدیع او بیان تدریس وایستل سو. دا کار ئې د خپل مترقیت په اثبات کې د فخر وړ وباله.

د دې انحطاط ناوړې نتیجې ډېر ژر موږ په دا خپلو ګناهکارو ولیدلې. اوس په ټول هیواد د ګوتو په شمېر داسې کسان سته چې د پښتو ادب او پښتو متونو په تدریس کې دې کار ځنې واخیستل سي او هغه هم د بوډاتوب څپېړو پر مخ وهلي دي.

زه چې کله کله له ځان سره د دغې دورې پر نتایجو باندې فکر وکړم، وارخطا سم چې زموږ د تاریخ، ژبې او ادب راتلونکي متخصصین به په دغه منحط فکر او پروګرام سره څنګه وتوانېږي چې له پښتو اول لاس مدارکو څخه استفاده وکړي.

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته به په دې څپرکي کې پر تعمیه، ابجد او د معماوو پر ځینو اړوندو اصطلاحاتو وږغېږو.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

تعمیه معما

تعمیه په لغت کې "ړندولو او پوښلو" ته وايي (غیاث). په ادب کې معما ویلو ته ویل کېږي. د ادب په اصطلاح کې مُعَما هغه کلام ته ویل کېږي چې په هغه کې یو نوم، نېټه یا یو مطلب د رمز او ایما په شکل راوړل سوی وي او په څرګند ډول نه وي بیان سوی خو په دغه پټ او مرموز بیان کې شعریت او له سلیم ذوق سره برابرول او د ناوړو اوږدو الفاظو څخه ځان ژغورل ئې لوی شرط دئ. په معما کې یو مطلب پټ بیانېږي او له دغه پټ حالت څخه رااېستل ئې د قلب، تشبیه، تصحیف، د ابجد حساب (جُمَل) او نورو عملیو له لارې سر ته رسېدلای سي.

د معماوو په جوړولو کې د کلماتو لیکني شکل ته اعتبار ورکول کېږي او د تورو وینګ په پام کې نه نیول کېږي. دغه سبب دئ چې په معماوو کې د راغلو کلماتو حرکتونه (زور، زېر، پېښ، مد، تشدید، تخفیف او نور سکنات) د اعتبار وړ نه دي. د معماوو تورو (حروفو) اساس یا (ماده) او د دغو تورو مخ و شا ته کولو او اوړلو ته د هغو شکل او صورت ویل کېږي.

د معماوو جوړولو عملیې درې ډوله دي:

هغه عملیې چې د معما د (مادې) د حاصلولو (تر لاسه کولو) له پاره کارېږي، تحصیلي عملیه نومېږي، هغه چې د معما د شکل و صورت د بشپړولو له پاره کارېږي، تکمیلي عملیه او هغه چې نه د معما په (ماده) او نه ئې په (شکل و صورت) کې کارېږي بلکې کار ئې یوازې د معما د حلولو

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

اسانه کول وي، تسهیلي عملیه نومېږي. په تسهیلي عملیه کي انتقاد، تحلیل، ترکیب او تبدیل راتلای سي.

د ابجد په تورو سره د تاریخي نېټو له بیانولو څخه یو هدف دا وو، چي په نېټه کي د تېروتني امکانات رالږ کړي. یوازي په عدد که کومه نېټه ولیکل سي، د غلطیو امکان ئې زیات وي خو که پر څنګ ئې نوموړې نېټه په تورو سره هم ولیکل سي، د اعتبار درجه ئې لوړېږي. دغه سبب دئ چي زموږ په پخوانیو اسنادو کي په تورو سره د سنو او نېټو لیکل باب ول. په حسابي او حقوقي سندو کي به، چي په پارسي ژبه به لیکل کېدل او اوس هم لیکل کېږي، کله د کوم عدد یا رقم د لیکلو اړتیا پېښه سوه، نو به ئې د هغه عدد (مناصفه) ورسره لیکله. د مثال په توګه: "... مبلغ پنجاه هزار و هشت صد و دوازده روپیه که مناصفه آن بیست وپنج هزار و چهارصد وشش روپیه میشود، از درک ...". په دې ډول به په ارقامو کي د غلطیو امکان لږېدلی.

په سنو او کلونو کي به له شمسي سنو سره د هغو معادِل قمري سنې راوړل کېدلې. "در سال یکهزار و سه صد و نودویک هجری شمسی که مطابق آن یکهزار و چهار صد وسی و سه هجری قمری میشود،...".

په ابجد تورو کي د کلونو او نېټو له ویلو څخه مراد همدغه د غلطیو مخنیوی وو.

له معماوو څخه پر یوه ادبي مشغولا سربېره د وخت د واکمنانو له خوا د مکتوبونو او فرمانونو په لیکنه کي د (شِفر) په توګه هم کار اخیستل کېدی. دغه راز مکتوبونو اوفرمانونو ته (معمانامه) ویل کېدله.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د معماوو او تاریخي مادو شکلونه

معماوي درې ډوله دي:

تبدیلي معما:

په دغه معما کې یوه کلمه راوړل کېږي خو مراد په کومه بله ژبه کې د هغې معادِله کلمه (معنا) وي. د مثال په توګه (لمر) کلمه په معما کې راوړل سوې وي، مګر مطلب ئې (شمس) کلمه وي.

عددي معما:

د ابجد له تورو او نورو عددونو سره تړلې وي.

حروفي معما:

د تورو له یو ځای کولو، قطع کولو، ایسته کولو او اټکل و ګومان کولو سره تړلې وي.

په پښتو ادب کې چې کومې معماوي او تاریخي مادې زما په سترګه سوي دي، د هغو جوړښت په دې ډول دئ:

وچ کلک بې معنا بې مفهومه کلمات:

د دغه راز کلماتو څخه تاریخي مادې جوړول په خوشحال خاني ادبیاتو کې ډېرې موندلای سو.

خوشحال خان خټک او د ده د کورنۍ غړو دغه راز تاریخي مادې په نظمونو کې راوړې دي. (غفا = ۱۰۸۱هـ ق)، (حصغ = ۱۰۹۸هـ ق)، (غفو = ۱۰۸۶هـ ق) او نور چې تاسي به ئې وروسته نور مثالونه هم ولولی.

په پارسي ادب کې هم د دغه راز تاریخي مادو مثالونه سته چې یو مثال ئې د بلخي ابن سینا د زېږېدلو، د علومو د کسب او مړینې قطعه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حجـــة الحـــق ابـــو علی ســـینا
در "شجع" آمـد از عـدم بـه وجـود
در "شـصا" کسب کـرد علـوم (را)
در "تکـز" کـرد ایـن جهـان بـدرود

د "شجع" ابجدي ارزښت (۳۷۳هـ ق)، د "شصا" دا (۳۹۱هـ ق) او د "تکز" ابجدي ارزښت بیا (۴۲۷هـ ق) دئ.

ساده عددونه:

د دغه راز تاریخي مادو مثالونه په پښتو ادب کي زیات دي. دولت لواڼی د میرزا خان انصاري د مړیني پیښه په بیت کي داسي راوړې ده:

د دکن په جنگ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زرځلو ښت د ده گــــذر وو

نور مثالونه به ئې پر خپل ځای ولولی.

ساده توري:

ځیني تاریخي مادې د الفبې له ساده تورو څخه جوړې سوي وي او که د هغو تورو ابجدي ارزښتونه سره جمع سي، مطلوبه سنه ځني راوزي. په مثال کې د دولت لواڼي دغه تاریخي قطعه راوړو، چې د رشیدخان روښاني د مړیني کال پکښې ښوول سوی دئ:

زړه مـي نـه کـه پـه بېلتـون د اشـنا صـبر
پـــه فـــراق بـــه ژاړم لکـــه ابـــر
رشـید خان د ټـول صـاحب تـر جهـان تیـر شـو
ښایــسته صــورت ئــې ونیــو وطــن قبــر

او د مړیني نېټه ئې دا ډول بیان کړې ده:

که تاریخ حساب ئې غواړې له ابجده
په دا حــرف غین و نون، ح و کړه صبر

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ن = ۵۰) + (ح = ۸) = ۱۰۵۸هـ ق.

ادبي تلازمات:

په ځينو معماوو کي له پېښي سره په ارتباط کي داسي کلمات غوره کېږي چي له اصلي حادثې سره تلازم ولري. د مثال په توګه پر کندهار باندي د افشار نادر بخوله (فاجعه) د پارس واکمنانو ته د خوشالۍ پېښه وه او هغوی ئې تاريخي ماده (الخير فی ما وقع = ۱۱۴۸ هـ ق) وموندله. پر پښتنو باندي دغه کال د درنو مصيبتو او فاجعو پيل وو، ځکه ئې (لا خير فی ماوقع = ۱۱۴۸هق) وباله. په دواړو مادو کي له پېښي سره د راغلو کلماتو تر منځ تلازم سته.

ښايسته ترکيبونه:

په ځينو معماوو کي له اړوندي پېښي سره مناسب ښکلي ترکيبونه راوړل کېږي. لکه د اروانباد ريشاء د مړيني په نېټه کي چي ما (هوتک) ويلې ده:

د مرګ و کال ته مې کچکول د هنر وګرزاوه
په صد قاتو يې پَلَه درَنه د ښو وخته
"قلم" خپل سر وروبا خښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرګ نېټه يې "غم"، "ژړا" په ابجدو وخته

حل:

(ق = ۱۰۰) + (م = ۴۰) + (غم = ۱۰۴۰) + (ژړا = ۲۰۸) = ۱۳۸۸ش

د کلماتو اعجاز:

د معماوو ماهران د کلماتو په انتخاب کي له فوق العاده مهارت ته کار اخلي. داسي کلمات، آيتونه، مقولې او له اعجازه ډک ترکيبونه راوړي چي له يوې خوا له ټاکلي موضوع سره ادبي التزام لري او له بلي خوا ئې د ټاکلي

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پېښې نېټه یا د ټاکلي شخص نوم هم له یو لړ محاسبو او تبدیل و تصحیف و تکمیل و تخریج وروسته لوستونکي ته په لاس ورکړي. د (الخیر فی ما وقع) او (لاخیر فی ما وقع) مثالونه تاسي لوړ ولوستل.

علامه حبیب الله قندهاري مشهور په حبو اخندزاده د امام غزالي رحمة الله علیه منهاج العابدین په پښتو نظم ژباړلی دئ. د دغي ژباړي نوم ده په خپله (معراج السالکین) یا (اخلاق التائبین) ټاکلی وو. د دغه دوهم نامه له ابجدي ارزښت څخه د کتاب د ژباړي کال (۱۲۳۶هـ ق) راوزي[۱]. دی د کتاب په پای کي وایي:

کتاب شکر دئ تمام شه — نا آرام خاطر آرام شه
نوم ئې ښایي چي تعین — شي معراج السالکین
یا "اخلاق التائبین" شي — چي تاریخ ځني مبین شي
مکتوبي حرفونه یاره — له دوهمه اسمه شماره
په حساب د ابجد — کړه معلوم د دوی عدد
تېر کلونه له هجرته — په دا شمار وو نېک سیرته

(۲۷۷ مخ، د ۱۳۴۰هق چاپ، لاهور)

لکه تاسي چي به ئې وروسته ولولی مولوي صالح محمدهوتک د خپل خدای بخښلي نیکه د مړیني ماده (جد مغفور) کي موندلې ده چي د تاریخي مادې کلمات په مهارت سره انتخاب سوي دي.

میرزا حنان بارکزي یوه قطعه ویلې ده چي په هغې کي ئې داسي کلمات اوډلي دي چي هم ئې معناوي او مفاهیم سره نږدې دي او هم ئې ابجدي قیمتونه. قطعه داسي ده:

په عدد د ابجد به درته وایم
یو څو چیزه برابر دي په حساب

---

[۱] په دغه نامه کي تر (ب) د مخه همزه په حساب کي نه راځي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

که "کشمش" دي که "نخود "[۱] په حساب یو دي
هم "بنګي" او "ملحد" یو دئ په دا باب
د "دراز" و د "بې عقل" عدد یو دئ
هم "کاکل" و "ګژدم" یو، مه کړه عتاب
د "عدو" او د "سګ" یو رنګه عدد دئ
"خواجه سرا" او "خرسیاه" سره تناب
هم "صهبا" او "پیاله می" په یوه رنګ دي
"قلعه"، "برج" هم برابر په دا اسباب
په حساب کي دغه "لوک" او "مایه" یو دئ
هم دغه رنګ برابر "سهو"، "حساب"

(دېوان: ۲۰۱مخ، د ۱۳۸۸ل چاپ)

د افغانستان د میدان وردګو ولایت یو کلی (رشیدان) نومېږي. د دې کلي اوسېدونکي هغه هوتک دي چي د نادر افشار په تاړاک کي ئې نیکونه او پلرونه فارس (اوسني ایران) ته شړل سوي او د دوی اولاده د امیر عبدالرحمان خان په پاچهي کي بیرته وطن ته راستانه سوي ول. د هغه وخت دولتي واکمنو هغو کسانو ته ښه نظر نه درلود چي د امیر عبدالرحمان خان د حریف غازي محمدایوب خان په پلوي ئې توري وهلي وې. په دغو کسانو کي خپل پلرني هیواد ته دغه راستانه سوي مهاجر هم شامل ول. دغي ډلي له هوتک توب څخه انکار وکړ او خپل ځانونه ئې په قوم

---

[۱] کشمش او نخود تل یو ځای د وچي مېوې په توګه خوړل کیږي.
په دغه قطعه کي د راغلو کلماتو ابجدي ارزښتونه دا سي دي:
کشمش = نخود = ۶۶۰، بنګي = ملحد = ۸۲، دراز = بې عقل = ۲۱۲، کاکل = ګژدم = ۷۱، عدو = سګ = ۸۰، خواجه سرا = خرسیاه = ۸۷۶، صهبا = پیاله می = ۹۸، قلعه = برج = ۲۰۵، لوک = مایه = ۵۶، سهو = حساب = ۷۱.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(رشیدان) وبلل[1]. تر دغه نوم اړوني وروسته دوی ته پر همدا اوسنۍ مېنه باندي د مېشته کېدلو اجازه وسوه. یوه باریک بین او نکته سنج تن د دغو دوو نومونو تر منځ رابطه داسي موندلې ده:

قوم راشیدان = ۷۱۲

مفقود هوتکان = ۷۱۲

یا:

مفقود هوتکیها= ۶۷۷

قوم راشیدیها = ۶۷۷

مطائبات:

په ځینو معماوو کي مطائبات د طنز و مزاح په شکل کي کلمات راوړل کېږي. د دغه ډول معماوو مثالونه په پښتو ادب کي زما په ستر گه سوي نه دي خو د هرات مشهور شاعر حاجي اسماعیل گوزک دغه راز تعمیې په پارسي ژبه ویلي دي، چي یوه ئې دا ده:

شـد شــهد مــاده تــاریخ او	هست ای گوزوک شهید کیرخر
گر ترا تاریخ شمسی آرزوست	بیـت ثـانی شـد معمـای دگـر
تــای تــف رابــر رخ زاهــد فگن	پـس بمـالش سر سراپای ذکـر

(شاعر آزاد: ۱۸۳مخ، چاپ ۱۳۴۸ ق)

دا تاریخي ماده د هرات د هغه وخت د والي پر وژلو ویله سوې ده. شاعر له دغه والي سره خورا زیات مخالفت درلود. د معما حل داسي دئ:

د (تف)، (ت = ۴۰۰) که د زاهد پر مخ (ز = ۷) ولوېږي، (۴۰۷) لاس ته راځي. دغه حاصل چي د (ذکر) پر سر و پښو(ذ = ۷۰۰) + (ر = ۲۰۰) = ۹۰۰ د (بمالش) په قرینه ور زیات سي (۱۳۰۷ش) کال ځني جوړېږي.

---

[1] د پښتو په ځینو لهجو کي (رشیدان) د (راشیدان) په بڼه هم تلفظ کېږي او د کلمې د لومړي توري زوَر (فتحه) په الف سره اوړي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ما يو وخت له يوه ظريف پښتانه سره په پښتو ادب کي د دغه راز معماوو پر سته والي خبري کولې. ده راته وويل چي خوشحال خان دغه راز معما ويلې ده او په مثال کي ئې دا بيت وو ايه:

يو مي يار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مي کـــــومه اند يښـــنه له غين و ميمَ

له دې معما څخه خو د خوشحال خان مراد (غم) دئ مگر زما مخاطب پښتانه (غين) آلت مخصوص او (ميم) مقعد وگاڼه. ما په جواب کي ورته وويل چی دغه مطائبه به نو ستا په حساب کي ثبت کړو، نه د خوشحال.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

معما په لوېديځو ادبياتو کي

په انګرېزي کي معما ته (Riddle) وايي او په دائرة المعارفونو کي ئې د دغه نامه تشريح داسي کړې ده چي:

(Riddle) هغه عبارت، پوښتنه يا جمله ده چي دوه رازه معناوي ولري يا ئې معنا ځرګنده نه وي او پټه وي. په لرغوني انګرېزي شعر کي معماوي په پراخ ډول ترستر ګو کېږي. ويل کېږي چي د انګرېزي شعر معماوي تر زياتي اندازې پوري دانګلولاتين ادب (Anglo – Latin) يوه عنعنه ده چي د هغې دودوونکی الديلم (Aldhelm) ګڼل سوی دئ. الديلم[1] بيا پخپله د ځلرمي، پنځمي ميلادي پېړۍ له لاتين شاعر سيمفوزيوس (Symphosius) ځخه الهام اخيستونکی ښکاري. انګرېزي معماوي که څه هم اوږده ادبي سابقه لري خو دا اوسنۍ کيسۍ ډوله ټوټې چي د معما

---

[1] الديلم (۶۳۹ – ۷۰۹ع) چي په زړه انګرېزي کي د ايلديلم (Ealdhelm) په شکل ليکل کېدی، د لاتيني ژبي شاعر او د انګلوساکسون ادب عالم او د انګلستان په شيربورن کي د کليسا مشر وو. د ده د ژوند زمانه د اسلام د مقدس دين د بعثت د سر له کلونو سره برابره ده. نوموړي د روم په قوانينو، استرونومۍ، استرولوجۍ او د بېلابېلو کاليندارو (جنتريو) د حساب په آرټ کي ئې زده کړي کړي وې. دی په يوناني او عبري ژبو پوهېدی او پخپلو ليکنو کي ئې خورا ډېر لاتين سوي يوناني لغتونه کار کړي دي. ده د (Northumbria) پاچا ته يو ليک په لاتيني نثر کښلی وو او په هغه کي ئې ۱۰۱ معماوي ځای کړي وې. په دې کي يوه معما په ۸۳ کرښو کي ځای سوې وه. د (Northumbria) سيمه اوس په شمالي انګلستان او جنوب ختيځ سکاټلينډ کي شامله سيمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(Riddles) په نامه یادېږي له هغو پخوانیو سره دونده زیات نه وايي. د انګریزي معماوو لرغوني نمونې په هغه خطي مجموعه کي خوندي دي چي د پېریانانو د کیسو او ځینو شعرو او پندونو سره یو ځای په یوه مجلد کي ګنډل سوي دي او د انګلستان د (Exeter) ښار په لویه کلیسا کي له یوولسمي عیسوي پېړۍ څخه ساتله کېږي. دغه مجموعه په زړو انګرېزي خطي نسخو کي یوه ډېره مهمه نسخه ده. د دغي مجموعې معماوي د کوچنیانو د سندرو په شکل او د هرزه او چټي کنایو په ښه جوړي سوي دي.

په لرغوني یونان کي د وینا یو ادبي شکل رواج درلود چي په هغې کي به ئې یو خیال یا مفکوره یا یوه کیسه او واقعي پېښه په یو راز غیرواقعي کیفیت کي بیانوله. دغه راز ویناته ئې (Metaphors) وایه. د مثال په توګه: "د دې سترګي د جواهرو په شان ځلېدلې". دغه راز ترکیبونه زموږ په ادب کي د تشبیه او استعارې تر نامه لاندي راځي. میتافور هم یو راز استعاروي ترکیبونه ول. ارسطو (۳۸۴ – ۳۲۲ ق م) دغه میتافور یا استعاره او معما (Riddles) یو له بل سره تړلي بلل. ده به ویل: "ښې معماوي موږ ته په مجموع کي غوره میتافورونه په لاس راکوي ... ښه معما کولای سي چي د یوه ښه میتافور له پاره لازم مواد برابر کړي".

د پوهانو په نظر معماوي (Riddles) یو نړۍ وال آرټ دئ چي بېلابېل کلچرونه په ځان کي رانغاړي. د هغو مثالونه موږ په فنلینډي، هنګري، د امریکا په هندي، چینایي، روسي، الماني او فلیپیني کلچرونو کي موندلای سو.

د معماوو متکامل شکلونه:

د (Riddles) یا معماوو پر مختللی شکل (Puzzles) نومېږي. د معماوو د دغو دوو شکلونو تر منځ له مشابهتو سره سره ځیني توپیرونه هم سته.

د پزل په حلولو کي له مشخصو فارمولونو، چارټونو، قاموسونو څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

استفاده کېدلای سي. د مثال په توګه منطقِي پزل (Logic puzzles) له لغاتو سره سروکار لري او د هغو د حل له پاره له یوه مخصوص تنظیم سوي جدول څخه کار اخیستل کېږي خو (Riddles) ریډل بیا د د تفکراو تصور او قیاس کولو مهارت ته اړتیا لري. د ریډل په انواعو کي انیګماز (Enigmas) په نامه یوه لوبه سته چي په استعاروي ژبه جوړه سوې وي او د حل له پاره ئې دقیق فکر کول لازم دي. ریډل هم ځانته مشخص اصول لري خو دا اصول د پزل په شان ساینټیفیک اصول نه دي. ریډل پر فکر و تصور باندي ولاړه معما ده خو پزل پر واقعیتونو باندي تکیه لري.

د (Puzzles) تر نامه لاندي اوس په نړۍ کي د کوچنیانو او لویانو له پاره په زرو ټوکه کتابونه هر کال چاپېږي. د (Puzzles) په شکل لوبي او ګېمونه د کوچنیانو له فکري ودي سره مرسته کولای سي. په دغو لوبو یا ذهني مصروفیتو کي حروفي جدولونه (Crosswords) هم راتلای سي. دغه جدولونه نن ورځ د نړۍ په ډېرو معتبرو ورځپاڼو او مجلو کي هره اونۍ موندل کېدلای سي. د حروفي جدولو حلول هم یوه فکري او ذهني مشغله ده او هم د هغو کسانو له پاره د وخت ژر تېرېدلو وسېله ده چي د کار او وظیفې په چاپیریال کي ئې د اوږده انتظار ساعتونه شامل وي. د ټکسي چلوونکي، د امنیتي پوستو کارکوونکي، زاړه متقاعدین او تنکي ماشومان هر یو له خپلي فکري وړتیا او لوړتیا سره سم جدولونه له ځان سره ګرځوي او په لازمو فرصتونو کي ځانونه په مشغولوي.

په امریکا کي د حروفي جدولونو مشهور ایجادوونکی او خپروونکی جان سیمسن (John.M.Samson) نومېږي. د ده له خوا جوړ سوي حروفي جدولونه (Crossword puzzles) په نیویارک ټایمز اخبار او نورو مشهورو ورځپاڼو کي خپرېږي. د شمالي امریکا په کتاب پلورنځیو کي د ده پنځه ویشت عنوانه کتابونه موندل کېږي چي ټول ئې د (Crossword puzzles)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

جدولونه دي.

په افغانستان کي هم تر اوسنيو درو څلورو لسيزو جګړو دمخه په مجلو، جريدو او اخبارو کي په پښتو او دري ژبو حروفي جدولونه چاپېدل.

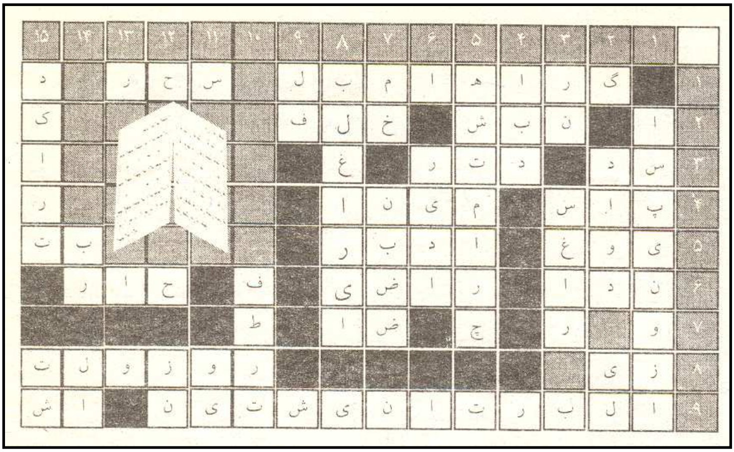

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د ابجد (جُمَل) حساب

له (جُمل) څخه مراد د ابجد تورو په واسطه حساب کول دي. ابجد توري په حقيقت کي د عربي الفبې ټول حرفونه دي چي په اتو کلمو کي په دې ډول اوډل سوي دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د ابجد تورو د پیدایښت په باب ډول ډول نظریې سته. تامس پاټریک هیوز (Thomas Patrick Hughes) په ډکشنري آف اسلام (۳ مخ) کي د ابجد تر نامه لاندي کښلي دي:

ترجمه: ابجد د یوه حسابي انتظام نوم دئ چي په هغه کي هر توری له یوه څخه تر زرو پوري مختلف قیمتونه لري. دا توري پر هغه ترتیب باندي اوډل سوي دي چی یهودانو تر څلورسوم میلادي کال پوري کار څني اخیست. پر دغو تورو باندي شپږ نور توري د عربو له خوا زیات سوي دي. د القاموس په نامه د عربي فرهنگ مؤلف وایي چي د ابجد اول شپږ کلمې د ماد (Madyan – Midian) پاچهانو نومونه دي او وروستۍ دوې کلمې ئې عربو پر زیاتي کړي دي[1]. ځیني بیا وایي چي د ابجد کلمات د عربي تورو د مخترع مورامیرابن مورا(Muramir ibn Murra) د اتو زامنو نومونه دي[2].

---

[1] ماد د یوه قوم نوم دئ چي تر میلاد اووه سوه پخوا ئې د ماد دولت تاسیس کړ. دغه دولت د هخامنشیانو په لاس نسکور سو (دهخدا).

[2] المورا د یوې قبیلې نوم دئ چي د بنویم له اولادې څخه دي او مورا میر د الانبار سیمي اوسېدونکی وو. الانبار د عراق یو لوی ولایت دئ چي د دغه هیواد په لوېدیځ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د "موادالتواریخ" مؤلف حسین نخجواني لیکلي دي چي د دغو تورو د ټاکونکي او د هغو د ټاکني زمانه په صحیح ډول معلومه نه ده. داسي ویل کېږي چي له جُمَل حساب څخه د کار اخیستلو زمانه د اسلام اوایلو ته رسېدلې ده. خو د موجودو اسنادو او شواهدو له مخي د الفبې تورو ته پاملرنه، د ابجد، هوز، ... په ترتیب د هغو اوډنه او په حساب کي ورڅخه کار اخیستنه تر اسلامي عصر راوروسته زمانه په ځان کي راکښېباسي.

د تاریخي مادو په جوړولو کي د الفبې له تورو څخه د ابجد په حساب ګټه اخیستل خاص مهارت او هنرمندي غواړي. د هر ناظم له وسه پوره نه ده. د ادب د اولنیو پوهانو په نظر خو دا فن د موسیقی، نقاشی په شان یو ظریف فن وو او په مستظرفه صنایعو کي شمېرل کېدی. د تاریخي مادو په جوړولو کي له زیاترو ادبي صنعتو څخه لکه تجنیس، ایهام، توریه او نورو څخه کاراخیستل کېږي.

د ابجدي تورو معادل عددونه پر څو ډولو دي چي مشهور ئې دا دي:

کبیر ابجد (حساب الکَبیر):

کبیر ابجد ته (جُمَل) هم وایي. د جمل توري داسي دي:

ابجد – هوز – حطی – کلمن – سعفص – قرشت – ثخذ – ضظغ.

د دغو تورو عددي قیمتونه (معادل) په دې ډول دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ =۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۲۰، ل = ۳۰، م = ۴۰، ن = ۵۰، س = ۶۰، ع = ۷۰، ف = ۸۰، ص = ۹۰، ق = ۱۰۰، ر = ۲۰۰، ش = ۳۰۰، ت = ۴۰۰، ث = ۵۰۰، خ = ۶۰۰، ذ = ۷۰۰، ض = ۸۰۰، ظ = ۹۰۰، غ = ۱۰۰۰.

کي پروت دئ او له اردن، سوریې او سعودي عربستان سره ګډه پوله لري. د دغه ولایت پایتخت الرمادي(Ramadi) ښار دئ. نور مهم ښارونه ئې فلوجه او حدیثه دي. – د ویکیپیډیا په حواله. م. هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

تورو ته د قیمت ورکولو اسانه لار دا ده چې لومړی باید د (ابجد، هوز، ...) کلماتو پرله پسې (مسلسل) وینگ په پام کې ونیول سي او پر هغه ترتیب باندي وویل سي لکه چې ما لوړ درته کښلي دي. بیا نو لومړیو لسو تورو ته باید په ترتیب سره له یوه څخه تر نهو پوري قیمت ورکړه سي. ورپسې لسو تورو ته باید په ترتیب سره (۱۰، ۲۰، ۳۰، ۴۰، ...) قیمتونه ورکول سي او وروستیو لسو تورو ته په ترتیب سره (۱۰۰، ۲۰۰، ۳۰۰، ...) قیمتونه ورکړه سي. دا ترتیب د ابو نصر فراهي (۷۴۰هـ ق مړ) [1] په یوه رباعي کې داسي راغلی دئ:

یگان یگان شـمر ابجـد حروف تا حـطی
چنانکه از کلمن عـشر عـشر تا سـعفص
پس آنگه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد
دل از حساب جُمل شد تمام مستخـلص

د کبیر ابجد اول لس عددونه (اُحاد) دوهم لس عددونه (عشرات) او دریم لس عددونه (مآت) نومېږي.

د پښتو الفبې خاص توري د هغو د عربي قریب المخرج تورو قیمت لري. په دې ډول:

پ = ب = ۲

ټ = ت = ۴۰۰

---

[1] ابو نصرالدین مسعود بن ابوبکر فراهي مشهور په ابونصرفراهي (۷۴۹هـ ق = ۱۳۴۸ع مړ) د افغانستان په فراه کي زېږېدلی او د پارسي ژبي شاعر او قاموس لیکونکی وو. مشهور اثر ئې نصاب الصبیان نومېږي چي عربي لغات ئې په پارسي نظم پکښې معنا کړي دي. د نصاب الصبیان یوه زړه خطي نسخه زما په کتابتون کي سته. وایي چي ابو نصر فراهي مورزاده ړوند وو او د اکتاب به ئې د امالي په ډول (بل چا ته د ویلو له لاري) لیکلی وي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

چ = ج = ۳

څ = س = ۶۰

ځ = ز = ۷

ډ = د = ۴

ړ = ر = ۲۰۰

ژ = ز = ۷

ږ = ژ = ز = ۷

ښ = ش = ۳۰۰

همزه (ء) د الف قيت لري يعني (۱) دئ. کله کله ئې په محاسبه کي نه شمېري. مد لرونکی الف له (۱) سره مساوي دئ. مشدده (ی) کله پر دوو او کله پر يوه (ی) شمېرل کېږي.

د کلماتو حرکتونه (زوَر، زېر، پېښ) په حساب کي نه راځي خو که د معما جوړوونکی وغواړي چي دغو حرکاتو ته قيمتونه ورکړي نو بيا (زوَر) د (الف) يا (ه) په شکل، (زېر) د (ې) په بڼه او پېښ د (و) په ډول کارېږي.

صغير ابجد (حساب الصغير):

د صغير ابجد (حساب الصغير) توري او اړوند قيمتونه ئې داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۸، ل = ۶، م = ۴، ن = ۲، س = ساقط (صفر)، ع = ۱۰، ف = ۸، ص = ۶، ق = ۴، ر = ۸، ش = ساقط (صفر)، ت = ۴، ث = ۸، خ = ساقط (صفر)، ذ = ۴، ض = ۸، ظ = ساقط (صفر)، غ = ۴.

وضعي ابجد:

د وضعي ابجد عددي قيمتونه داسي دي:

ا = ۱، ب = ۲، ج = ۳، د = ۴، هـ = ۵، و = ۶، ز = ۷، ح = ۸، ط = ۹، ی = ۱۰، ک = ۱۱، ل = ۱۲، م = ۱۳، ن = ۱۴، س = ۱۵، ع = ۱۶، ف = ۱۷، ص =

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۱۸، ق = ۱۹، ر = ۲۰، ش = ۲۱، ت = ۲۲، ث = ۲۳، خ = ۲۴، ذ = ۲۵، ض = ۲۶، ظ = ۲۷، غ = ۲۸.

په پښتو ادب کي د راغلو معماوو په حل کي له دغو وضعي قیمتو څخه کار اخیستل زما په سترګه سوي نه دي.

په پښتو او فارسي معماوو کي معمولاً له کبیرابجد (حساب الکبیر څخه کار اخیستل کېږي. که د شاعر یا لیکوال مراد نور حسابونه وي، بیا په څرګنده توګه اشاره ورته کوي.

د ابجد له تورو څخه د لنډو لیکنو، د کتابو د سریزو او نورو مختصرو تعلیقاتو د مخونو د عددو پر ځای د متن له صفحو څخه د بېلولو په خاطر هم کار اخیستل کېږي. مثلاً اول مخ (الف)، دوهم مخ (ب)، دریم مخ (ج)،... بلل کېږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د معماوو ځيني اړوند اصطلاحات

د تکملې عمل:

تکمِله بشپړولو ته وايي. په معما کي د تورو د ابجدي قيمتونو جمع کولو ته وِيل کېږي.

د عددي تبديل عمل:

د عددي تبديل په عمليه کي د لاس ته راغلي عدد له پاره په معما کي د کار سوي قرينې له مخي يوه کلمه، يو عبارت، يو ترکيب، يا يوه جمله بايد ومونډل سي. د مثال په توګه علامه رشاد رحمة الله عليه د حاجي جمعه بارکزي په يوه معما کي د (۳۰۴) عدد له پاره (د پير ديدن ک) جمله مونډلې ده چي په ابجدحساب کي ئې د ټولوتورو مجموعي ارزښت له (۳۰۴) سره برابر دئ.

د تصحيف عمل:

د تصحيف په عمليه کي له کوم توري څخه ټکي ايستل کېږي، يا له يوه لغت څخه کوم توری ليري کېږي. مثلاً د شين له توري څخه درې ټکي ليري کېږي او (س) ځني جوړېږي. د تصحيف په عمليه کي هم بايد د معما په بيت کي راغلې قرينه په پام ونيول سي.

د تخرجې عمل:

د تخرجې پر وخت له يوه عدد څخه بل عدد د ټاکلي قرينې پر اساس منفي کېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د تبدیل عمل:

د عددي تبدیل عمل او د تبدیل عملیه یو مفهوم لري.

قرینه:

قرینه په لغت کي د دوو شیانو یا دوو مفاهیمو تر منځ معنوي مناسبت ته ویله کېږي (غیاث). په معما کي هغه کلمه، یا عبارت ته قرینه ویله کېږي چي لوستونکي ته د تکمِلې، تخرِجې، تصحیف یا تبدیل د عمل لارښوونه کوي

ساده معما:

ساده معما هغي معما ته ویله کېږي چي د حل له پاره ئې څوک مجبور نه وي له پورتنیو عملیو څخه کار واخلي. مثلا دا لاندي تاریخي ماده:

د دکن په جنگ شهید شو خوشنود اوسه
په تاریخ د زر څلـــوېښت د ده گـــذر وو
۱۰۴۰هـ ق

مشوشه معما:

مشوشه معما د (رِندې معما) په نامه هم یادېږي. په دغه معما کي قرینه نه وي راوړل سوې او لوستونکی له حدس و گومان څخه کار اخیستلو ته مجبور سي.

بیینات اوزُبُر:

بینات د (بینة) جمع ده. معنا ئې روښانوونکي، روښانه اړخونه، رښتیني شاهدان، ... ده (دهخدا). په قرآن عظیم کي څو ځایه دغه کلمات راغلي دي او له بیینات څخه مراد د انبیاوو له خوا (معجزې) او له (زبر) څخه مطلب پر هغوی باندي نازلي سوي صحیفې او کتابونه دي.

په جفر کي د دغو دوو کلماتو استعمال بل راز دئ. د جفر په اصطلاح

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کي د یوې کلمې د تورو تلفظ ته اعتبار ورکول کېږي. د مثال په توګه د (ج، ق، ل، ن) تورو تلفظ "جیم"، "قاف"، "لام"، "نون" دئ. په دغو تلفظونو کي د سر توري (زُبُر) او پاته نور توري "بینات" بلل کېږي. یا په یوه بل مثال کي:

د (محمد) کلمې توري (م، ح، م، د) د هغو د تلفظ په اعتبار (میم، حاء، میم، دال) بلل کېږي. د تلفظ د کښل سوي شکل د سر تورو ته (زُبُر) وایي او نورو پاته سوو تورو ته (بینات) وایي. د پورتني مثال په تلفظي څرګندونه کي (م، ح، م، د) ته (زُبُر) او (یم، اء، یم، ال) ته (بینات) وایي.

د الفبې په تورو کي (س) یوازنی توری دئ چي د (زبر) او (بیینات) ابجدي ارزښت ئې یو شان دئ.

س = سین

س = زُبُر = ۶۰

ین = بیینات = ۱۰ + ۵۰ = ۶۰

له دغي طریقې څخه د تاریخي نومونو په استخراج کي کار اخیستل کېږي. د شیعه مذهب عالم بهاءالدین محمدبن حسین عاملي مشهورپه شیخ بهائي (۹۲۵ – ۱۰۰۰هـ ق) په جعفري فقه کي خپل پارسي اثر (جامع عباسی) د صفوي پاچا لومړي شاه عباس (۹۹۶ ۱۰۳۸هـ ق) په نامه تالیف کړی دئ. په دغه کتاب کي ئې یوه قطعه راوړې ده چي په هغې کي د شاه عباس نوم د "بینات زُبُر" په قاعده له "خلدالله ملکه" څخه استخراج کېدلای سي. په دې ډول:

د (خلدالله ملکه) عبارت توري داسي تلفظ کېږي: (خا، لام، دال، الف، لام، لام مشدد، ها، میم، لام ، کاف، ها). د دغو کلمو زُبر چي ایسته سي، بینات ئې (ا، ام، ال، لف، ام، ام، ا، یم، ام، اف، ا) پاتېږي. د دغو تورو د ابجدي ارزښتو مجموعه داسي ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(۱ + ۴۱ + ۳۱ + ۱۱۰ + ۴۱ + ۴۱ + ۱ + ۵۰ + ۴۱ + ۸۱ + ۱) = ۴۳۹

د (شاه عباس) نامه ابجدي ارزښت هم (۴۳۹) کېږي.

د زُبُر په عمليه کي کله کله يوه کلمه يا جمله راوړل کېږي مګر د ليکوال مطلب د رمز په توګه کومه بله داسي کلمه وي چي ابجدي ارزښت ئې له دغي راوړل سوي کلمې سره يو شانته وي. البته په زُبُر کي د رمز او مرموز تر منځ رابطه او قرينه له ضرورياتو څخه ده. له قرينې پرته د پټې (مرموزي) کلمې يا جملې موندل ډېر سخت کار او حتی ناممکن کار دئ.

علامه رشاد رحمة الله عليه پخپل اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړيڅی او د هغه کورنۍ)، ۱۳۵ – ۱۳۶مخونو کي د زبر په مثال کي د نواب محبت خان بړيڅي (۱۱۶۴– ۱۲۲۳هق) يو عربي شعر راوړی دئ:

اذا لـــم يبـــق فـــی الاســـلام آثـــار

جـــری مـــن مقلتـــی دمـــع کانهـــار

فقالـــت الهـــاتف: مـــن يظهر الـــدين

فجـاء الـصوت: "سـلطان الجهانـدار"

علامه مرحوم کښلي دي چي د (سلطان الجهاندار) ابجدي ارزښت (۴۴۵) کېږي چي دا قيمت د (شاه زمان ما) له ابجدي ارزښت برابر دئ. او ورپسې ئې زياته کړې ده: "په دغه وخت کي نواب محبت خان دغه زبر وايه، په افغانستان کي د پاچهۍ پر تخت شاه زمان سدوزی (۱۲۰۷ – ۱۲۱۵هـ ق) ناست و او په هندوستان کي د مهاجمو پرنګيانو د نفوذ او استيلا د مخنيوي اميد فقط له ده کېده".

علامه رشاد مرحوم د دغه زبر په باب اوږده تشريح ورکړې ده او د هغې په پای کي وايي:

"د اعليحضرت شاه زمان سدوزي په باب بيان د زبر د قرينې په دود اوږدسو، چي ګوندي له "سلطان الجهاندار" څخه د "شاه زمان ما" په

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

مرادولو کي له درنو مطالعینو سره مرسته وکړي او له جهاندار څخه د ډهلي د مغول پاچا شاه عالم زوی، شهزاده جوان بخت مراد نه کړي.

دپښتو دېوان لرونکي شاعر قنبرعليخان[1] د بینات پر قاعده ویلي دي:

عشق عدد د محـمدعلی د اسم
په ابجد د بینات شي د زړه سوبَ

(دیوان: ۲۵ مخ، د همېش خلیل چاپ ۱۹۷۲ع د علامه رشاد د کتابتون)

علامه رشاد رحمة الله علیه د دغه دېوان پر یوه څنډه د دې بینات حل راوړی دئ چې زه به ئې له یو څه تفصیل سره دلته رانقل کړم.

د (محمد) ابجدي ارزښت (۹۲) دئ او د (علی) دا (۱۱۰) کېږي. د دواړو مجموعه (۲۰۲) راځي.

د (عشق) کلمې درې توري د بینات پر قاعده داسې محاسبه کېږي:

عین، شین، قاف

د دې دروتورو زُبُر، د سر اوازونه یعني (ع، ش، ق) چې ځیني لیري سي:

ین = ۶۰

ین = ۶۰

اف = ۸۱

ټول = ۲۰۱

دغه لاس ته راغلی عدد د (محمد) او (علی) د نومو له مجموعي ابجدي ارزښت (۲۰۱) سره د یوه (۱) په اندازه تفاوت لري او دا د معما کمزوري ښیي. د دې تفاوت د لیري کېدوله پاره زما (هوتک) په فکر

---

[1] قنبرعليخان شیعه مذهبه پښتون وو. زه د ده د معماوو پر ادبي اړخ څېړنه کوم. عقیدتي خوا مې مراد نه ده (م. هـ).

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

شاعر د (علی) کلمه د (عالي) په ډول تلفظ کړې ده او په دې ډول ئې پر مجموعي ابجدي ارزښت یو عدد اضافه کېږي او (۲۰۲) څني راوزي. (والله اعلم بالصواب).

بل مثال:

قنبرعليخان ويلي دي:

د الله پـه اسـم ذات کـه فهـم وکـړې
یـو الـف دئ بلـه هــې ده دوا ړه لامـه
د الـف عـدد کـه شـمار پـه بینـات کـړې
مـساوي دئ د حـضرت علـي لـه نامـه
دوا ړه لام و هــې حساب پـه بینـات کـړې
ده نامـــه د محمدصـــاحب تمامـــه

(دیوان: ۱۰۸مخ)

حل:

- د (الف) بینات (لف) دئ او ابجدي ارزښت ئې (۱۱۰) کېږي.

د بینات په قاعده د (علي) ابجدي ارزښت هم (۱۱۰) راځي. په دې ډول:

د (عین) بینات (ین) = ۶۰

د (لام) بینات (ام) = ۴۱

د (يې) بینات (ی) = ۱۰

ټول = ۱۱۰

***

- د (الله) د دوو لامو بینات داسي دئ:

لام = ام = ۴۱

چي دوه چنده سي (۸۲) کېږي.

هې = ی = ۱۰

۸۲ + ۱۰ = ۹۲

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د (محمد) ابجدي ارزښت هم (۹۲) دئ. په دې ډول:

م	=	۴۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
د	=	۴
ټول	=	۹۲

بل مثال:

چې الله د همه اسمو اسم ذات دئ
د الله الف عـــــلي په بينات دئ
(۱۲۴ مخ)

حل:

د الف بينات = لف = ۱۱۰

د علي ابجدي ارزښت: (ع = ۷۰) + (ل = ۳۰) + (ی = ۱۰) = ۱۱۰

✶✶✶

د زبر و بينات پر قاعده ما (هوتک) هم يوه قطعه ويلې ده:

د وطــن د خــوني رف[1] مو کنــدهار دئ
شـــاهدان مـــي دي زُبُـــر و بينـــات
حوالــه بــه د تــاريخ پــر پــاڼو درکــړم
پکښې وګــوره د سيمي ټــول حــالات
پــه قلــم د کنــدهار دي ليکــل ســوي
د دې ملــک ټــول حســنات و ســيئات
چي رف نه وي، ټوله خونه کنډواله وي
پــر رامــات سي مــار، لــړم خزنــده جــات

---

[1] د (رف) مجازي معنا (چت) ده او دلته په همدغه معنا سره کارسوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

خدای دي نه نړوي دغه چت هیڅکله
پــر ترلــی مــو حیــات دئ هــم ممــات

حل:

د (کندهار) کلمې د تورو تلفظي بڼه داسي ده:

(کاف، نون، دال، ها، الف، را)

له دغو تورو څخه چي زُبُر (د سر توري) ووزي، بينات ئې داسي پاتېږي:

(اف، ون، ال، ا، لف، ا)

د دې تورو ابجدي ارزښت داسي دئ:

(اف=۸۱) + (ون = ۵۶) + (ال=۳۱) + (ا=۱) + (لف=۱۱۰) + (ا=۱) = ۲۸۰

د (رف) کلمې ابجدي ارزښت هم (۲۸۰) کېږي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دوهم څپرکی

تعميې دپخوانۍ دورې په ادب کي

روښاني ادب:

د روښاني ادب محتوی د روښاني غورځنګ د فلسفي افکارو توضيح او بيان ته وقف سوې ده. د دغه غورځنګ پيروانو د شعر شکلي او معنوي ښکلا ته دومره زياته پاملرنه نه ده کړې او دغه سبب دئ چي روښاني ادبيات د هغه وخت د معمولو شعري صنايعو او بدايعو له مخي ډېر څه نه راکوي. خو له دې سره سره موږ د دغي دورې په اشعارو کي د خپل وخت د مروجو ادبي صنايعو څرک لرو او هنري خوائې يومخيزه بايد نفي نه سي.

د روښاني ادب د مطالعې په ترڅ کي د تعميې او تاريخي مادو لومړنۍ بېلګې په همدغو آثارو کي تر ستر ګو کېږي چي زه به ئې په لاندي کرښو کي وڅېړم.

۱ - د ارزاني خېشکي په کلام کي:

د پښتوشعر و ادب موجوده دېواني پانګه له لسمي هجري پېړۍ څخه په منظمه توګه راپاته ده. دغه دوره د روښاني ادبياتو د منځته راتګ زمانه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ده او د دې لړۍ د سر سړی ملاارزاني خېشکی دئ[1]. د ارزاني خېشکي کليات د ښاغلي ډاکټر پروېز مهجور خوېشکي په سمونه او څېړنه د پېښور يونيورسيټۍ د پښتواکيډيمۍ له خوا په ۲۰۰۵ع کال خپورسوی دئ. ما د دغه کليات له سريزي او شروحو څخه د ارزاني په کلام کي راغلي تاريخي مادې رااخيستي دي.

د دغه کليات په ۷۴، ۷۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۲۰۶ او ۱۰۴۵ مخونو کي دغه تاريخي مادې د اړوندو مسايلو په ترڅ کي راوړل سوي دي.

د يوې الفنامې د ليکلو نېټه په څرګندو عددو سره کاږي:

فقير کوښلی دی دا شعر
په نه صد نود سـنه دی
(د سريزي ۷۴مخ)

په پښتنو کي سنې، نېټې او عددونه زياتره په فارسي ژبه بيانېږي. نن ورځ لا هم دغه عادت ژوندی دئ او د افغانستان پښتانه د زېږېدلو نېټې، د عسکري جلب تېرولو کلونه او د پاچهانو د سلطنت وختونه په فارسي ژبه وايي او د پښتونخوا اوسېدونکي بيا همدغه عددونه په اردو ژبه بيانوي. دا عادت د ژبنيو څېړنوله پاره خورا غوره موضوع ده او څېړني ته ئې د ژبپوهانو له خوا پاملرنه په کار ده.

د يوې غزلي د ويلو کال داسي راښيي:

ارزاني دا غزل کوښلی
په هزار و سه سـنه دی
(د سريزي ۷۴مخ)

---

[1] زموږ په ليکلو تاريخو او آثارو کي خېشکی د پارسي ژبي د ليکدود تر اغېزې لاندي "خويشکی" ليکل سوی دئ. د دغه ناسم ليکدود دوام نوو اکاډيميکو قلموالو په ليکنو کي هم ليده کېږي چي زما په نظر د دغي کلمې د پښتو تلفظ سمه څرګندونه نه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د دې غزلې د ویلو کال ۱۰۰۳هـ ق دئ. (د کلیات ترتیبوونکي د ارزاني په کلام کي د "کوښلی" کلمه د "کښلی" په شکل هم ثبت کړې ده. د لیکدود دغه راز عدم تجانس د ژبې څېړونکي ته ستونزي پېښوي او نه پوهېږي چي شاعر به فی الواقع هم دغه کلمه په دوه ډوله تلفظ کوله او که دا به د خطاطانو لاسوهنه وي.

د یوې قصیده وشمي غزلي د ویلو نېټه ئې داسي ویلې ده:

ارزاني دا کلام کښلی
په الف تسعه ســـنه
(د سریزي ۷۵مخ)

۱۰۰۹هـ ق

د دغه بیت لومړی نیم بیتی د کلیاتو د سریزي په ۲۰۶مخ کي بدل سوی دئ:

"ارزاني دا کلام کړی"

زه نه پوهېږم چي د دغه تصرف له اسیته ګوته چا ته ونیسم؟

بل ځای:

ارزاني دا کلام کـــړی
په تاریخ د دوست دهغ
(د سریزي ۱۵۵مخ)

د تاریخي مادې "دهغ" ابجدي ارزښت (۱۰۰۹هـ ق) کېږي.

په یوه بل ځای کي د روښاني مسلک د مقاماتو د بیان په ترڅ کي وایي:

ارزانـــي وینـــا کــړه عـــرض　　　اشـــنایي د حـــق ده فـــرض
د دې عرض تاریخ وغواړه　　　په حساب لـه حرفـه یرض
(د سریزي ۷۵مخ)

د (یرض) ابجدي ارزښت (۱۰۱۰هـ ق) دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

او د يوې بلې غزلې د ويلو نېټه ئې داسې بيان کړې ده:

دا غـــــزل په تاريخ کښلی
په حساب د دوست "دغو" دی
غـــين زر دال ئې څـــلور دی
په شپږ ياد حساب د "واو" دی
(د سريزې ۷۵مخ)

مطلوبه نېټه ئې (۱۰۱۰ هـ ق) ده. دغه تاريخي ماده يو څه نوښت لري او هغه دا چې شاعر پر تاريخي ماده (دغو) سربېره د هغې حل هم په شعر کې راوړی دئ.

۲- د دولت لواڼي په کلام کې:

دولت لواڼي د الهداد د مړيني نېټه داسې ويلې ده:

په يوه آهې ارواح لـــه تنه بېل شـــو
په تاريخ د غين و نون، ح، ئې سفر وو
(ديوان، سريزه نهم مخ، د کابل چاپ)

دغه معما د دولت لواڼي په ديوان (۲۱مخ) کې سمه نه ده ثبت سوې. د (غ) پر ځای (عين) ليکل سوی دئ او ټوله مصرع داسې ده: "په تاريخ د عين، نون، ح، ی، سفر وو". له چاپي ثبت څخه د معما حل داسې راوزي:

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸
ی = ۱۰
ټول = ۱۰٦۸

علامه پوهاند رشاد رحمة الله عليه د همدغه چاپي ديوان په سريزه (نهم مخ) کې د الهداد بن جلال الدين بن مياروښان د مړيني کال ۱۰۵۸هـ ق بللی دئ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

او دا کال له هغه ثبت شخه لاس ته راتلای سي چي د دې بحث په سر کي راووړ. " په تاريخ د غين و نون حې ئې سفر وو".

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸

۱۰۵۸هـ ق

د دغي قصيدې په يوه بل بيت کي ئې د ميرزاخان انصاري د مرګ نېټه هم راښوولې ده:

د دکن په جنګ شهيد شو خوشنود او سه
په تاريخ د زر ځلـو ښنت د ده ګــذر وو

د ديوان په ۲۲۳مخ کي د رشيدخان يوه ويرنه راغلې ده چي د سر دوه بيته ئې داسي دي:

زړه مـي نـه کـه پـه بېلتـون د اشـنا صـبر
پــه فــراق بــه ژاړم لکــه ابــر
رشيد خان د ټول صاحب تر جهان تير شو
ښايـسته صـورت ئـې ونيـو وطـن قبـر

او د مړيني نېټه ئې دا ډول بيان کړې ده:

کـه تـاريخ حساب ئـې غـواړې لـه ابجده
پــدا حــرف غــين و نــون، ح وکــړه صـبر

حل ئې:

غ = ۱۰۰۰
ن = ۵۰
ح = ۸

۱۰۵۸هـ ق

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

علامه رشاد د دولت د دېوان په سريزه (نهم مخ) کي کښلي دي چي رشيدخان د ميا روښان د لمسي الهداد بن جلال الدين لقب وو. دا لقب د هندوستان مغل پاچا جهانګير (۱۰۱۴ - ۱۰۳۷هـ ق) هغه وخت ورکړ چي الهداد ورته واردواره تسليم سو (۱۰۲۶هـ ق). تر دغي تسليمۍ دوه کاله وروسته الهداد بيا مغلو ته ياغي سو خو ماته ئې وخوړه. تر ماتي وروسته جهانګير وباخښه او وئې نازاوه[1].

تر دغي ويرني وړاندي ئې په يوه قصيده وشمه غزل او يوه بله غزل کي د مخلص پر مرګ هم ساندي ويلي دي چي په ترتيب سره په دې بيتو شروع کېږي:

غم ديده زړه مي محـزون شـو
پر (په) مخلص يار پسې خون شو

* * *

د مخلـص جـدايي کـړي يـم بـسيار خـوږ
زړه مـي دی د بېلتانـه پـه تيـغ افګـار خـوږ
د فـراق پـه تيـره تـوره لېنـده غـشي
کړم مخلص مهروی، زړه وړوني خوش ګفتار خوږ

د اريانتيا خبره دا ده چي په چاپي دېوان کي ئې دغه دواړي ويرني د حضرت علي کرم الله وجهه مرثيې بللي دي او غټ عنوانونه ئې پر کښلي دي او د چاپي تېروتنو په سمون ليک کي ئې اشاره هم نه ده ورته کړې.

۳- د ميرزاخان انصاري په کلام کي:

د ميرزاخان انصاري د دېوان د (واو) رديف په يوه غزله کي تر مقطع دمخه يو بيت سته، چي د تعميې په شکل ويل سوی دئ:

---

[1] ما د روايت مفهوم پخپلو کلماتو کي راخيستی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

گهي نون په دوه الف کښي
گـه د (هـ) د وړاندي (وو)
(۹۴مخ، د کابل چاپ)

د لومړي نیم بیتي مطلب (انا) دئ او د دوهم دا (هو).د دغه غزلي نوري قافیې (لَو، نَو، رو، پلو، پرتو، ...) دي.

۴- د اخوند درویزه په مخزن الاسلام کي:

د اخوند درویزه ننګرهاري(۱۰۲۸ هـ ق مړ) آثار که څه هم د روښاني غورځنګ او ادب پر خلاف ایجاد سوي دي، خو بیا هم د دغي دورې په ادبي پانګه کي شامل بلل کېږي. د مخزن الاسلام په "نکته شانزدهم" کي د نورالدین حمزه آذری بن عبدالملک طوسی[1] د یوې معما پښتو ژباړه سته. اصل معما په فارسي ژبه داسي ده:

در ته جلباب عشق مست دو شاه خفته اند
مست نگردی بعـین عـــین بلا گفته اند
(مخزن – ۱۶۳مخ د ۱۳۰۰هـ ق چاپ، دهلی)

اخوند درویزه دغه معما په پښتو ژبه داسي ترجمه کړې ده:

"د شـــــاه تر ځـــــای درلاندي دوه مست شـــاهان اوده دي
سکه مستي یې پعین مکړه چه د زلفو کاته ئی بې جلاد نه دي"
(هماغه مخ، هماغه چاپ)

"ځای در" دلته د کاتب غلطی ده چي د پېښور پښتواکېډیمۍ په چاپ (۱۱۰مخ) کي سمه سوې ده. هورې ئې لومړۍ مصرع داسي ثبت

---

[1] شیخ نورالدین حمزه بن عبدالملک بیهقي طوسي د تیموري پاچا الغ بیګ (۷۹۵ – ۸۵۳هق)معاصر وو. څو واره هندوستان ته تللی وو او د کعبې شریفي زیارت ئې هم کړی وو. په ۸۶۴ یا ۸۶۶ هـ ق کال مړ سوی دئ او په اسفراین کي ښخ دئ. عجایب الدنیا، سعی الصفا، طغرای همایون او جواهرالاسرار ئې د آثارونومونه دي. و ګ: لغتنامه دهخدا.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کړې ده: "د شاه تر څادر لاندې دوه مست شاهان اوده دي". جلباب د (څادر) معنا لري (غیاث).

خوشحال خان خټک په سواتنامه کې د اخوند درویزه پر مخزن الاسلام باندې، چې دی ئې په سهوي سره "مخزن الاسرار" بولي؟ نقد کوي او د هغه په ترڅ کې د دغې معما یادونه هم کوي. دی وایي:

درویزه چې بیان کړی خپل کتاب دی
نوم ئې مخزن الاسرار (؟) کړی جناب دی
هر بیان ئې ناموزون، مجهول، بې رنګه
خالي پاتو له دانشه، له فرهنګه
که یوه مسره په شل، بله په سل ده
نامربوطه، ناموزونه، په ویل ده
قافیه ئې لام و دال سره وهلي
په ردیف کې ئې نون واو سره پېیلي
قصیده د "بوصیري" ترجمه کړې
عربي ئې تر پښتو مضحک راوړې
هر هر بیت د قصیدې چې دُرمرجان دی
په پښتو کې تراوربشو لا ارزان دی
معما د "آذري" ترجمه کړې
تصوف ئې و عالم و ته نومړې

......

(سواتنامه: ۴۵مخ د کابل چاپ)

دغې معما ته علامه حبیبي په لمنلیک کې کښلي دي: "... د دې بیت اصل او پښتو ترجمه مبهم دي، هر څوک به یو راز مطلب ځني اخلي، خو درویزه د تصوف رنګ ورکړی دی او خوشحال خان هم پر دغه باندې په

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دې الفاظو انتقاد کوي چي: دغه معما د تصوف په څادر کي نغښته شوې ده! اصل و ترجمه ئې دواړه مبهم دي".

***

د خوشحال خان خټک په کلام کي

د خوشحال خټک په کلام کي د تعميو او تاريخي مادو خورا زياته پريماني ده. زه به ئې د کندهار چاپ "مرغلري" څخه راټولي او خپله څېړنه به هم ورسره مل کړم. د مخونو حوالې د "مرغلري چاپ ۱۳۱۷ش" دي.

له ما خوار سره څو قاف و هې و رې کړې

جـــګي جـــګي څه خـــو لام و طې و فـــا

(۱۲مخ)

په مرغلري کي د "لام" کلمې "م" نسته، ما د (خوشحال خټک کليات، لومړي ټوک) څخه ورواچاوه.

حل: "قاف وهې و رې" = قهر – "لام و طې و فا" = لطف

***

بل ځای:

د غفا د کال بهار ګوره خوشـــحاله

چي د مړو به ئې هوا وشي هوس ته

(۶۲مخ)

تاريخي ماده "غفا" ده. حل ئې:

غ = ۱۰۰۰

ف = ۸۰

ا = ۱

۱۰۸۱هـق

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د ځلور میندو زویه
د اتــــو پلارو پسر
(۱۱۸ مخ)

دا بیت د هغې غزلې دئ چې په پیل کې ئې د نظر او ژبې اثر ته اشاره سوې ده.

محشي ورته کښلي دي چې له ځلورو میندو څخه مطلب ځلور عنصره دي او له اته پلاره څخه ممکن "اته عرض" وي. خو دا ئې هم پر زیاته کړې ده چې په ځینو نسخو کې د "نوپلارو پسر" ضبط دئ. چې په هغه صورت کې به مراد نهه فلکه وي. رشتیا هم خوشحال خان په یوه بل بیت کې نهو افلاکو ته داسې اشاره لري:

ډیر به ښه ښه زویه را وړي دا نه پلاره ځــلور میندې
نن په وا ړه پښتانه کښې یو خوشحال لایق فرزند دی
(۳۲۰ مخ، دکابل چاپ. مرغلرې ۴۳۱ مخ) [1]

له ځلورو عنصرو څخه مراد (اور، اوبه، خاوره، باد) دئ. خو کېدای سي چې د خوشحال خان مطلب ځلور اقلیمه وي چې مراد ورڅخه ټول هندوستان دئ (غیاث). له نهو افلاکو څخه مراد نهه اسمانونه دي چې وایي د پیاز د پوست په شان یو پر بل پراته دي. اسمانونه معمولاً اووه بلل سوي دي خو قدماوو نهه ګڼل. په دې ډول: فلک قمر، فلک عطارد، فلک زهره، فلک شمس، فلک مریخ، فلک مشتري، فلک زحل، فلک البروج او فلک اطلس (دهخدا). نهم اسمان ته فلک الافلاک وایي. په پخواني حکمت کې د (نه عرض) اصطلاح هم سته چې مراد ورڅخه (کیف، کم، هیئت، متی، مضاف، وضع، فعل، انفعال، مِلک) دي (غیاث اللغات).

---

[1] په کابل چاپ کې ددې مقطع اول نیم بیتي ته (۵) لیکل سوی دي خو پنځمه حاشیه ځني پاته سوې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

له پورتنۍ معما څخه د خوشحال خان مطلب دا دئ چي په دې څلورو اقلیمو او نهو افلاکو (ټول کائنات) کي به میندو نور هم ښه ښه زامن راوړي وي، خو خوشحال په پښتانه کي یوازنی "لایق فرزند" دئ.

***

په یوه بله غزله کي خوشحال خان د زاړه نجوم له مخي د هري میاشتي (نحس) ورځي یا (شومي ورځي) راښیي. دی وایي:

"دال" و "واو" د محـــــرم د صــــــفر "اک"
د ړومبــۍ خـــوري د روښــیم څـــه "یـــک"
د دوهمـــــي خـــــور ړومبیــــه اتلـــــسمه
د دریمـــي خـــوري "یـــا" مـــه وکـــړه شـــک
څلـورمي خـور "ی"، "دال" چـي سـره "یـد" شـي
د رجـــب دی "ب" و "یــــج" د شـــعبان "دک"
د روژې د میاشـــتي "جـــک" پـــوره حـــساب دی
"حـې" شـوال، ذی القعـده "بـط" ذوالحجـه "وک"

(۱۸۹-۱۹۰مخونه)

په خوشحال کلیات لومړی ټوک ۱۰۴مخ کي "چې شوال" ثبت دئ داسي تېروتنه ده چي د خوشال خان ختک کلیات (۷۰مخ، چاپ ۱۳۸۷دانش) ته ئې هم لار کړې ده.

د دې ورځو تشریح په (مرغلري) کي داسي راغلې ده چي د محرم د میاشتي (دال = ۴مه)، (واو = ۶مه) - د صفري (ا = ۱) او (ک = ۲۰مه) - د ړومبۍ خور (ی = ۱۰مه) او (ک = ۲۰مه) - دریمي خور (ی = ۱۰مه) یا (یا= ۱۱مه) - د څلورمي خور (ی = ۱۰مه) او (دال = ۴مه) د رجب (ب = ۲مه) او (یج = ۱۳مه) - د شعبان (د = ۴مه) او (ک = ۲۰مه) - د روژې (ج = ۳مه) او (ک = ۲۰مه) - د شوال (ح = ۸مه) او (ی = ۱۰مه) - د ذی القعدې (ب = ۲مه) او (ط = ۹مه) د ذی الحجې (و = ۶مه) او (ک =

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۲۰مه) بدشگومه ورځي دي. البته دا راز انګېرني کوم ديني او مذهبي تاداو نه لري. د مسلمانانو په نزد د روژې ټوله مياشت نيکمرغه ورځي دي.

د "نحس" کلمه په قرآن عظيم کي دوه واره راغلې ده. اول آيت د يوڅلوېښتم سورة (حم السجده)[1] شپاړسم آيت دئ:

دوهم وار د څلور پنځوسم سورة (القمر) نونسم آيت دئ:

دواړه آيتونه د (عاد) او (ثمود) قومونو په باب دي او دا دواړي ورځي د دوی له پاره نحس بلل سوي دي. د لومړي آيت شريف په تفسير کي د حضرت شاه ولي الله صاحب (۱۱۱۴ - ۱۱۷۶هـ ق) خبره رانقل سوې ده چي فرمايلي ئې دي:

"... دا د نحوست ورځ هغوی لره وه، نه تل". او ورپسې زياته سوې ده: "هغه ورځي منحوسي ګڼلي کېږي - لکه چه په ناپوهانو کښي مشهوره ده. که هغه ورځ د عذاب د راښکته کېدلو په نسبت تل منحوسه وګڼله شي نو کومه ورځ به بختوره وګڼله شي. په قرآن کريم کښي تصريح ده چه هغه عذاب اووه شپې او اته ورځي پرله پسې وو. اوس نو وښيئ چه په دې تقدير د اونۍ (هفتې) کومه ورځ به له نحوسته تشه وي؟" (وګ: پښتو تفسير: ۱۲۹۲/۲مخ، د سعودي چاپ).

په نهج البلاغه (۷۸مه خطبه)[2] کي د څلرم خليفه حضرت علي کرم الله وجهه له خولې روايت دئ، چي وايي: څلرم خليفه چي کله غوښتل د خوارجو جنګ ته (نهروان ته) رهي سي، اشعث بن قيس ورته وويل:

---

[1] د قرآن عظيم دغه صورت د (فصلت) په نامه هم ياد سوی دئ.

[2] نهج البلاغه د حضرت علی کرم الله وجهه د خطبو او مواعظو مجموعه ده چي د سيد رضی ابی الحسن محمد بن الحسين بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهيم بن امام موسی کاظم رحمة الله عليه تاليف دئ. سيد رضی د څلرمي هجري پيړۍ د اهل تشيع علماوو څخه وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

"(فارسی ترجمه) ای امیرالمؤمنین به شهادت علم نجوم، اگر در این ساعت حرکت کنی می ترسم که به مراد خویش نرسی". وايي حضرت علی کرم الله وجهه ئې په جواب کې اوږدې خبرې وکړې او وې ویل: "...هر کس که سخنان تو راست پندارد، قران را دروغ انگاشته (العیاذبالله) ... سپس روی به مردم کرد و گفت: ای مردم از علم نجوم بپرهیزید، مگر بدان مقدار که شمارا در خشکی و دریا راه بنماید، که این علم به کهانت منجر شود و منجم کاهن است و کاهن همانند جادوگر است و جادوگر کافراست و کافر در آتش جهنم. به نام خدای تعالی به راه افتید". د همدغه روایت اغېزه به وي چې د اهل تشیع معاصر علماء هم د نجوم د علم هغه برخه چې د راتلونکو زمانو او حادثاتو په باب پېشگویی ولري، حرامه ګڼي[1].

دغه د (سعد) و (نحس) اصطلاحګاني یوازې په پخوانیو نجومیانو کې مطرح نه وې، بلکې د دې ریښه په پخوانیو ادیانو کې هم سته. د عیسویت پیروان همدا اوس د (Good Friday) په نامه یوه ورځ لري چې د دوی په زعم دغه ورځ دعیسی علیه السلام د صلیب کولو ورځ ده او دوی په دغه ورځ روژه نیسي. خوشحال خان په دستارنامه کې لیکي چې له مولانا عبدالحکیم سیالکوټي(۱۵۶۱ – ۱۶۵۶ع) څخه ئې د نورو پوښتنو په ترڅ کې د "ساعت" په باب هم وپوښتل. د ده خپل بیان داسې دئ: "د ساعت شبه مې هم وه – راته ئې ووې چه ساعت شته، که دا هسې نه وی، سرور عالم (صلی الله علیه وسلّم) به د سفر دپاره پنج شنبه دوشنبه اختیار کړې نه وه – ..." (دستارنامه: ۷۰ مخ د پېښور چاپ ۱۹۹۱ع).

خوشحال خان که څه هم د میاشتو نحس ورځې راښیي خو په یوه بله غزله کې ئې خپل معتقدات داسې بیان کړي دي:

---

[1] ماخذ: انټرنېټ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

نجـومي چـې قـدم نـه ږدي بـې نجومـه
مـوت و فـوت و ناکـامي مـومي لـه کومـه
چـي گـړۍ گـړۍ دورځوشـپوتيرېږي
پـه کـې راشـي پـه نېکه،پـه چاشـومه
ځان بـه خـلاص نـه کادبدساعت لـه شره
نجـومي ئـې کـه خبـردی لـه علومـه

نېـک وبـدئې پـه قبـضه کـې دقـضادي
بېهـوده خبـرې مـه پيمه،وردرومـه
(الخ)

✶✶✶

خوشحال يو بل ځای يو معماوشمه بيت لري. دی وايي:

راته څه وايې، چې ته په چا مين يې
په ايمابه درته وايم پنـج و شش يم
(۲۱۷ مخ)

په کليات لومړي ټوک ۱۱۷مخ کي"لا ته څه وايې، ..." دئ.

دې بيت ته ئې په (مرغلري) کي د محشي په حواله کښلي دي:
"...د ابجد په حساب (ه، و) پنځه او شپږ راځي، چي (هو) ځني جوړېږي،
يعني په هو مين يم".

✶✶✶

بل ځای:

که څلور دي که پنځه که شپږ اووه دي
د دروېش نشـــــته دا هـــيځ اتم انم
(۲۲۸ مخ)

د همدې غزلي يو بل بيت:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

نه په نون دی نه په میم دی نه په جیم دی
کامــــل پاس په لام وهـــــلی دی علَم
(۲۲۸ مخ)

دغه بیت ته ئې په حاشیه کې کښلي دي: "په دې بیت کښې نون اشاره ده ناسوت او میم ملکوت او جیم جبروت او لام عالم لاهوت ته، چې دا د تصوف په اصطلاح خاص عالمونه دي".

✶✶✶

د میم ردیف په یوه غزل کې دا بیت هم تعمیه لري:

یو مې یار دوهم گلزار ساز و ساقي شته
نن مې کــــو مه اندېښنه له غـــین و میمَ
(۲۳۳ مخ)

حل: (غ + م) = غم.

✶✶✶

خوشحال خان د خپل لمسي معظم پر مرگ سانده ویلې ده چې د (مرغلري) په هې ردیف کې ثبت ده. هورې ئې د لمسي د مړیني نېټه داسي ښوولې ده:

ښــــــــه تاریخ ئې راغی "بې بدلَ معـــــــظم"
خوشحال د ده نیکه دی، د نیکه ئې داغ په زړه شه
(۳۱۰ مخ)

حل:

ب = ۲
ی = ۱۰
ب = ۲
د = ۴
ل = ۳۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

م	=	۴۰
ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
م	=	۴۰
		۱۰۹۸هـق

او همدا د "معظم" د مړيني کال دئ چي عبدالقادرخان په "زر اته نوي" ښوولی دئ او تاسي به ئې وروسته ولولی.

د دې معما د ويلو سم شکل "بې بدلَ معظمَ" دئ. که لام او وروستي ميم ته حرکت ور نه کړه سي د مصرع دوې هجاوي کمېږي او که دا حرکتونه د اوسني ليکدود له مخي په (هـ) سره وښوول سي او " بې بدله معظمه" سي، د مړيني نېټه لس کاله نوره هم زياتېږي. دغه ځای دئ چي د معماوو په حل کي بايد د شاعر د وخت ليکدود په پام کي ونيول سي او دغه ځای دئ چي د شاعر په کلام کي د راغلو معماوو په شکل کي هر راز مداخله، په هره انگېزه چي وي، ورانی پېښوي.

***

ډير به ښه ښه زويه راوړي دا نه پلاره څـلور ميندې
نن په واړه پښتانه کښي يو خوشحال لايق فرزند دی
(مرغلري – ۴۳۱مخ)

په لمنليک کې ورته کښلي دي: "نه پلاره او څلورميندي، نه اسمانه او څلور عنصره دي".

***

په يوه غزله کي خوشحال له (پيری، زړتابه) څخه شکايت کوي او په يوه بيت کي وايي:

د سترگو په جوهرو مي په سي کښي راښکاره شوه
په مښـکو په گــوهرو مي په کال راغـــله پيري
(۴۴۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

په لمنليک کي ئې د محشي له خولې کښلي دي چي له (سی) څخه د ابجد په حساب (۷۰) راوزي او له (کال) څخه (۵۱). ګويا شاعر وايي چي په اويا کلنۍ کي مي د ستر ګو ليده لږ سوه او په يوپنځوس کلنۍ کي مي په "مښکو = تور وېښته" او "مرغلرو = سپينوغاښو" کي پيري راغله. يعني وېښته مي سپين سول او غاښونه ووتل. د دې غزلي مقطع داسي ده:

نه ښکار شته نه ګذار شته اوس دي جوړ سلامت ګرزي

د تورو[1] د غـــرو بزونه، په خـو شحال راغله پيري

✶✶✶

خان د خپل ځوانيمرګ زوی په ويرنه کي د هغه د مړيني تاريخ داسي بيان کړی دئ:

"طاهر ومړ په شباب کښ" دا تاريخ دی

چه به کال د ده د مرګ ترې رابرسېر شي

(مرغلري – ۴۶۶مخ)

د دغي تاريخي مادې په باب په حاشيه کي داسي ليکل سوي دي:

"دا بدله خان د خپل زوی طاهر په مرثيه کښ ويلې ده، په آخر بيت کښ (طاهر ومړ په شباب کښ) د ابجد په حساب (۱۱۰۳) راځي، چه د مړيني کال ئې دی".

دغه تاريخي ماده سمه نه ده حل سوې. لومړی خو په همدغه ليکدود سره د "طاهر ومړ په شباب کښ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۳) کېږي، نه (۱۱۰۳).

ط = ۹

ا = ۱

ه = ۵

---

[1] د کندهار ښار په شمال کي هم د "تورو" په نامه غرونه سته.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
هـ	=	۵
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ښ	=	۳۰۰

ټول = ۱۰۹۳

(۱۱۰۳) به ښايي د کاتب غلطي وي. دوهم دا چي خان په همدې غزل کي وايي:

زه په وير د معظم په غم کښي ډوب وم
خـــبر نه وم چي طــــاهر به تېر و بېر شي

ګويا د طاهر او معظم د مړيني واقعه په يوه کال کي پېښه ده. د معظم مړينه د خوشحال خان او عبدالقادرخان دواړو له خولې په (۱۰۹۸هـ ق) کي پېښه سوې ده. د طاهر مرګ هم بايد په همدغه کال وي. په دې صورت کي بايد د تاريخي مادې ليکدود داسي وي:

"طاهر ومړ پشباب کښِ" او د "کښ" کلمې د (ښ) توري زېر (کسره) هم په محاسبه کي شامله ده او د (ی = ۱۰) قيمت لري. نو د تاريخي مادې اصلي بڼه به په نني ليکدود کي داسي وي: "طاهر ومړ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پشباب کښي" چې له دغې مادې څخه (۱۰۹۸) راوزي او دا د طاهر د مرګ کال دئ.

د خوشحال خټک کلیات لومړي ټوک (۳۸۹مخ) کې دغې مسئلې ته پام اړول سوی دئ خو تاریخي ماده ئې" طاهر ومړ پشباب کی" ګڼلې ده او(ښ = ش = ۳۰۰) د معیاریت په حکم ! د تاریخي مادې له (کښي) کلمې څخه ایستل سوی او (کی) لیکل سوی دئ چې دغه راز لیکنه هم مطلوبه سنه په لاس نه راکوي:

ط	=	۹
ا	=	۱
هـ	=	۵
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ړ	=	۲۰۰
پ	=	۲
ش	=	۳۰۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ب	=	۲
ک	=	۲۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۷۹۸

نولکه پورته چې مو وویل "طاهر ومړ پشباب کښي" تاریخي ماده ده او ابجدي ارزښت ئې (۱۰۸۹) دئ.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

د ملـــحد په زړه به نه لګي خـــبري
که ویل دي ورته تل د نون و صاد شي
(۵۵۰مخ)

له (نون او صاد) څخه مراد (نص) دئ. نص په لغت کي ښر ګند او صریح کلام ته ویل کېږي او د علم اصول له مخي د قرآن کریم هغه آیتونه چي دوه متشابه کارونه راته ښرګندوي چي دا ښېک کار دئ او هغه بد. د مثال په توګه د قرآن کریم د سورة البقره (۲۷۵) آیت چي فرمایي: "و احل الله البیع وحرم الربوا" یعني حق تعالی بیع روا کړې او رباء ئې حرامه کړې ده. په ناظم الاطباء کې لیکلي دي چي د قرآن کریم هر هغه آیت چي په واضحه توګه پر مقصود باندي دلالت وکړي، نص بلل کېږي.

* * *

خوشحال خان د (وبا= کولرا) ناروغۍ کال په یوه شعر کي یادوي او وایي چي په دغه کال د ده زوی بخت ناک خان او مور ئې په دغه ناروغۍ مړه سول دغه راز ئې سرفراز نومی لمسی چي د سعادت خان زوی وو، هم په دغه کال لېوني سپي وداړه او مړ سو. د آفتونو دغه کال ئې د تعمیې په شکل داسي بیان کړی دئ:

د "غـــواص" د کـــال وبـــا — خـــدائې مـــه راولـــه بیـــا
بخت ناک خان مي پکښې ومړ — مـــور ئـــې هـــم بوتـــه قـــضا
ســـــرفراز د ســـــعادت ؤ — ښـــه نمـــسی مـــي ؤ زیبـــا
هـــم حـــافظ د درســـت قـــرآن ؤ — هـــم پـــه خـــط ؤ بـــې همتـــا
د ښـــکار ســـپی ئـــې ؤ ســـاتلی — لېـــونی شـــه بـــې غوغـــا
لاس ئـــې وروړه بـــې خبـــره — چـــه ګاڼـــه ئـــې خپـــل اشـــنا
دی ئـــې وچیچـــه پـــه لاســـو — لاعـــــلاج شـــــو لا دوا
پـــه دا کـــال لـــه مـــا قـــضا کړ — پـــه ارمـــان ارمـــان جـــدا

(۵۷۰ – ۵۷۱مخونه)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د "غواص" ابجدي ارزښت (۱۰۹۷) کېږي.

غ	=	۱۰۰۰
و	=	۶
ا	=	۱
ص	=	۹۰
ټول	=	۱۰۹۷هـ ق

د همدې قصيده وشمي غزلي په يو بل بيت کي د دغي ناروغۍ د پای ته رسېدلو کال هم راښيي:

کال "حصغ" شو وبا ولاړه
هم عسرت کـړه راته شـا

د "حصغ" ابجدي ارزښت (۱۰۹۸) دئ.

ح	=	۸
ص	=	۹۰
غ	=	۱۰۰۰
ټول	=	۱۰۹۸هـ ق

✶✶✶

خوشحال خان يوه اوږده بهاريه قصيده لري چي چي په برمول کي ئې ويلې ده او پيل ئې داسي دئ:

پياله کـــومه راپيدا شـــو دا بهار
چه په هر لوري ئې ملک کړ، يو گلزار

په دې قصيده له مغلو سره د پښتنو مهمي جگړې بيان سوي دي. د دغي قصيدې د ويلو تاريخي ماده ئې په مقطع کي داسي راوړې ده:

د دريمي خور اول کال د غــفو ؤ
ما چه وي په بَرمَوَل کښِ دا اشعار
(۵۹۴ مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

"غفو" د ابجد په حساب (۱۰۸۶) کېږي.

غ = ۱۰۰۰
ف = ۸۰
و = ۶

ټول ۱۰۸۶هـ ق

***

په یوه اوږده قصیده (شپېته بیته) کي د هغې د نظمولو تاریخ داسي راته وایي:

د شوال وروستنی ورځ کال د "غفا" دی
ما چي دا شپېته بیتونه کړل تحریر
(۶۰۰مخ)

د "غفا" ابجدي ارزښت (۱۰۸۱هـ ق) کېږي.

قصیده په دې بیت پیل سوې ده:

ناخلف مي حواله کړ په تقدیر
نصیحت ورباندي نه کاندي تاثیر

***

خان د یوې بلي اوږدې قصیدې د ویلو نېټه داسي بیان کړې ده:

نوې میاشت د محرم "غصه" ئې کال دی
په غلیم مي غصه وریږه دا کال
(۶۱۲مخ)

حل:

غ = ۱۰۰۰
ص = ۹۰
هـ = ۵

ټول ۱۰۹۵هـ ق

د قصیدې مطلع دا ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

زه د شعر په کار هيڅ نه يم خوشحال
ولي خدای مي کړ په غاړه دا مقال

ټوله قصيده ۱۳۸ بيته ده.

* * *

خان د خپلي يوې بې مقطع غزلي نېټه داسي راوړې ده:

دا سږکال چه د "غصج" دی چه "غصد" شي
اميدوار اوسه له بخته له اقباله
(۶۲۱مخ)

د ابجد په حساب د "غصج" ارزښت (۱۰۹۳) او د "غصد" دا (۱۰۹۴) دئ.
خوشحال خان وايي چي په ۱۰۹۴هق کال به ئې د عمر (۷۲) کاله پوره سي.

ستا به دوه اويا کالونه وي د عمر
سود فايده ئې راته وايه له وصال

خان په ۱۰۲۲هـ ق کال په ربيع الاول مياشت کي زېږېدلی دئ. د زوکړي تاريخي ماده ئې افضل خان ختک په تاريخ مرصع (۳۱۰مخ چاپ ۲۰۰۶ع) کي د خوشحال خان له خپلي خولې په فارسي ژبه داسي راوړې ده:

تاريخ خوشحال ختک در ربيع الثانی
آمد چو درين کهنه رباط فانی
حق گردانا د مرورا خير رسان[(۱)]
تاريخش گشت "خيرعالميانی"

د "خيرعالميانی" ابجدي ارزښت (۱۰۲۲) کېږي.

خ = ۶۰۰
ی = ۱۰

(۱) په ننگيالی د زماني (۱۲مخ، چاپ ۲۰۰۱ع) کي دا مصرع "حق گردانا و مرد را خير رسان" ليکلې چي چاپي تېروتنه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰

ټول = ۱۰۲۲هـ ق

***

خوشحال په یوه بیت هغه کال چې د مغولو په لاس بندي د لاهور تر سیند پورې واته، داسې بیان کړی دئ:

دا بیان مې د "غـــــــعد" په کال ویلی
په شعبان چه د لاهور په سیند عبور کړم
(۶۳۱مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ع	=	۷۰
د	=	۴

ټول = ۱۰۷۴هـ ق

دغه کال د خوشحال خان د بندیگرت کال دئ.

بل ځای ئې همدغه کال په یوه بل بیت کې هم "غعد" بللی دئ:

زه چه د "غعد" په کال بندي د اورنگ زېب شوم
کـــور او خېلخانه مې پکښې ډېره وه لـــــه دمَ
(۶۳۷مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

خوشحال تر دغي تعميې وړاندي وايي:

يو، يوسفزيي دي چې په ما ئې منت بار کړ
لا په اکـــــــوزيو د ننگ چـــار ده مسلّمه

خان ولي د يوسفزيو منت باردئ؟ له دې اسيته، چې د اورنگ زېب په زندان کي د خان د بندپر وخت د ده "کور او خېلخانه" پکښې دمه وه.

د تعميې دبيت دوهمه مصرع په همدې شکل ماته سمه نه ايسي. سم شکل ئې په قوي احتمال سره داسي راته ښکاري:

"کور او خېلخانه مي پکښې ډېره وله دمه". د دغي مصرع د پای د درېو کلمو"ډېره وله دمه" معنا دا ده، چې د خان خېلخانه ډېره موده پکښې دمه وله. دغه "وله" د (ول = بودن) جمع غايب صيغه ده چې موږ تر دا نزدو وختونو پوري د (وو) په شکل ليکله. د (ول) استعمال اوس لا هم د پښتو د لوېديځي لهجې په ځينو حوزو (روزگان او د ښوراوک شاوخوا) کي ژوندی دئ. د خوشحال په پورتني بيت کي د (ول) څرک موږ ته د دغي لهجې او کلاسيکي پښتو نزدېکت راښيي. ما (هوتک) چې (له کندهاره تراټکه) کتاب کيښ، د خوشحال خان دغه بيت ته مي ډېره پاملرنه نه وه کړې.

* * *

په يوه قصيده کي خان د ډهلي د پاچهانو مسلسل نومونه راوړي دي. د دغه شعر د ويلو نېټه ئې داسي راوړې ده:

کــه د دې ويـلـو کـال غـواړې لـه مانـه
پـــه حـساب کښِ واوره کـال د قرشـتۀ
ابتــــدا د دې بيـــان پــــه نمازپـــښين ۀ
د ماښـام پـه وخـت ئـې شـوی نهايـت ۀ
(۶۷۱ مخ)

د خوشحال خټک مرغلری کي دا معما ناحله پاته ده او دليل به ئې ښايي د معما په کلماتو کي د مرتّب دوه زړه توب وو. د خوشال خان خټک

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کلیات کې تاریخي ماده "کال د قرشت" بللې ده چې دا خبره به ئې غالباً له ارمغان خوشحال څخه رانقل کړې وي. د دې مادې ابجدي ارزښت ئې (۱۰۵۵) کېږي. خو که "کال د قرشت ۆ" تاریخي ماده وګڼو، نو بیا دا کال (۱۰۶۱) ته لوړېږي. د دې قصیدې د پای لخوا دریم بیت راته وایي چې:

چې د هند سیر مي وکړ اوس مې ووې
ګـــڼه دا تاریخ لارغـه زما په نیت ۆ

د دې بیت له مخې ځوک ویلای سي چې دا قصیده هند ته تر تګ وروسته ویل سوې ده. د (ننګیالی د زمانې) ښاغلی مؤلف د اروابناد دوست محمدخان کامل له خولې لیکي چې "د ۱۰۵۸ هـ ق کال ربیع الاول د ۱۶۴۸ م کال د اپریل دویم موږ. خوشحال خان د اټک په بله غاړه کې مومو. پدې سفر کې ده یو اوږد نظم د میرزاابوالحسن اصف خان د کوم شاندار محل، د محل د باغونو او د باغونو د زړه وړونکو مناظرو په ستاینه کې لیکلی دی" (وګ: همدغه اثر: ۳۲ مخ، د ۲۰۰۱ع کال چاپ). که هند ته دا د خان لومړی سفر وبولو، نو پورتنۍ تاریخي ماده باید "کال د قرشت ۆ= ۱۰۶۱هـ ق" قبوله کړو. په "کال د قرشت = ۱۰۵۵هـ ق" کې خان د هندوبار لتې نه وې لیدلې.

✶✶✶

خوشحال په یوه رباعي کې د خپل یو خوب بیان کوي:

شـپه د بـرات وه یـو خـوب مـي ولیـده
کال ئې "غصه" دی هرګور مي ښه لیده
دوه توري ماتي شوې یوه مي روغه شوه
دویـم صمـصام مـي پـه رغیـده دی
(۸۰۰ مخ)

غصه = ۱۰۹۵هـ ق

✶✶✶

یوه بله رباعي

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پنځــه بارونــه دي بــردن ئــې غــم دی
ورمېــږد خلقــو تــر لانــدي خــم دی
پنځــه پــه نــورو، پــه تــا دوه کــم دی
خوشــحاله شــکر چــه بــار دي کــم دی

(۸۴۹مخ)

له "پنځه بارونه" څخه د خوشحال خان مراد د اسلام پنځه بناوي دي. کلمه طیبه، لمونځ، روژه، حج، زکوة. په دې پنځو کي حج او زکوة پر بډایانو فرض دئ. خوشحال په لاس کي دومره خلاص وو او سخاوت ئې دومره زیات وو، چي له ټولي خانۍ او بډایۍ سره ئې هیڅ وخت ځان د نصاب مالک سوی نه وو. ځکه نو دی وایي چي پر ده باندي له دې پنځو بناوو څخه درې بار دي او حج و زکوةورباندي فرض سوی نه دئ.

***

بله رباعي:

وایــې صوفي شــه، صوفي دي تــه شــې
درومــه نااهلــه شــپږ.ســو شــپېته شــې
کــه یــار ســاقي وي عمــر بــاقي وي
لا بــــه د میــــو ښیــــښې کــــړم تــــشې

(۹۲۹مخ)

په (مرغلري) کي د رباعۍ دریم بند "که یار ساقی دی عمر باقي دی" لیکل سوی دئ، چي سهی نه دئ. (د خوشحال رباعیات: ۲۷۹مخ) او د خوشال خان خټک کلیات په (۵۲۷مخ) کي ئې سم کړی دئ.

د مرغلري مرتب د کومي نسخې د محشي په حواله ورته کښلي دي: "... یعني خس یې، ځکه چه خس په حساب د ابجد (۶۶۰) دی". دغه عدد د خوشحال رباعیات کي هم، بې له دې چي د مرغلري حواله ورکړي، په لمنلیک کي ورته کښلی دئ.

دغه راز عملیې ته د عددي تبدیل عمل وایي (وګ د همدې لیکني د

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

سر برخه). په عددي تبديل کي قرينه بايد هرومرو موجوده وي، کنه نو بيا دغه راز معما ته ګونګه معما وايي. ځکه د مطلوبي معنا له پاره ئې هيڅ راز قرينه نه ده راوړې او لوستونکی به ئې پخپل درايت سره حل کوي.

***

بله رباعي:

يـــار مـــي د شـــپږو تـــر مـــنځ اووم دی
چه څوک ئې نه ستايي په حسن ګرم دی
چـه را ښـکاره شـي پـه مـا رڼـا شـي
چـه مخ ئـې نـه ويـنم پـه مـا تـورتم دی
(۹۳۶مخ)

د (مرغلري) مرتب په حاشيه کي ورته کښلي دي: "يعني په اوو ستورو کښِ چه شپږ نور سيارات دي، اووم زما يار دی چه هغه نو لمر دی". د خوشحال رباعيات (۱۵۱مخ) کي هم دغه شان تشريح ورکړه سوې ده.

***

بله رباعي:

فرښـتې لـه نـوره، پـېـری لـه نـاره دی
کـه پـرې خبـريـې سـړی لـه چـاره دی
ځکـــه دا هــــسي ډېـــري فتنـــې کـــا
لـــه بادو خاکـــه لــــه آب و نـــاره دی
(رباعيات: ۲۱۶مخ)

چار= ۴ عنصره (باد، خاوري،اوبه، اور).

***

بله رباعي:

کـــال د غفـــج ؤ خيبـــر کـــې هـــورې
مغـــل بنـــدي وو، هـــم کونـــډې بـــورې

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

مومنـد شـینواري ځـو اپریـدي وو
واړو وهلـــې د یـــادو تــــورې
(رباعیات: ۲۶۸مخ)

غفج = ۱۰۸۳هق

***

بله رباعي:

نــن بیا خپـل بخـت تــه زما تــسلیم دی
خُــرم بــه اوســم فــال مــي د مــیم دی
پــه درد و غــم کــښې زمــا غلــیم دی
راالـــوتلی د نـــصرت نـــسیم دی
(رباعیات: ۱۲۷مخ)

دا رباعي د خوشال خان خټک کلیات (۴۴۱مخ) کي مسخه سوې ده او د (غلیم) پر ځای (علیم) او (د نصرت نسیم) پر ځای (د نصرت تبسم؟) راغلی دئ. په رباعیات کي هم د (نن) پر ځای (تن) لیکل سوی دئ. په دې رباعي کي "فال مي د میم دی" د معما په حساب نه دئ راوړل سوی، بلکي د فال کتلو په مقصد راوړل سوی دئ. د فالنامې له مخي که د چا فال د (م) پر توري برابر سي او غلیم ئې په مخ کي ورته ولاړ وي، دی باید یرغل پر و نه کړي. د خان مقصد همدا ټکی دئ. خوشحال خان په فالنامه کي ویلي دي:

"م"په فـال نه دی ښـا غلی
په ورانیې دی راغــــلی
که غلـیم لـرې لـه وړاندې
مه کړه قصد په غلیم باندې
(فالنامه د مصحف: ۴۶مخ)

***

بله رباعي:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

سـړکال چـې کــال د "رحمــت تــم" دی
بـار ان پـه هـر چیرتـه پـه غـره پـه سـم دی
پس له شپږ میاشتو پـه چنګابښ شروع شو
بــه هــره ورځــې تــر نــیم ضــیغم دی
(کلیات: ۴۴۷مخ)

حل:

ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۰۸۸ هـ ق

د دغي وچکالۍ بیان خان په یوه بل شعر کې هم راوړی دئ:

شپږ اووه میاشتې پـه هند پـه خراسان
چرتــه ونــشه پــه ســم پــه غــره بــاران
د اوبــو د وبــو ډېر کمامــت وشـــو
ځای پـه ځای شول د غلې نرخونه ګران
چـه بـاران پـه جهـان وشـو پـس لـه یأسـه
فــتح البــاب و پــه تحویــل د ســرطان
د اسـد تـر نویـشتمه ورځ پـه ورځ شـي
پـه بـاران سره نهـال شـو درست جهـان
پـدا کـال چـه شـاه عـالم راغـی لـه هنـده
صـــلح وشـــوه د مغلـــو د افغـــان

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دا سړکال چه ئې تاریخ "رحمت تم" دی
پـه وګـړي مبـارک دی پـه هـر شـان

(۵۶۴مخ)

***

بله رباعي:

تـر عـین تېـر شـوم دا هـسې زه ویـنم
احـول یـو دوه وینـي زه یـو اووه ویـنم
ترفـې کـه ورشـم غفد سـړکال دی
اووه بـه شـل ویـنم دا کـار زه ښـه ویـنم

(د خوشحال رباعیات: ۲۲مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

ع	=	۷۰
ف	=	۸۰
غفد	=	۱۰۸۴

خودا رباعي نوره شننه هم غواړي.

***

خوشحال د لویي تبي د شیوع کال په دې ډول بیان کړی دئ:

سړکال چه د "غواص" دی
په هر لور دي تبـــجن ډېر

(۹۵۶مخ)

غ	=	۱۰۰۰
و	=	۶
ا	=	۱
ص	=	۹۰

ټول = ۱۰۹۷هـ ق

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

په دغه کال د خان زوی (بخت ناک) د دغو تبو له امله ومړ.

بخت ناک په دوه هفتې شه
تر فـــانـي جــــهانه تېر

✶✶✶

په یوه قطعه کي وايي:

میاشت د لومړی خور ده
چه داخل شوم په مـیدان
کال ثخـــــه و "هــفغ" و
بیا تحـــویل د ســرطان
(۱۰۲۶مخ)

ه	=	۵
ف	=	۸۰
غ	=	۱۰۰۰
		ټول ۱۰۸۵هـق

✶✶✶

خوشحال خان د خپلي مور او مشري مېرمني د مړيني تاريخ داسي ويلی دئ:

چې د پلار د مرگ مي تېر شو پوره قرن
د صـفري پــه میاشـت و مـړه د مــا مــور
پـــــوره زر اتیا کلونــــه د هجـــرت وو
چې د مـور پـه خـوا مـې ومـړ مـشر کـور
(۱۰۲۶)

له "قرن" څخه مور، اوس د سلو کالو معنا اخلو خو دلته مراد سل کاله نه دي. په قاموسونو کي قرن کله سل کاله، کله دېرش او کله اتیا کاله تر اتیا کل سوی دئ (غیاث اللغات). د خوشحال خان مراد دلته دېرش کاله

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دئ ځکه پلار ئې په ۱۰۵۰ هـ ق د شوال په لومړۍ نېټه د پنجشنبې په ورځ له یوسفزو سره د بلړ په جنګ کې مړ سوی دئ. (ننګیالی د زمانې ۲۰ مخ)[1] او مور ئې دېرش کاله وروسته په (۱۰۸۰ هـ ق) کی مړه سوې ده.

***

د غلې د ګرانۍ یو کال داسې یادوي:

د نـــوروز پـــه دوولـــسم
میاشت صفر کـال د "غفـط" و
غلـه ګرانـه کـښت زبـون شـو
پــه عـــالم نـــازل ســخط و
لـوی بـاران وشـو پــه خلـقَ
د وګـــــړي وار غلـــــط و

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ط	=	۹
ټول	=	۱۰۸۹ هـ ق

***

په یوه بیت کې د واوري د اورېدلو کال راښیي:

د "غفا" په بو ګه پرېوتې په غرونه
تر کابله تر اټکه سپـــیني واوري
(۱۰۴۶مخ)

غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
ا	=	۱
		۱۰۸۱ هـ ق

---

[1] په فراقنامه ۶۰ مخ کې ئې د شهباز خان مړینه له مندړو سره په جنګ کې بللې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(بوګه) سلواغې ته وايي او دلته مراد د (دلو) مياشت ده. ګويا دغه واوري د دلوې په مياشت کي اورېدلي وې.

***

بل ځای د فراقنامې د تاليف نېټه داسي بيانوي:

کال د غم لاړ مياشت اختر وه
دا نــــــامه چي نظــم زر وه
(فراقنامه: ۷۲مخ)

د فراقنامې مرتب ليکي چي علامه حبيبي له دغه بيت څخه د فراقنامې د تاليف نېټه داسي راايستلې ده:

نامه (۹۶) + نظم (۹۹۰) = ۱۰۸۶ – وه (۱۱) = ۱۰۷۵هـ ق.

دلته بايد د لومړۍ مسرۍ لاړ د (منها يا تفريق) په معنا وي چي حکم ئې د (وه = ۱۱) پر تللو (تفريق) باندي کېږي = کال د غم، مياشت اختر، لاړه (وه)[1].

[1] دا تاريخي ماده يو څه ابهام لري او که چا ته په رتنبهور کي د خان د قيد زمانه معلومه نه وي، د ۱۰۷۵هـ ق کال راايستل ځني مشکله خبره ده. د معما سيده حل، چي پر قراينو دي ولاړ وي، داسي هم کېدلای سي چي لومړۍ خبره دا ده چي دا نامه خان تر بند وروسته ويلې ده. دی وايي چي د غم کال "لاړ". که دا حدس سم وي نو ئې د تاليف کال بايد تر ۱۰۷۹ وروسته وي. خو "کال د غم = ۱۰۹۵" د خټکو شاعرانو په کلام کي بل ځای هم موندلای سو. دا کال د وبا کال وو چي عبدالقادرخان خټک ئې تاريخي ماده "کال دغم" ويلې ده. "کال دغم لاړ" يعني د وبا کال تېر سو. په دې حساب نو څوک ويلای سي چي د فراقنامې د تاليف په کال سنه ۱۰۹۵ تېره سوې وه او ۱۰۹۶ هـ ق وه. خو څرنګه چي خوشحال خان د ۱۰۷۴هـ ق کال د روژې له مياشتي څخه تر ۱۰۷۹ هـ ق کال پوري کله د مغلو قيدي او کله بيا نظربند وو، نو ځکه بايد د فراقنامې د تاليف نېټه په همدغو کلونو کي ولټول سي. دا حقيقت هم بايد په پام کي ولرو چي خان، فراقنامه د بازنامې په شان په يوه کښ، بې له وقفې نه ده ويلې، بلکي بېلابېل نظمونه ئې په بېلابېلو وختو کي ويلي دي. دا خبري د پورتنۍ معما مبهم توب نور هم ژور کوي. د خان نوري معماوي داسي ابهامات نه لري.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

✶✶✶

خوشحال خان د خپل منظوم اثر بازنامې د ليکلو نېټه داسي راښيي:

زر پنځـــه اتيا کلونـــه د هجـــرت دي
د رجـب ورځـي آخـر شـوې نهايـت دي
پـه لـړم کـښې مـې شـروعه بازنامـه کـړه
پـه شـپږ ورځـې مـې تمامـه پـه خامـه کـړه

(بازنامه: ۴۶ مخ د پېښور چاپ ۱۹۸۵ع)

✶✶✶

د عبدالقادر خان خټک په کلام کې

عبدالقادر خان خټک په يوه اوږده قصيده کې د پاک خدای د حکمتونو او نعمتونو د بيان په ترڅ کې يو بيت لري چې د معما نوم پر اېښوول کېدلای سي. ده ويلي دي:

که څلور دي که پنځه که شپږ اووه دي
همـــګي پـه حـــکم کار د کـرد ګار کا

(ديوان: ۱۹۵مخ، د کندهار چاپ)

حل:

له څلور څخه مراد څلور عنصره، له پنځو څخه مراد پنځه اقليمه، له شپږو څخه مراد شپږ جهته او له اوو څخه مراد اووه اسمانونه دي او له دې ټولو څخه بيا مراد ټول کائنات دي. بل ځای:

چې ولاړ نشې په غفلت عبدالقادره
که پوهېږې غنيمت دی دال و مـيم

(۲۰۹ مخ)

له "دال و ميم" څخه مراد (دم) دئ چې د "شېبه، لحظه" معنا لري او شاعر وايي چې دا حاضره شېبه، دم ګڼه غنيمت وګڼه.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

بل ځای د خپل وراره "معظم" د ویرنې په ترڅ کې د هغه د عمر او د مړینې د نېټې په باب وایي:

غواصي کوم د او ښیو په دریاب کښې
نه ئې مــــومم معــظم دُرنایاب شو
درویشت کاله د ده عـــمر زر اته نوي
د هجرت حساب په حــکم د کتاب شو
(۲۱۱مخ)

د عبدالقادرخان خټک دېوان د کندهارچاپ د ۲۱۱مخ په حاشیه کې کښلي دي: "معظم د خوشحال خان خټک له اولادې څخه ؤ، دا قصیده د ده مرثیه ده". معظم خان د بهرام خان زوی او د خوشحال خټک لمسی وو. خوشحال خان ئې هم مرثیه ویلې ده. بل ځای د وبا د کال تاریخ راښیي:

پــه هـر کالــه کـښې د مـرگ مـاتم دی
وبـــا نیـــولی اکثر عــــالَم دی
ښــه ښــه یـاران ئـې ځلـه جـدا کـړل
تاریخ ئې راغلی چې "کال د غم" دی

حل: "کال دغم" = ۲۰ + ۱ + ۳۰ + ۴ + ۱۰۰۰ + ۴۰ = ۱۰۹۵هـ ق

په دغه مخ کې د حضرت آدم بنوري رحمة الله علیه د خلیفه شیخ سعدي لاهوري رحمة الله علیه د وفات تاریخ په یوه فارسي رباعي کې بیانوي:

شـیخ سـعدی قـدوه اهــل یقــین
چــون منـور گـشت ازو زیـر زمــین
از خِـرَد جــستم حــساب رحلــتش
درجــوابم گفــت "شــیخ مــومنین"

حل: "شیخ مومنین" = ۱۱۰۶هـ ق

د دېوان په ۲۲۸مخ کې د خپل پلار خوشحال خان خټک په "ستاینه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

او دوعا" کي يوه مربع لري چي وروستی بند ئې داسي دئ:

لام او بې ئې د دلبرو دي ستايلي
لعل او دُر ئې د وينا په تار پيلي
لېړ د ډېره ما د ده د حال ويلي
لکه څوک چې د يار مخ کا نمر مثاله

له "لام وبې" څخه مراد (لب = شونډي) دي.

***

عبدالقادرخان خټک د شيخ سعدي (گلستان) له پارسي څخه په پښتو ترجمه کړی او نوم ئې "گلدسته" پر ايښی دئ. د دغي ترجمې د بشپړولو کال ئې داسي بيان کړی دئ:

زر سل څلېرويشت د سن کلونه
له گلستانه چي دا گلونه
ټول شول ترې جوړه چي گلدسته شوه
يادگار به پاته شي موږه به ځونه

۱۱۲۴هـ ق

(په گلشن روه کي د بابوجان: ۳۹مخ)

سيد سرفراز علی رضوي د (مخطوطات انجمن ترقی اردو) په ۸۷ مخ چاپ ۱۹۶۷ع کراچي کي گلدسته د گلستان "انتخاب" بللې ده.

***

ارواښاد پوهاند رشتين د ښاغلي همېش خليل له خولې د سعدي د گلستان د دغي پښتو ترجمې نېټه داسي ليکلې ده:

دا کتاب چې گلدسته د گلستان ده
گل چيني ئې کا عبدالقادر خټک
که تاريخ ئې د آغاز د انجام غواړې
سن د هجر په شماره د "غق دک"

(ادبي او تاريخي سمونې: ۱۵۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

غق = ۱۱۰۰

دک = ۲۴

ټول ۱۱۲۴هـ ق

✶✶✶

اروانښاد پوهاند صاحب د همدې اثر په ۱۶۲مخ کې د عبدالقادر خان خټک د دېوان د بشپړولو کال د دې لاندې بيت په استناد(۱۱۱۳ – ۱۱۱۴هـ) بللی دئ:

سن زر سل د جدايۍ څوارلس د پاسه

دا غـــزل مې په بياض باندې رقـــم کړ

خو د دغه بيت له رويه د دېوان د تکميلولو کال اټکل کول، د تأمل وړ دئ.

✶✶✶

عبدالقادر خان خټک د خپل بل منظوم اثر (يوسف زليخا) د ترجمې د پوره کولو کال داسې راښيي:

سن د هجر غين و قاف و

اته کم د پاســـه کاف و

چې تمام شو دا کـتاب

الله اعـلم بالصواب[1]

حل:

۱۱۱۲هـ ق

[1] په گلشن روه کې د دابوجان ....: ۴۱مخ . هورې د دوهم نيم بيتي "کاف" هم "قاف" ليکل سوی دئ چې د ټايپيسټ سهوه ده. زما (هوتک) په خطي نسخو کې يو بې نومه جونگ سته هورې دغه ماده سته. په دې ډول:

سين د هجر غين و کاف و و – اته کـم د پاســـه کاف و و

چـــه تمام شـــه دا کتاب – په پښـــتو شه انتـــخاب

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(غ = ۱۰۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (ک = ۲۰) – (۸) = ۱۱۱۲ هـ ق.

***

د آزاد خان خټک په کلام کي

آزادخان د خوشحال خټک زوی دئ. اروابناد پوهاند رشتين کښلي دي چي: "ده د خپل ورور اشرف خان هجري په (پر) مرگ دا بيت ويلی دی":

د هجرت زر سل شپږ ؤ اشرف خان چي فوت شو ياره
غم اندوه د ده تاريخ دی که حساب کړې ويې شماره

(ادبي او تاريخي سموني: ۹۰مخ)

د خوشحال خان د زوی آزادخان د ادبي ژوند په باب زما سره د ويلو څه نسته.

***

د ګوهر خان خټک په کلام کي

ګوهرخان خټک د خوشحال خټک دانشمند زوی دئ. دی د افضل نامې په نامه يوه منظومه ترجمه لري چي د هغې په خاتمه کي څو بيته د (پښتو نثر اته سوه کاله) په ۳۷۹ مخ دوهم چاپ کي داسي راغلي دي:

د فارسي ترجمه گرانه — په پښتو کړه ما اسانه
پښتانه چي ئې لولينه — ما دي هم پرې يادوينه

مسايل پکې قوي دي — واړه دُر نبوي دي
د تاريخ ئې خاتمه — شوه قوي افضل نامه
دا پښتو د دې گوهر — د خوشحال خټک پسر

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د دغو بیتو په باب د نوموړي کتاب مؤلف ښاغلي سرمحقق زلمي هیوادمل داسي کښلي دي: "په لوړو بیتونو کې یو نیم بیتی دی (شوه قوي افضل نامه). د (افضل نامه) له یادونې دوکتور راج ولي شاه خټک دا نتیجه اخیستې ده چي د کتاب نوم به افضل نامه وي، خو زما په فکر په همدې بیت کې لومړی مسری (د تاریخ ئې خاتمه) په دې ګواهي لي چي په بله مسری کې د کتاب د خاتمې تاریخ نغښتی دی. د (قوي افضل نامه) له کلماتو د ابجد په حساب (۱۱۲۳) تاریخ راوزي. که خبره دغسې وي، لکه چې زه فکر کوم نو دا فقهي کتاب ګوهرخان له قلب السیر (د ۱۱۲۰ھ ق ترجمه) درې کاله وروسته ترجمه کړی دی".

زما (هوتک) په نظر د ښاغلو دوکتور راج ولي شاه خټک او سرمحقق زلمي هیوادمل دواړو استنتاج سهي دئ. له دغه نیم بیتي ثخه هم د کتاب د خاتمې تاریخ راوزي او هم مترجم د خپل کتاب نوم راښیي. په پښتو کتابو کي داسي آثار نور هم سته چي مؤلف یا مترجم ئې د کتاب په نامه کي د هغه د ختمولو کال هم موندلی وي. علامه حبیب الله کندهاري (حبواخندزاده) د خپل ترجمه سوي کتاب پښتو منهاج العابدین بل نوم "اخلاق التائبین" ایښی دئ چي ابجدي ارزښت ئې ۱۲۳۶ھ ق کیږي او دا د کتاب د ختمولو کال هم دئ.

***

د کاظم خان شیدا په کلام کي

کاظم خان شیدا د خپل دېوان د ترتیبولو تاریخي قطعه داسي ویلې ده:

پـــه دا بـــاب وه اســـتدعا د عزیزانـــو
چـــي مجمـــوع شـــي حـــلاوت د مقـــالات

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د تدوین تاریخ ئې رأی په دا شان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او څه نبات"
۱۱۸۱هـ ق
(دیوان: ۴۹مخ د حنیف خلیل چاپ)

حل:

په دغه تاريخي ماده کي (ځ) ته د (ج) ابجدي ارزښت (۳) ورکول سوی دئ. په دې ډول:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
د	=	۴
ا	=	۱
د	=	۴
ي	=	۱۰
و	=	۶
ا	=	۱
ن	=	۵۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
د	=	۴
ا	=	۱
و	=	۶

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ښ = ج	=	۳
هـ	=	۵
ن	=	۵۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ت	=	۴۰۰

ټول = ۱۱۸۱ هـ ق

***

د محمودخان[1] د مړيني تاريخ ئې په نظم کې داسي ويلی دئ:

خـود بـه پـو هېږي کـه خردمنـد يـې
بــــده بــــلا ده غـــم د دوســـتانو
چــې محمود خــان دی لــه دنيــا تلــل
غمونـــه قـــوت دي د غمخوارانـــو
چـــې بېلتانـــه ئـــې لـــه ډېـــره تـــاوه
بــــل کــــړی اور دی پـــه اشـــنايانو
تـــاريخ ئـــې دا کـــړه ســـوَيه خـــاطره
"بېلتـــون لنبـــه ده پـــه ښـــو يـــارانُ"

وروستۍ مصرع ته په عدد (۱۱۶۱) ليکل سوي دي چي دا عدد هغه وخت له تاريخي مادې ښخه راوزي چي ليکدود ئې هغه راز وي لکه ما چي پورته کښلی دئ.

په کابل چاپ کي "بېلتون لمبه ده په ښو يارانو" چي د دې جملې ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) کېږي. په پېښور چاپ همېش خليل کي "بېلتون

---

[1] دغه محمود خان بايد تحقيق سي

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

لنبه وه په ښو یارانو" چې د دې جملې ابجدي ارزښت بیا (۱۱۷۷) کېږي. په پېښور چاپ حنیف خلیل کې "بېلتون لمبه وه په ښو یارانو" چې ابجدي ارزښت ئې (۱۱۶۷) کېږي. یوازنی چاپ چې دا تاریخي ماده ئې سمه ضبط کړې ده، د سیدانوارالحق (دیوان کاظم شیدا مع اردو ترجمه و تشریح) دئ، خو هورې بیا د (بیلتون) کلمه (بلتون) لیکل سوې ده او که چاپي غلطي نه وي، نو به د (ب) توری غالباً کسره لري چې هغه هم له چاپه پاته سوې ده. د معمائیونو په نظر خو کسره د (ی = ۱۰) قیمت اخلي مګر د دغه راز (بلتون) اړتیا ما ته موجه نه ښکاري او دلیل مي دا دئ چې په نوټ کي ئې بیا دا کلمه په سمه توګه (بیلتون) ثبت کړې ده (وګ: د همدغه چاپ ۱۰۴۹مخ). همدا پېښه په یوه بله قطعه کي داسي بیان سوې ده:

فلک کجرو دی آثار ئې وینې
شغال چې ظلم په زمري کاندي
کله عجب وي له تعجبه
که په ژړا کې چرې وخاندې
تاریخ ئې دا رنګ خرد بیان کړ
دا خان شهید دی آه په حق باندې

(دیوان: ۴۱۷ مخ حنیف خلیل چاپ)

د قطعې له ظاهري شکل و سکښت څخه داسي ښکاري چې تاریخي ماده باید(دا خان شهید دی آه په حق باندې) وي. دې قطعې ته په سر کي په ځینو نسخو کي (ایضاً) لیکل سوی دئ. په کابل چاپ کي د تاریخي مادې عدد نسته، په پېښور درو سرو چاپونو کي (د همېش خلیل، د سیدانوارالحق او حنیف خلیل) ئې تر تاریخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۱) کښلي دي. له سیدانوارالحق پر ته چې (باندې) ئې د (بانډِ) په شکل لیکلی دئ، د نورو ټولو چاپو لیکدود یو راز دئ. د دغي جملې ابجدي ارزښت

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(۱۱۷۷) کېږي. په دي ډول:

د = ۴

ا = ۱

خ = ۶۰۰

ا = ۱

ن = ۵۰

ش = ۳۰۰

ه = ۵

ی = ۱۰

د = ۴

د = ۴

ی = ۱۰

آ = ۱

ه = ۵

پ = ۲

ه = ۵

ح = ۸

ق = ۱۰۰

ب = ۲

ا = ۱

ن = ۵۰

د = ۴

ی = ۱۰

ټول = ۱۱۷۷

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

که د سیدانوارالحق ثبت ته اعتبار ورکړو او (باندي) د (باند) په شکل ولیکو او د کسرې (زېر) له قیمته چي د (ی = ۱۰) معادل دئ، صرف نظر وکړو، نو به د تاریخي جملې ټول ارزښت (۱۱۷۷ - ۱۰ = ۱۱۶۶) سي چي بیا هم تر مطلوبي سنې (۱۱۶۱) پنځه کاله زیات دئ. که دا قطعه رشتیا هم د محمودخان پر مړینه باندي ویل سوې وي، نو په تاریخي ماده کي باید (دا = ۴ + ۱ = ۵) شامل و نه ګڼل سي او تاریخي ماده باید داسي وي:

دا "خان شهید دئ آه په حق بانډِ". خو فکر مو وي چي د وروستي دال د کسرې (زېر) قیمت مو محاسبه کړی نه دئ.

زه چي پر شعري صنایعو باندي د کاظم خان شیدا تسلط ته ګورم، دغه راز مبهمه معما د ده له شعري کفایت سره په تضاد کي بولم او داسي فکر را ولوېږي چي په دې معما کي د دونه تعقید ځای نسته او تاریخي ماده ښایي هماغه ټوله جمله (دا خان شهید دی آه په حق باندې = ۱۱۷۷هـ ق) وي چي په دې ډول به نو دا قطعه د محمودخان پر مړینه نه وي ویل سوې او له (ایضاً) څخه به مراد دا وي، چي دا بله قطعه هم یوه معماده. (والله اعلم بالصواب).

٭٭٭

دا بله قطعه ئې د میاعمر صاحب رحمة الله علیه پر مړینه باندي ویلې ده:

د میا پـه درد و غـم کـښـې
نالـه ډېـره شـوه هـم آه
وایـه دا عمـر ولـي
ورسـره رحمـت الله
علیـه ورسـره ضـم کـړه
پـه تـاریخ بـه شـې آګـاه

(دېوان: ۲۱۴مخ، کابل چاپ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دا قطعه په ټولو چاپونو کي همداسي ضبط ده. يوازي ئې د (حنيف خليل چاپ دېوان،۴۱۸مخ) کي د اول نيم بيتي (کښېږ) په (کېږ) اړولی دئ. د علامه رشاد رحمة الله عليه په اثر (د ځمکنو مياعمر رحمة الله عليه،۲۹مخ) کي هم د (کښېږ) پر ځای (کی) ليکل سوی دئ. له کابل چاپ پرته ئې په نورو ټولو چاپونو کي ئې په عدد (۱۱۹۰) هم ورسره ليکلی دئ.

د مياصاحب رحمة الله عليه د وفات تاريخي ماده (دا عمر ولي رحمت الله عليه) ده چي ابجدي ارزښت ئې داسي محاسبه کېدلای سي:

د	=	۴
ا	=	۱
ع	=	۷۰
م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ع	=	۷۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
ه	=	۵

ټول = ۱۱۹۰هـ ق

***

کاظم خان شیدا د میا عمر صاحب د وفات بله تاریخي قطعه هم ویلې ده:

میا عمر صاحب، پخپل دوران کښې
چې کشاده ئې، د فیض باب وه
شاه و گدائې، په در حاضر وو
مرجع د خلقو، عالم مآب وه
تاریخ ئې دا دی، د رحلت واوره!
(شیخ اجل وه، قطب اقطاب وه)

(۲۱۵ مخ، د کابل چاپ)

د (شیخ اجل وه قطب اقطاب وه) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. په دې ډول:

ش	=	۳۰۰
ي	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ج	=	۳
ل	=	۳۰
و	=	۶
ه	=	۵
ق	=	۱۰۰
ط	=	۹
ب	=	۲

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ا	=	۱
ق	=	۱۰۰
ط	=	۹
ا	=	۱
ب	=	۲
و	=	۶
ه	=	۵

ټول = ۱۱۹۰هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کې تر تاریخي مادې لاندې په عدد (۱۱۹۰) کښل سوي دي. د کابل چاپ په ثبت کې د دوهم، څلرم او شپږم نیم بیتي (وه) د (ؤ) په شکل لیکل سوی دئ او په دې ډول ئې تاریخي ماده لس کاله مخکې کېږي (۱۱۸۰) ده. د حنیف خلیل چاپ دېوان (۴۱۸مخ) کې د پورتنیو نیم بیتیو (وه) د (و) په بڼه ثبت دئ او د لومړي نیم بیتي (کښې) ئې هم (کې) لیکلی دئ. د دغه دیوان له ثبت سوي مادې څخه هم (۱۱۸۰) عدد لاس ته راځي چې میاصاحب رحمة الله علیه تر دغې سنې وروسته لس کاله نور هم ژوندی وو. د دغه راز ناسم ثبت تر اغېزې لاندې اروابناد پوهاند رشتین د پېښور د جمهوریت اخبار د ۱۹۵۷ع کال د جولای میاشتې په ګڼه کې د میاعمر صاحب د مړیني کال (۱۱۸۰هـ ق) بللی دئ. دې تېروتنې ته علامه رشاد (د څمکنو میاعمر رحمة الله علیه) کتاب په ۲۸مخ کې اشاره کړې ده.

علامه رشاد کښلي دي چې د میا عمر صاحب مرید (دادین) د خپل پیر د مړیني تاریخي ماده داسې ویلې ده:

سن (غصق) د پنجشنبې په ورځ اې جانه
د رجب په غُـرې لاړ شـــــه له جـــهانه

د (غصق) ابجدي ارزښت (غ = ۱۰۰۰ + ص = ۹۰ + ق = ۱۰۰ = ۱۱۹۰هـ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ق) دئ.

د کاظم خان شیدا د دېوان په ټولو چاپونو کې د اول نیم بیتی وزن دوې څپې لږ دئ او دا کمبوتي علامه رشاد رحمة الله علیه پخپل اثر (د څمکنو میاعمر صاحب) کې د (صاحب) کلمې په زیاتولو سره پوره کړې ده. د (صاحب) کلمه باید په دغه نیم بیتي کې د عروضي سکښت په حکم د لومړۍ څپې په فشار تلفظ سي.

* * *

کاظم خان شیدا د خپل وراره خوشحال خان چي د سعدالله خان (اسدالله خان) زوی وو[1]، د مړیني تاریخي قطعه داسي ویلې ده:

د خوشحال په جدائي کښې باور وکړه
خسته زړه زما کباب و آه مي سیخ دی
چي روزي ئې شهادت شو په ځوانۍ کښې
نور په گور د شهید ځوان شه دا تاریخ دی

(د کابل چاپ دېوان: ۲۱۵مخ)

له کابل چاپ دېوان پرته نور ټول چاپونه له تاریخي مادې سره به عدد (۱۱۷۷) کال هم لري. دغه کال له "نور په گور د شهید ځوان شه" جملې څخه په دې شرط راایستل کېدلای سي چي (گ) او (ځ) ته په ترتیب سره د (ک) او (ج) قیمتونه ورکړو. په دې ډول:

ن = ۵۰
و = ۶
ر = ۲۰۰

---

[1] د افضل خان خټک د زوی سعدالله خان (اسدالله خان) په باب وگورئ: آواره شیدا، د حبیب الله رفیع لیکنه، ۸۴ – ۸۶مخونه، چاپ ۱۹۹۱ع. اروابناد دوست محمد خان کامل صاحب د تاریخ مرصع په مقدمه ۴۰ مخ کي دغه سعدالله خان او اسدالله خان د غالباً په قید یو سړی گڼي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پ	=	۲
ه	=	۵
گ	=	۲۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
ځ	=	۳
و	=	۶
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵

ټول = ۱۱۷۷ هـ ق

***

کاظم خان شيدا هغو ستونزو او ترخو ورځو ته چي حافظ رحمت خان بړيڅ ته د نواب احمدخان بنګښ پر سر د صفدر جنګ او مرهټو له لاسه ورپېښي سوي وې، په يوه شعر کي اشاره کوي:

پـــښتانه د "کټـــه هېـــر" متزلـــزل دي
کـــه هـــر څـــو وو لکـــه غـــر، قـــوي بنيـــاد
چـــي برکـــي او ايرانـــي پـــه يـــو ځـــای شـــول
منتـــشر ئـــې پـــه ديـــار کـــښي شـــو بېـــداد

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

و تـــاریخ تـــه ئـــې حیـــران د واقعـــات وم
راتـــه وویـــل خپـــل رأی "عظـــیم فـــساد "
(دېوان: ۲۱۵مخ، کابل)

د "عظیم فساد" ابجدي ارزښت (۱۱۶۵) دئ او دا د دغو واقعاتو کال وو.

ع	=	۷۰
ظ	=	۹۰۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ف	=	۸۰
س	=	۶۰
ا	=	۱
د	=	۴

ټول = ۱۱۶۵ هـ ق

له کابل چاپ پرته په نورو ټولو کي تر تاریخي مادې لاندي په عدد (۱۱۶۵) لیکل سوي دي. د قطعې سرلیک په کابل چاپ او همېش خلیل چاپ کي د (واقعې تاریخ)، په حنیف خلیل چاپ کي (د واقع تاریخ) او په اردو ترجمه کي (پشتونون کی هزیمت کا واقعه) دئ.

په (حنیف خلیل چاپ دېوان، ۴۱۹مخ) کي ئې د څلرم نیم بیتي (کښې) په (کې) بدل سوی دئ او دا لیکدود ئې په ټول دېوان کي پاللی دئ. دا بدلون پر تاریخي ماده باندي کومه اغېزه نه لري، ځکه نو د بحث وړ نه دئ.

په همېش خلیل چاپ، د سیدانوارالحق په اردو ترجمه او (حافظ الملک حافظ رحمت خان برېڅی – ۶۴مخ) کي اول بیت یو څه توپیر لري او په ترتیب سره داسي ثبت سوي دي:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پښتانه چه دَ کټهیر مـتزلزل دی
که هر څو وی لکه غر قوی بنیاد

او:

پُشتانه چه د کټهیرمتزلزل دی
که هر څو وُو لکه غر قوی بنیاد

او:

پښتانه د کټـهېر مـتزلزل دي
که هر څو وو لکه غر قوي بنیاد

په اولو دوو ښتو کي د (کټهیر) کلمه دوې څپې ده، ځکه نو د وزن برابرولو په مقصد (چه) پر زیات سوی دئ، خو په نورو ښتونو کي (کټهیر) د لومړي او دوهم توري په فتحه (زوَر)، درې څپې دئ او وزن ئې بې له (چه) پوره سوی دئ. دواړه ډوله ښتونه د معما پر قیمت باندي اثر نه لري.

(کټه هېر) د روهیل کهنډ پخوانی نوم دئ (وګ: غالب جنګ غازي نواب احمدخان بنګښ: ۱۲۳مخ).

* * *

کاظم خان شیدا د سرفرازخان د مړیني په باب وایي:

تـــا چـــي وکـــړ انتقـــال ســـرفرازخانه!
ګرفتـار پـه ډېـر انـدوه پـه ډېـر غمـوم یـم

پـه هـر بـزم کـښي رایـاد د تـا محفـل شـي
پـه ژړا کـړم سـترګي سـرې د شـمع مـوم یـم
کـه نـه وای سـرد آهونـه ژونـدون ګـران ؤ
هـسي سـوی د فـراق بـاد سـموم یـم
پـه هـستی بـه نـشم خلاص لـه دې سختی
پـه نګـین کـښي د عقیـق کینـدلی نـوم یـم

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دې تــاريخ و تـــه حيــران ســـتا د رحلــت وم
خــسته زړه و مــا تــه ووې "زه مغمــوم يــم"
(۲۱۵ مخ، کابل چاپ)

په کابل چاپ کې ئې (زه) په تاريخي کې شامل کړی نه دئ، ځکه ئې (۱۱۷۶ه) ځني راايستلې ده. څرنګه چې د سرفراز خان د مړيني دوې نوري قطعې هم کاظم خان شيدا ويلي دي او له هغو دواړوڅخه (۱۱۸۸) راوزي نو ماهم (زه) په تاريخي ماده کې شامل کړ.

ز	=	۷
ه	=	۵
م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰

ټول = ۱۱۸۸ه ق

په نورو ټولو چاپونو کې همدا سنه استخراج سوې ده.

***

د سرفراز خان د مړيني دوهمه قطعه:

هېر مې حلاوت کړ د دنيا ستا په ماتم کښې
تــا چــې رحلــت وکــړ لــه دنيــا ســرفرازخانه
پاتــه تــش جسد شــوم پــه شــماره د مردګــانو
څرنــګ بــه ژونــدی ومــه تــه لاړې زماجانــه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

فال دي د غفران دی چي القا مي په زړه وشوه
"ې ته جنتي شې" خپل تاريخ وا وره له مانه
(۱۰۵۳مخ، د سيدانوارالحق چاپ)

حل:

ې	=	۱۰
ت	=	۴۰۰
ه	=	۵
ج	=	۳
ن	=	۵۰
ت	=	۴۰۰
ي	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ې	=	۱۰

ټول =۱۱۸۸ه ق

د دغي تاريخي مادې ثبت په نورو ټولو چاپو کي وران سوی دئ. په کابل چاپ کي"اې ته جنتي شه" دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۷۴) راوزي. په همېش خليل چاپ کي "ته جنتي شې" ثبت دئ چي (۱۱۷۸) څني استخراجېږي او په حنيف خليل چاپ کي"اې ته جنتي شې" ضبط دئ چي (۱۱۸۹) ورڅخه په لاس راځي. دا ټول عددونه ناسم دي او له هغه عدد (۱۱۸۸) سره چي له کابل چاپ پرته په نورو ټولو چاپونو کي ئې ورته کښلی دئ، سمون نه لري. سم ثبت ئې د سيد انوارالحق په چاپ کي راغلی دئ او ما هم هغه راواخيست.

دغه سرفرازخان د علامه رشاد رحمة الله عليه له خولې داسي پېژنو:

"سرفرازخان هغه رسمي لقب دئ چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ – ۱۱۸۶ه ق) له خوا د اسدالله خان مشر زوی سعادت مند خان ته ورکړ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

سوی دئ". (د گلشن روه سریزه ۷۶مخ). دغه اسدالله خان د کاظم خان شیدا ورور او سرفرازخان ئې وراره وو.

✶✶✶

د سرفراز خان د وفات دریمه قطعه:

مـا نظـر پـه غفـور وکـړه
د غفـران دې شـوم راجـي
لـه دنیـا، سـرفرازخانه
چې پاکـان ئـې دي هـاجي
سـتا د نقـل دا تـاریخ شـه
"رب دِ وه بخـښنه نـاجي"

(۱۰۵۳ مخ د سیدانوارالحق چاپ)

په نوموړي مخ کي (بخښه) د (بخشه) په شکل ثبت دئ چي په قیمت کي توپیر نه لري.

حل:

ر	=	۲۰۰
ب	=	۲
دِ	=	۴
وَ	=	۶
ه	=	۵
ب	=	۲
خ	=	۶۰۰
ښ	=	۳۰۰
ه	=	۵
ن	=	۵۰
ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ج = ۳
ي = ۱۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

په همېش خليل چاپ کي تاريخي ماده "رب دِ اوبخښه ناجی" ده چي که د (دِ) کسره حساب نه کړو، ابجدي ارزښت ئې (۱۱۸۴) کېږي او که ئې د (ی = ۱۰) په قيمت وشمېرو، (۱۱۹۴) ځني راوزي. په حنيف خليل چاپ کي "رب دې وبخښه ناجي" ده چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۲) کېږي. دا ټول عددونه سهي نه دي که څه هم تر تاريخي مادې لاندي ئې په ټولو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۸) ورته کښلي دي. سم ثبت ئې د سيد انوار الحق چاپ دېوان کي "رب دِ وه بخشه ناجی" دئ، په دې شرط چي د (دِ) کسره په حساب کي و نه شمېرو. معمائيون زياتره کسرې پر لسو شمېري، خو د انصراف مثالونه ئې هم زيات سته. ما د سيد انوارالحق ثبت راوړی دئ. د کابل چاپ دا قطعه نه لري.

* * *

کاظم خان شيدا د خپلي مور مړينه داسي راښيي:

چـې والـدې مـې ارتحـال وکـړ
ځـای ئـې جنـت شـه دنيـا زنـدان وه
تـاريخ (ئـې) دا رنـګ د رحلت ووې
خرد و مـا تـه "مياشـت د شعبان وه"

(آواره شيدا: ۴۷مخ)

حل:

م = ۴۰
ی = ۱۰
ا = ۱
ش = ۳۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ت	=	۴۰۰
د	=	۴
ش	=	۳۰۰
ع	=	۷۰
ب	=	۲
ا	=	۱
ن	=	۵۰
و	=	۶
هـ	=	۵

ټول = ۱۱۸۹هـ ق

دغي تاريخي قطعې د کاتب د بې پروايۍ له اسيته ډېر غټ ځېړنيز بحث رامنځ ته کړی وو. اروانښاد دوست محمدخان کامل مومند چي کله د تاريخ مرصع متن چاپ ته آماده کاوه او حواشي ئې پر کښلې، دې نتيجې ته رسېدلی وو، چي د کاظم خان شيدا پلار افضل خان خټک ګڼل نورو اسنادو ته اړتيا لري او دليل ئې دا وو چي په تاريخ مرصع کي د افضل خان خټک د زامنو په لړ کي د کاظم خان نوم نسته. په دې ترڅ کي ئې د دغي تاريخي قطعې په باب هم ، چي تر دغه وخته د کاظم خان شيدا د (والد) د مړيني قطعه ګڼل کېدله، د شک څرګندونه وکړه. دا بحث زما د دا اوسني کتاب موضوع نه ده، ځکه نو تفصيلي بيان نه باندي کوم. د اروانښاد کامل صاحب د دغه شک په جواب کي او په مجموع کي د تاريخ مرصع د چاپ او تعليقاتو په باب اروانښاد پوهاند رشتين صاحب څو کاله وروسته د کابل پوهنتون د ورېمې مجلې د ۱۳۵۶ش کال په (۲مه) ګڼه کي يوه انتقادي مقاله خپره کړه او د هغې په ترڅ کي ئې د دغي قطعې په باب وکښل چي:

"... د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او يوسېلاب کمه ده، بايد

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

داسي ولوستل شي: (چې والدې مې ارتحال وکړ)[۱]. سید انوارالحق هم دغي کمبوتیۍ ته متوجه سوی دئ او د (خپل) کلمې په زیاتولو سره ئې د مصرع وزن سم کړی دئ خو ښاغلی حنیف خلیل لیکي د (خپل) کلمه په خطي دېوان کي نسته[۲]. کامل مرحوم د دغي انتقادي مقالې جواب وکیښ، پر خپل پخواني موقف ئې ټینګار وکړ خو په ځنګ کي دا خبره هم وکړه چي د تاریخ مرصع په سریزه کي ئې له دې خبري څخه "سکوټ انکار نه دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دئ". دا خبره ئې پخپل یوه بل اثر چي (۱۶۳۰ع) نومېږي، تکرار کړه[۳]. ښاغلي حبیب الله رفیع د دغي تاریخي قطعې د سپینېدو په نیامت د شیدا د دېوان هغه نسخه وکتله چي د ده په ژوند خطاطي سوې او د اسلامیه کالج په کتابتون کي خوندي ده. د خپل تحقیق جریان ئې په اواره شیدا- ۴۶مخ کي وکیښ او د (والد) پر ځای ئې (والدې) کلمه تائید کړه چي ما هم پورته رانقل کړې ده.

په بېنواچاپ، د همیش خلیل چاپ او د سیدانوارالحق دېوانو کي د دغي قطعې عنوان (د پلار مړینه) دئ خو په حنیف خلیل چاپ کي د خطي نسخې په پیروۍ (تاریخ) لیکل سوی دئ. په درو سرو چاپونو کي په عدد (۱۱۸۳) ورته لیکل سوي دي خو په حنیف خلیل چاپ کي دغه سنه (۱۱۸۹هـ) لیکل سوې ده چي همدا ئې سمه بڼه ده. دی لیکي چي ښاغلي همېش خلیل پخپل بل کتاب (ساهو ادب) کې دغه سنه سمه کړې ده[۴].

---

[۱] زما لاس اوس د وړمې مجلې نوموړي ګڼې ته نه رسېږي او اقتباس مي له "آواره شیدا" نومي رسالې ۱۴مخ څخه اخیستی دئ (م. هـ).

[۲] وګ: د حنیف خلیل چاپ دېوان: ۴۸۱مخ، ۱۸۳یم لمنلیک.

[۳] وګ: نوموړی اثر: ۲۲۸ مخ.

[۴] وګ: هماغه مخ، هماغه لمنلیک.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

✶✶✶

د والدې د مړيني بله قطعه:

غـم بـه تـر عمـره د والـدې کـړم
خنـدا مـې پرېـښوه ژړا کـوم زه
سـال د رحلـت ئـې لـه مانـه واوره:
"بهـشت ې ځـای شـه دعـا کـوم زه"

(آواره شيدا: ۴۷ مخ)

حل:

ب	=	۲
ه	=	۵
ش	=	۳۰۰
ت	=	۴۰۰
ې	=	۱۰
ځ	=	۳
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ش	=	۳۰۰
ه	=	۵
د	=	۴
ع	=	۷۰
ا	=	۱
ک	=	۲۰
و	=	۶
م	=	۴۰
ز	=	۷

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ه = ۵

ټول = ۱۱۸۹هـ ق

د دې قطعې عنوان په همېش خليل چاپ او حنيف خليل چاپ کې (د مور مړينه)، د سيدانوارالحق چاپ کې (اپنی والده کی تاريخ وفات) دئ. په درو سرو چاپونو کې په عدد (۱۱۸۹هـ) ورته ليکل سوی دئ. د بېنوا چاپ عنوان او عددي ښوونه نه لري.

***

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده ئې داسې ويلې ده:

په ميدان چې حافظ جي پرېووت شهيد شه
کشنده يې په رحلت کښې شه عجول
استفسار که د تاريخ کاندي څوک، وايه:
چې "يو کال و د قاتلُ د مقتول"

(ديوان: ۲۱۶مخ، د بېنوا چاپ)

د بېنوا چاپ په ثبت کې ما يو څه لاس ووهه چې دليل به ئې وروسته ولولی. په هغه چاپ کې تاريخي ماده (يو کال و د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده. په همېش خليل چاپ کې (چه يؤ کال و قاتل و د مقتول)، په حنيف خليل چاپ کې (چې يو کال د قاتل و د مقتول)، په سيد انوارالحق چاپ (چه يو کال و، قاتل و د مقتول) ده. بېنوا چاپ په عدد څه نه دي ورته کښلي خو په نورو چاپو کې ئې په عدد (۱۱۹۴) ورته ليکلي دي. دغه عدد يوازې د بېنوا چاپ له ثبت څخه لاس ته راتلای سي. په سيد انوارالحق چاپ کې ئې دا خبره هم د نوټ په شکل پر زياته کړې ده چې: (يهی ۱۱۹۴هـ خود کاظم خان شيدا کا سال رحلت بهی بتايا گياهې - اگر اس تاريخی مصرعې سې صرف چار الفاظ" يو، کال، قاتل، مقتول" ليتی هين تو ان سې ۱۱۷۴هـ نکلتاهې). د کاظم خان شيدا د وفات کال رشتيا هم ۱۱۹۴هـ ق دئ او د ښاغلي حنيف خليل خبره: "...د شک او تردد نه پاک

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دی"[۱]. د حافظ رحمت خان د شهادت کال په پښتو، اردو، عربي او فارسي ژبو کي ويل سوی دئ او له ټولو څخه بالاتفاق (۱۱۸۸هـ ق) راوزي[۲]. خو د حيرانتيا ځای دا دئ چي د کاظم خان شيدا دغي قطعې ته له کابل چاپ پر ته په ټولو چاپ سوو دېوانو کي په عدد (۱۱۹۴هـ) ليکل سوي دي.

اوس پوښتنه دا ده، چي د کاظم خان شيدا له دغي قطعې څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال بايد څرنګه استخراج سي؟ دغي پوښتني ته علامه رشاد پورتنۍ تاريخي قطعې ته په لمنليک کي جواب ويلی دئ او هغه دا چي: "د قاتل او مقتول تر منځ د عطف کلمه نسته، د قاتل د لام په پيښ اکتفاسوې ده". چي د دې استدلال له مخي بايد له تاريخي مادې د عطف (و) وايستل سي او "يو کال و د قاتلُ د مقتول". په دې ډول به د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) ترې راووزي.

حل:

ی	=	۱۰
و	=	۶
ک	=	۲۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
و	=	۶
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱

---

[۱] وګورئ: د کاظم خان شيدا دېوان، تدوين د حنيف خليل، ۱مخ، چاپ ۲۰۰۵ع.

[۲] د تفصيل له پاره وګورئ: د علامه رشاد "حافظ الملک حافظ رحمت خان برېڅی ...: ۷۶، ۷۷، ۷۸ مخونه.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ت	=	۴۰۰
ل	=	۳۰
د	=	۴
م	=	۴۰
ق	=	۱۰۰
ت	=	۴۰۰
و	=	۶
ل	=	۳۰

ټول = ۱۱۸۸هـ ق

د حنیف خلیل چاپ دېوان کې دغه تاریخي ماده (یو کال د قاتل و د مقتول) ثبت سوې ده او له دې ثبت څخه د حافظ رحمت خان د شهادت کال (۱۱۸۸هـ ق) راوزي، خو په عدد سره د (۱۱۹۴هـ ق) لیکل ئې د حیرانتیا وړ دئ.

***

د کاظم خان شیدا په دېوان کې بله پښتو تاریخي قطعه داسې ده:

چې فتح او الله نور له دنیا ولاړل
په غمونو کښې ئې فرق تر میاشتې کم
په هر چاوو رحلت سخت د دواړو روښو
په فراق کښې ئې نالان وو لوی او کم
تأمل ئې په بیان د تاریخ وشه
راته ووې زړه "آها د قلوب غم"

(۴۲۱مخ د حنیف خلیل چاپ)[1]

---

[1] په پورتنی ټوټه کې د دواړو (کښې) پر ځای (کې) لیکل سوی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

آ	=	۱
هـ	=	۵
ا	=	۱
د	=	۴
ق	=	۱۰۰
ل	=	۳۰
و	=	۶
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ټول	=	۱۱۸۹هـق

اروابناد دوست محمدخان کامل د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹ مخ، د ۲۰۰۶ع چاپ) کي په دغه تاریخي قطعه کي راغلي کسان (فتح او الله نور) د کاظم خان شیدا وروڼه بللي دي، خو زما فاضل استاد علامه رشاد مرحوم د ګلشن روه په سریزه (۷۳مخ) کي دغه نظر رد کړی دئ او کښلي ئې دي: "خو ما ته په فتح خان او الله نور پوري د مربوطي قطعې سیاق داسي نه ښکاري چي دوی دي د کاظم خان شیدا وروڼه وي، بلکه زه ګمان کوم دوه پښتانه وروڼه په یوه میاشت کي مړه دي او دغه پېښه د روهیلکهنډ د ډېرو پښتنو د خواشینۍ سبب ګرزیدلې ده چي په هغو کي کاظم خان شیدا غوندي حساس شاعر دی، ...". د علامه مرحوم دغه نظر

په آواره شیدا (۴۹مخ) کي اوله مصرع (چي فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل) ثبت سوې ده. اروابناد دوست محمد خان کامل صاحب هم د تاریخ مرصع په مقدمه (۳۹مخ، چاپ ۲۰۰۶ع) کي د دې دوو وروڼو نومونه (فتح الله او الله نور) لیکلي دي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ښاغلي حبيب الله رفيع په آواره شيدا (۴۸مخ) کې هم پخپلو جملاتو کې منعکس کړې دئ.

د تاريخ مرصع د همدې چاپ (۲۰۰۶ع) د سريزې په همدې (۳۹) مخ کې د کاظم خان شيدا د دېوان په بينوا چاپ کې د پورتنۍ قطعې په اړه ليکل سوي دي:

(د بينوا نسخه کښې "هي هي د قلوب غم" او اعداد ۱۱۹۱ د ديو الفاظو اعداد ۱۲۱۲ جوړيږي).

د بېنوا چاپ په نسخه کې تاريخي ماده "هي هي دقلوب غم" نه ده، بلکي "آها د قلوب غم" ده خو په عدد ئې رشتيا هم (۱۱۹۱ه) ورته کښلي دي.

***

د کاظم خان شيدا په دېوان کې د مير معصوم ثاني رحمة الله عليه د وفات يوه تاريخي قطعه او د نواب علي محمدخان د وفات درې قطعې سته، خو هغه ټولي په فارسي ژبه دي او زما د دې حاضر کتاب موضوع د پښتو شعر تعميې دي، له څو استثناوو پرته مي فارسي تعميې نه دي اخيستي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دریم څپرکی

تعميې د منځنۍ دورې په ادب کي

د اخوند ګدا په کلام کي

اخوند ګدا د نافع المسلمين مؤلف دئ. ده پخپل دغه کتاب کي د نواب احمدخان بنګښ د ورور نواب قائم خان قائم جنګ د وژلو تاريخي ماده داسي ويلې ده:

د تاريخ حساب ئې "بلغ العلا" دی
له دنيا په دا تاريخ بلند مکان ولاړ

د دغي تاريخي مادې حل او د نواب قائم خان د وژلو تفصيلي بيان علامه رشاد مرحوم پخپل کتاب (غالب جنګ نواب احمد خان بنګښ ...) په ۷۱ – ۸۳ مخونوکي راوړی دئ . هورې ئې کښلي دي: "پښتانه شاعر اخوند ګدا په نافع المسلين کي د دغه ځواني مرګ نواب د مرګ تاريخ "بلغ العلا" (۱۱۶۳ – ۱ = ۱۱۶۲ه‍ ق) راوړی دی چي د "بلندمکان" په تعميه سره د تخرجې په ډول د يوه عدد ځيني وزي او ۱۱۶۲ پاتېږي".

د تاريخي مادې حل:

په پښتانه شعراء لومړي ټوک کي د دغه بيت د تاريخي مادې ليکدود د (بلغ العلی) په شکل ثبت سوی دئ او له هغې څخه ئې (۱۱۷۳ه‍ ق) کال راايستلی دئ چي په دغه ليکدود سره سم استخراج دئ. خو علامه رشاد رحمة الله عليه هغه جګړه، چي نواب قائم خان خپل سر پکښې وخوړ، د

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

نواب علي محمدخان له وفات سره متصله بللې ده. نواب علي محمدخان د ۱۱۶۲هـ ق کال د کوچني اختر په دريمه د روهيلکهنډ په مرکز (انوله) کي مړ سو (وګ: غالب جنګ ...: ۷۱مخ). له همدې اسيته ئې د اخوند ګدا په پورتني بيت کي تاريخي ماده د "بلغ العلا" په ليکدود کښلې ده او له هغې څخه ئې لکه چي پورته مو ولوستله، (۱۱۶۲هـ ق) کال رااېستلی دئ.

په پورتنۍ محاسبه کي د (بلغ العلا) ابجدي ارزښت (۱۱۶۳) بلل سوی دئ. ګويا د تاريخي مادې د منځ الف په شمېر کي نه دئ راغلی ځکه که دغه الف په محاسبه کي راولو، نو د دغي مادې ارزښت (۱۱۶۴) کېږي:

ب	=	۲
ل	=	۳۰
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ټول	=	۱۱۶۴

د (۱۱۶۳) د منلو په صورت کي بايد تاريخي ماده (بلغ لعلا) وليکل سي. فهوالمراد.

***

د نواب محبت خان په کلام کي

نواب محبت خان د خپل پلار حافظ رحمت خان برېخ د شهادت بله تاريخي ماده په "خانا دلِ راشا" کي موندلې ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

آن حـــافظ شـــرع نبـــوی بعـــد شـــهادت
چـــون رفـــت ســـوی خلـــد بـــرین بهرتماشـــا
رضـــوان پـی تعظـیم زجاجسـت و همـی گفـت
در معنـــی تـــاریخ کـــه "خانـــا دلِ راشـــا"
(حافظ الملک ...: ۷۷مخ)

"خانا دلِ راشا" = ۱۱۸۸هـ ق[1].

محبت خان د پلار د شهادت تاريخ په عربي ژبه هم ويلی دئ چي زما فاضل استاد علامه رشاد رحمة الله عليه هغه په پښتو نظم ترجمه کړی دئ. له موضوع سره د ارتباط له مخي به ئې د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ) له کتابه – ۱۳۲ – ۱۳۳مخونه) عربي او پښتو نظمونه دواړه رانقل کړم. عربي:

اذا مـــات شـــيخ الـنـــصير الکبير
ســـــئلنا مـــــن الله تاريخــــه
علـــی سـنت المـصطفی عامـــل
فقـــد قـــال (فـــی جنتـــی داخـــل)

پښتو:

چـــي پـــه دنيـــا کـــي د نبـــي پـــر شـــرعه ټينـــګ و حـــافظ
ګمـــان مـــي کـــړ پـــه آخـــرت کـــي هـــم واصـــل دی حـــافظ
دغـــه تـــاريخ ذهـــن تـــه راغـــی، د الهـــام پـــه توګـــه
چي يو پر زيات کړي "په جنت کي زما داخل دی" حافظ

---

[1] دغه تاريخي ماده په يوه اردو بيت کي هم داسي راغلې ده:
حافظ کاګِرا ګهوړې سې جس وقت که لاشا
هاتف نې دې آواز که (خانا دلِ راشا)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د (فی جنتی داخل) پښتو ترجمې په باب علامه مرحوم داسي توضیح ورکړې ده:

"ما (رشاد) دغه تاریخي ماده له عربي څخه په پښتو داسي وژباړله: (په جنت کي زما داخل دی)، خو دغه جمله تر (۱۱۸۸) یو کال لږ سوه، اړ وتلم چي د تکملې په عملیه یو عدد پر زیات کړم ...".

نواب محبت خان بړیڅ پښتو - فارسي قاموس هم کښلی دئ چي (ریاض المحبت) نومېږي. د دغه قاموس د تصنیف کولو تاریخي ماده ئې په فارسي داسي ویلې ده:

این تحفه نسخه نو ، تصنیف شد چو از من
آمد ندا زهر سو ، صد آفرین و رحمت
سال تمام آنرا ، هر گه زغیب جستم
تاریخ گفت هاتف، (نو نسخه محبت)

د (نو نسخه محبت) ابجدي ارزښت (۱۲۲۱) دئ او دا په قمري حساب د ریاض المحبت د تالیف کال دئ.

***

د نواب الله یار خان په کلام کي

نواب الله یارخان هم د حافظ رحمت خان بړیڅي زوی دئ. ده د عجائب اللغات په نامه یو قاموس کښلی دئ چي هندي لغتونه ئې په پښتو، پارسي او عربي معنا کړي دي. د دغه قاموس د بشپړېدلو کال ئې په پښتو نظم داسي ښوولی دئ:

ما چي خیال د تاریخ وکه، له هجرته مي حساب شو
هم ئې دا جمله تاریخ شو ، (چې اتمام ې د کتاب شو)

له دې تاریخي مادې څخه (۱۲۲۸هـ ق) کال راوزي، په دې شرط چي

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

جمله په همدې ليکدود وليکل سي، نه په اوسني مروج رسم الخط.

د حافظ رحمت خان بړېڅی په فرهنګپاله کورنۍ کي خورا زيات د نامه څښتنان پوهان تېر سوي دي خو د هغوی پښتو آثار محدود و معدود دي. په اردو، عربي، فارسي ژبو ئې ډېري تاريخي مادې د شعر په ژبه ويلي دي چي زما د حاضر کتاب په چوکاټ کي نه سي راتلای. لوستونکي دې زما د فاضل استاد علامه رشاد په درانه اثر (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅی او د هغه کورنۍ) کي ولولي.

٭٭٭

د پير معظم شاه په کلام کي

پير معظم شاه د تواريخ حافظ رحمت خاني مؤلف دئ. دی د خپل دغه کتاب په پای کي د هغه د ليکلو تاريخ داسي بيانوي:

دا کتـــاب مـــې منتخـــب کـــړ
پـــه ښـــه شـــان مـــې مهـــذب کـــړ
هجـــر ســـن مـــې هـــم حـــساب کـــړ
زړه مې خلاص له پيچ و تـاب کـړ
هجـــري ســـن زر ســـل اتيـــا دی
يـــو کـــال بـــل هـــم پـــرې بـــالا دی
غـــــره هـــــم د محـــــرم ده
دا رنـــــګ يـــــاد د معظـــــم ده

(۱۸۸مخ، چاپ ۱۹۸۷ع پېښور)

دا کتاب ئې د ۱۱۸۱هـ ق کال د محرم مياشتي پر اوله پای ته رسولی دئ.

د (حافظ الملک حافظ رحمت خان بړېڅي او د هغه کورنۍ) په کتاب

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(۹۴ مخ) کي دا بیتونه په یو څه بدلون سره ثبت سوي دي او د کتاب د تالیف کال د چاپي غلطۍ له اسیته (۱۰۸۱هـ ق) بلل سوی دئ، چي سهي نه دئ.

دا کتــاب یــې منتخــب کــړ
پــه ښــه شــان مــي مهــذب کــړ
مختــصر مــي دا کتــاب کــه
ســن د هجــر مــي حــساب کــه
هجــري ســن زر و اتیــا دی
یــو کــال بــل هــم پــرې بــالا دی
غــــره هــــم د محــــرم ده
دا رنــــګ یــــاد د معظــــم ده

تواریخ رحمت خاني پیرمعظم شاه د حافظ رحمت خان (۱۱۲۰ – ۱۱۸۸هـ ق) په لارښوونه کښلی دئ ځکه نو د تالیف کال ئې باید ۱۱۸۱هـ ق وي. که ۱۰۸۱ ومنو، نو په دغه کال خو حافظ رحمت خان زیږېدلی لا نه دئ نو د کتاب لارښوونه به ئې پیر معظم ته څرنګه کوله؟

***

د دادین شاعر په کلام کي

دادین د ځمکنو د میاعمر صاحب رحمة الله علیه مرید وو. ده د خپل پیر د وفات سانده ویلې ده او په هغې کي ئې د وفات تاریخي ماده داسي بیان کړې ده:

ســن (غــصق) د پنجــشنبې پــه ورځ اې جانــه
د رجــب پــه غــرې لاړ شــه لــه جهانــه
(د ځمکنو میاعمر رحمة الله علیه: ۳۰ مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د (غصق) ابجدي ارزښت (۱۱۹۰) دئ. د دادین له بیانه داسي ښکاري چي میاعمر صاحب د همدې کال د رجب په اوله د پنجشنبې په ورځ وفات سوی دئ. د تقویم تاریخي په حواله د ۱۱۹۰ هـ ق کال د رجب لومړۍ ورځ جمعه وه (د ۱۷۷۶ع داګسټ ۱۶مه).

***

د څمکنو د میاعمر صاحب په کلام کي

د څمکنو میا صاحب د خپل منظوم اثر شمایلنامې د ویلو کال په نظم کي داسي ویلی دئ:

په مقام د پېښور په څمکنو کي
شمایل شه د طالب د زړګي نهال
زر و سل او دري شپېته د هجرت سن و
چي راوخوت دا مذکور لکه هلال

(د څمکنو میاعمر: ۵۳مخ)

د شمایلنامې د لیکلو کال (۱۱۶۳هـ ق) دئ.

***

د علیخان په کلام کي

علیخان په یوه شعر کي خپل نوم د معما په صنعت کي راوړی دئ:

معما مِ ده اووه سوه د اسم
لا هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

(دېوان ۵۳ مخ د ۱۹۵۱ع کال چاپ)

د ۱۹۳۹ع = ۱۳۵۸هـ ق چاپ دېوان ۳۶مخ کي دوهمه مصرع (لا یو کم دی که دوه څله ورله لام لاړ) ده. دغه ثبت کټ مټ په هغه چاپ کي

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

هم اخیستل سوی دئ چي د ښاغلي حبیب الله رفیع په مقدمه د پښتو ادبی مرکز سرای نورنګ (بنون) له خواپه ۱۹۹۱ع کال خپور سوی دئ. دا ثبت ځکه ناسم دئ چي مقطع د غیر منقوط غزلي ده او دلته دوې کلمې (یو، څله) ټکي لري. د لومړي ثبت حل داسي ښوول سوی دئ:

حل:

له (۷۰۰) سره چي د "ورله" په قرینه دوه واره (ل = ۳۰) جمع سي، (۷۶۰) لاس ته راځي. خو شاعر وایي چي دا عدد د ده د نامه له پاره "لا هم کم دئ". دا چي څونه کم دئ، باید د ده د نامه (علیخان) ابجدي ارزښت معلوم سي. دا ابجدي ارزښت (۷۶۱) دئ. په دې ډول:

ع	=	۷۰
ل	=	۳۰
ی	=	۱۰
خ	=	۶۰۰
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ټول	=	۷۶۱

(۷۶۰) تر پورتني عدد (یو) کم دئ او شاعر د غیر منقوط صنعت په حکم ټکي لرونکی توری (ي) نه سی لیکلای ځکه ئې (لاهم) لیکلی دئ او مراد ئې (۱) دئ. دا هغه توجیه ده چي د دېوان علیخان شارح او مقدمه لیکونکي سیدتقویم الحق کاکاخېل د دغه دېوان د (۵۳مخ) په اوله حاشیه کي کښلې ده.

د دغي غیر منقوطي غزلي مطلع داسي ده:

دا مِ دم که مِ هـــمدم که دلارام لاړ
هم مِ روح وه لاړ له ما هم مِ آرام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د چاپي دېوانو د ثبت له مخې له (لا) څخه د (يو) مفهوم اخيستلو له پاره هيڅ راز منطقي قرينه نسته. (لا) که عربي وګڼو، د نفي معنا لري او که ئې پښتو وبولو د (هنوز) معنا لري.

خوشحال خان وايي:

لا تر اوسه ئې مــاغزه پر قرار نه دي
چا چي ماسره وهلی سر پر سنګ دئ

د (لا) توري څخه په عربي او پښتو دواړو معناوو کي د (۱) مفهوم اخيستلو ګنجايش نسته. په نتيجه کي ويلای سو چي د (لا) پر ځای په اصل شعر کي کومه بله کلمه وه او د کاتب د ناپوهۍ و بې پروايۍ له اسيته ئې پر ځای (لا) راوړل سوې او پسې عامه سوې ده. د دغه ګومان د سموالي له پاره به زه اول د اورنګزېب ارشاد د (بديع او د پښتو شعر) کتاب له (۳۰مخ) څخه دغه معما رانقل کړم. هورې ئې د (لا) پر ځای (بيا) راوړی دئ:

معـــــما مې ده اووه ســــوه د اسم
بيا هم کم دی که دوه ځله ورله "لام" لاړ

ښاغلي اورنګزېب ارشاد خپل مأخذ نه دئ ښوولی خو په دوهم نيم بيتي کي (دی) فعل ته توجه په کار ده. عليخان دا فعل د (معما) له پاره راوړی دئ. (معما) کلمه د جنس له مخې مؤنثه کلمه ده او اړوند فعل ئې بايد هم مؤنث وي او (بيا هم کمه ده) بايد ليکل سوې وای. دغه اعتراض د (لا) په کارولو کي هم وارد دئ. د دغي ماشوړې د حل له پاره زه پخپل کتابتون کي د عليخان د دېوان د خطي نسخې کاپي په مثال کي راوړلای سم. هورې د دغي غزلي مقطع داسي ده:

معـــمام ده اووســـوه داســـم
دا هم کم وو دوه واړه وله لام لاړ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د (لا هم)، (بیا هم)، (دا هم) بېلابېل ثبتونه دا ګومان پیاوړی کوي چې د معماپه ثبت کې لاسونه وهل سوي او اصل ثبت بل راز دئ.

زما یقین دئ چې په دغه معما کې دوهمه مصرع ("آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ) ده. د (آ) ابجدي ارزښت (یو = ۱) دئ او مطلوبه سنه هم د (۱) په زیاتولو سره په لاس راځي. زما د دغي یقیني توجیه له مخي به نو د معمااصلي بڼه داسي وي:

معــما مي ده "اووه ســـوه" د اسم
"آ" هم کم دی که دوه واره ورله لام لاړ

له "آ" سره (دی) فعل هم کومه ستونزه نه لري او په ګرامري لحاظ ورسره وايي.

✶✶✶

علیخان په یوه بل بیت کې وايي:

سن د هجر غـــر وه سر د کاڼي ترې کمـــتر وه
ورځه دیارلسم د ذوالحجې وه په تحریر کښې
(۵۵مخ)

د دې مادې سمدستي حل د چا ذهن ته داسي ورځي چې تاریخي ماده "غر" ده چې ابجدي ارزښت ئې (۱۲۰۰) کېږي. له دې عدد څخه چې د (کاڼي) سر یعني (ک = ۲۰) کم سي، (۱۱۸۰) پاتېږي. د ده مطلوبه واقعه د ۱۱۸۰هـ ق کال د ذوالحجې په دیارلسمه پېښه سوې وه. ډاکټر سید تقویم الحق کاکاخېل د (دېوان علیخان،چاپ ۱۹۵۱ع د سریزي په "ک" مخ او د متن ۵۵مخ) کې هم همداسي حل کړې ده. د پښتو ژبي نقاد څېړونکي ارواښاد قلندر مومند (۱۹۳۰ – ۲۰۰۳ع) د محمدي صاحبزاده د دېوان د سریزي په "و" مخ کې دا تاریخي ماده بل راز حلوي او هغه دا چې مطلوبه سنه تر (غر = ۱۲۰۰) د کاڼي د سر (ک = ۲۰) په اندازه کمه وه او په دې ډول باید(۲۰) له (۱۲۰۰) سره جمع سي چې (۱۲۲۰) لاس ته راسي. دا کال

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د محمدي صاحبزاده د وفات کال دئ چي عليخان ئې ګويا ورځ هم راښوولې ده چي د ذوالحجې ديارلسمه ده. محمدي صاحبزاده ته د عليخان ارادت (مريدي يا مخلصي) اروانښاد قلندر د عليخان په دې بيت سره ثابتول غواړي:

زه پيرو د محمدي يم هم تابع د صاف جامي يم
په دا دواړو پسې ما ده ځـــکه کړې اقـتدا دا

د عليخان دا بيت د ده د ديوان په (۱۳۵۸هـ ق = ۱۹۳۹ع) چاپ کي داسي دئ:

زه پس رو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړ پسې مـــا ده، ځکه کـــړې اقــتدا دا
(۶مخ)

او د (۱۹۵۱ع) په چاپ کي:

زه پيرو محمدی يم، هم تابع د صاف جامی يم
په دا دواړو پسې ما ده، ځـکه کـــړې اقتدا دا
(۸مخ)

دا بيت په همدې شکل د ديوان په (۲۰۰۵ع – چاپ دانش) کي هم ثبت دئ.

زما د کتابخانې په خطي نسخو کي د عليخان ديوان د يوې خطي نسخې کاپي سته چي اصلي نسخه د ښاغلي صحاف په کلکسيون کي خوندي ده. په دغه خطي نسخه کي پورتنی بيت داسي راغلی دئ:

زه پس رو د محمد يم، هم تابع د لـوی احد يم
په دوی دواړو پسې ځکه، ما ده کړې اقتدا دا

د اروانښاد قلندر مومند له خوا د دغه بيت په ثبت کي تر "محمدي" دمخه (د) ور زيات سوی او د بيت وزن ئې يوه هجازيات کړی دئ. که بيت پخپل پخواني ثبت کي ولوستل سي د هجا د زياتوالي عيب ئې له

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

منځه ځي او په هغه صورت کي له "زه پیرو محمدي یم" څخه مراد د آنحضرت ﷺ پیروي ډېره غالبه ایسي نظر د "محمدي صاحبزاده" تر پیروۍ. زما د کتابتون د خطي نسخې ثبت خو بېخي په څر ګنده توګه "د محمد" پیروي یادوي، نه د محمدي صاحبزاده. دا هغه خبري دي چي یو نقاد څېړونکی هرومرو ورسره مخامخ کېږي، خو د دې معنا به دا نه وي چي د قلندر مومند مرحوم استنباط دي هرومرو غلط وي.

د قلندر مرحوم له دغه استخراج سره اروابناد پوهاند رشتین موافقه نه لرله او د "غر" له ابجدي ارزښت څخه ئې د "ک = ۲۰" تفریق کول صحیح ګڼل (د علیخان دېوان چاپ ۲۰۰۵ع د سریزي د "پینځه" مخ په حواله).

د پښتو ژبي معاصر نقاد لیکوال پروفېسر راج ولي شاه خټک هم په دې برخه کي د اروابناد قلندر مومند له دې استنباط سره موافق نه ښکاري او لیکي چي: د "سن د هجر ..." بیت اړونده "... ټول غزل ډېر شوخ او رنګین دئ د مرثیې هیڅ رنګ نه لري او نه په کې څه غم و اندوه ښکاره کړه شوی دی؛ نو په داسې حال کې، چې علي خان د محمدي صاحبزاده پیرو یا مرید ګڼلی کېږي؛ نو په دا قسم رنګین غزل کې د هغوی د وفات تاریخ څومره امکان لري؛ ځکه، چې د غزل په وړاندې او وروسته شعرونو (مراد بیتونه دي. هوتک) کې د واقعي نوعیت په هکله هیڅ اشاره نشته".
(وګ: د علیخان دېوان، چاپ ۲۰۰۵ع، د سریزي پنځه – شپږ مخونه).

* * *

د علیخان په کلام کي پر یوه بل بیت باندي هم د احتیاط په قید سره د تعمیې خیال کېدلای سي. بیت داسي دئ:

مرسته مې واجب شوه د جهان په نرو ښځو
هسې شان ځپلی د یوه کاف استیلا یم
(۹۱مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

شارح ورته کښلي دي چې له (کاف) څخه مراد (کفر) دئ او که د کوم ځای پر مسلمانانو د کفر استیلا غلبه وکړي د ټول جهان پر نروښځو باندي له دغه مظلوم قوم سره مرسته کول واجب ده.

***

د یونس په کلام کي

یونس په پښتو ژبو شاعرانو کي هغه څوک دئ چي تر بل هر چا ئې په شعر کي د تعمیې صنعت ته ډېره پاملرنه کړې ده. د ده دېوان په کابل کي د ځېړندوی خدمتګار په سریزه او تصحیح چاپ سوی دئ. وایي هغه خطي نسخه چي دغه دېوان ورڅخه ترتیب سوی دئ، د څمکنو د میا عمر رحمة الله علیه د زوی محمدي صاحبزاده تر نظر تېره سوې ده او ښه ډېري معماوي ئې د هغه له خوا حل سوي دي. څه چي پاته دي، زیاتره ئې د چاپي دېوان مصحح ځېړندوی خدمتګار حل کړي دي. په ناحلو کي ئې یو دوې د ارواښاد علامه رشاد رحمة الله علیه په قلم حل سوي دي او پر پاته باندي به زه خپل فکر وازمویم، وګورو، چي څه تر وزي.

د معماوو په رانقلولو کي مي د چاپي دېوان لیکدود کټ مټ پاللی دئ.

یونس وایي:

ثلث لام چه لیرې که په قول کښې یونسه
ســـتا نامـــه به وکاږي هـــله له مُعَمّا

(دېوان: ۱۰ مخ)

دا معماد یونس په نامه ده. شاعر د غزلي په مقطع کي د خپل نامه پر ځای دغه معما راوړې ده. حل ئې داسي دئ:

د "قول" ابجدي ارزښت (ق = ۱۰۰ + و = ۶ + ل = ۳۰ = ۱۳۶) دئ. د لام ابجدي ارزښت (۳۰) دئ، ثلث (دریمه برخه) ئې (۱۰) کېږي. لس چي

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د (قول) له ابجدي ارزښت (۱۳۶) څخه د "ليرې" کلمې په قرينه منفي سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (يونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

ی	=	۱۰
و	=	۶
ن	=	۵۰
س	=	۶۰
ټول	=	۱۲۶

دا معما په چاپي دېوان کي خدمتګار صاحب په همدې شکل حل کړې ده.

* * *

د يونس په نامه بله معما چي د غزلي په مقطع کي راغلې ده:

چي سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نام که
هغه پوه ګـښه يونسه په ابجـــد ســـــتا

(۱۲مخ)

دا معما په چاپي دېوان کي نه سمه ليکل سوې ده او نه سمه حل سوې. هورې ئې کښلي دي: "که (۱۵۶) د (۷۲) سره يو ځای کړو نو (۲۲۸) ترې راووځي، که د (ابجد) د کلمې توری (ا، ب، ج، د) د ابجد په حساب وګڼو نو (۱۰) ترې جوړېږي او چه دا (۱۰) په پورتني عدد واچوو (۲۳۸) کيږي. د يونس د کلمې توري (ی، و، ن، س) د ابجد په حساب (۱۲۶) کيږي، چه دوه ځله يې وګڼو نو هماغه (۲۳۸) ترې جوړيږي. يعني:

۱۵۶ + ۷۲ + ۱۰ = ۲۳۸ تقسيم پر ۲ = يونس"

د دې معما د حل اوله خښتته کږه ايښوول سوې ده او هغه داچي دا معما ئې د (يونس) په نامه تصور کړې ده. که د يونس او نورو شاعرانو دېوانونه په دقت سره وکتل سي، ترې څرګندېږي چي شاعر په مقطع کي هغه وخت خپل نوم د معما په شکل راوړي چي يا د ادبي صنعت (غيرمنقوط صنعت) مجبوري وي، يا ئې نه وي غوښتي چي خپل نوم په

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

صراحت سره راوړي. په پورتنۍ معما کي یونس خپل نوم د مقطع په دوهم نیم بیتي کي راوړی دئ، نو د دوهم وار راوړو له پاره ئې د معما جوړولو ضرورت نه وو. طبیعي ده چي پر دغسي یوه ناسم تصور (کږې خښتي) باندي چي د استدلال او محاسبو دېوال تر ثریا پوري لوړ سي، لا به هم کوږ وي.

دوهمه حسابي غلطي دا ده چي وايي (۲۳۸) که پر(۲) تقسیم سي، (یونس = ۱۲۶) په لاس راځي؟! (۲۳۸) چي پر دوو ووېشل سي (۱۱۹) پاتېږي، یا (۱۲۶) که دوه چنده سي (۲۳۸) په لاس نه راځي، بلکي (۲۵۲) په لاس راځي.

د استدلال او محاسبو دغو غلطیو زموږ یوه اروابناد محقق ته مېله جوړه کړې ده او په (پټه خزانه فی المیزان) کي ئې د خپل مدعا (د پټې خزانې د جعلیت) د اثبات له پاره د پورتنۍ معما پر دغه ناسم حل باندي ښه پوره شخوند وهلی دئ او د دې پر ځای چي د دغي حسابي تېروتني له پاره یو سم حل پیدا کړي، د تصور نیلی ئې په هوا کي ځغلولی دئ او د تصوراتو په دې هوایي اټکلو کي پخپله هم څو ځایه تېروتلی دئ.

اروابناد ناقد تر دې ځایه پوري سم روان دئ چي وايي دغه معما "د یونس سره څه علاقه نه لري بلکې لکه چې څنګه عرض وکړی شه دَهغه دَ اَب (پلار) او جد (نیکه) سره تعلق لری ..."[1]. ناقد مرحوم د یونس په دېوان کي د اعدادو ضرب و تقسیم هماغسي کړی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ. تر دغه ځایه پوري د ناقد نقد سهي دئ.

تر دې وروسته وايي چي (۱۵۶) د یونس (اَب = پلار) او (۷۲) ئې

---

[1] وګ: پټه خزانه فی المیزان – ۳۰ مخ. نقل قول د کتاب پخپل مخصوص لیکدود کټ مټ رانقل سوی دئ. د دغه لیکدود اردو وشمه پرته "ی" زه د خپل کمپیوټر په پروګرام کی نه لرم او هغه مي د بې ټکو (ی) په شکل راوړې ده. هیله ده ښاغلي لوستونکي مي عذر ومني (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(جد= نیکه) دئ. دا خبره هم د بیت له الفاظو څخه یو څه سمه ایسي. یونس غواړي چي د خپل پلار نوم موږ ته راوښیي، نه د (جد= نیکه) نوم. دا چي په مقطع کي ئې له (اَب) سره (جد) یو ځای کړی دئ، سبب ئې دا دئ چي له یوې خوا ئې د غزلي قافیوي تسلسل ساتلی دئ ځکه نوري قافیې ئې (حسد، ابد، بد، نمد، قد، عدد، مرقد، حد، ید) دي او د مقطع قافیه هم باید پر دغه وزن او ریتم باندي برابره وای. دوهم دا چي د (ابجد) په کلمه ئې په یوه غشي دوې نخښې ویشتلي دي، هم ئې لوستونکي ته د خپل پلار د نامه قرینه په لاس ورکړې ده او هم ئې د ابجد له حساب څخه د استفادې لارښوونه ورته کړې ده.

د (آّب) او (جد) له پاره ناقد مرحوم بیا د هوا نیلی ځکه ځین کړی او د تصوراتو لار ئې ځکه په خوله ورکړې ده، چي دی خو پټه خزانه جعلي ګڼي او هورې چي د یونس د پلار نوم (نورمحمدخان) لیکل سوی دئ، هغه هم له ځانه جوړه سوې خبره بولي. ده لیکلي دي:

"دا (۱۵۶) او (۷۲) د چا نومونه دی؟ هسی خو دَ دې عددونو ځنې ډېرې نامې جوړېدې شی خو هر کله چې دَ دیوان دّ معمو حل دَ "محمدی" په دسخط شوی دی نو پکار دی چې دَ دې عدد اولنی تعلق "محمدی" سره فرض کړی شی ...". تر دې خبرو وروسته یو وار ئې د یونس د پلار نوم (محمدی جان = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (احمدجیو= ۷۲) ګڼلی دئ، بیا ئې پر "دوه اویا" د دوه ځله (۷۰) یعني (۱۴۰) خیال کړی دئ او د یونس د پلار نوم ئې (یوسف = ۱۵۶) او د نیکه نوم ئې (یسع = ۱۴۰) تصور کړی دئ. البته په قرآن عظیم کي د نبي په توګه د (یسع) نوم دوه واره راغلی دئ (سورة الانعام: ۸۶ آیت او سورة "ص" ۴۸آیت) خو په پښتنو کي د دغه نوم څرک زه نه لرم او خدای سته، که مي تر ننه پوري اورېدلی دئ.

د ناقد په خبرو کي دا خبره حقیقت لري چي د یونس د دېوان ځیني

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

معماوي د (محمدي) په ليک او دسخط حل سوي دي او دا نوم د مصحح په قول (محمدي صاحبزاده) گڼل سوی دئ. خو دغه پورتنۍ معما د (محمدي) دسخط نه لري او ښاغلي بختاني خدمتگار حل کړې ده. ناقد دغه ځای ته دقت نه دئ کړی. له بلي خوا د (محمدي صاحبزاده) په قلم د يونس د ديوان د معماوو حل کول، د دې له پاره دليل کېدلای نه سي، چي د يونس د پلار نوم دي نو هم (محمدي) يا، دې ته ورته نوم وي!

دا معما ما (هوتک)اول سمه ليکلې ده، بيا مي حل کړې چي خپله څېړنه غواړم له ښاغلو لوستونکو سره شريکه کړم. يونس د معماوو په جوړولو کي خورا زيات ماهر دئ. د معما د جوړولو اول کمال بايد دا وي چي لوستونکی ژور فکر ته راوبولي. داسي کلمې پکښې کار کړي چي لوستونکی ئې په اول نظر مفهوم ته و نه لوېږي. په دغه معما کي يوه کلمه (نم) ده . خطاط دغي کلمې ته دقت نه دئ کړی او (نام) ئې ليکلې ده. ملامت هم نه دئ ځکه (دوه نام) تر (دوه نم) ژر ذهن منلای سي. خو په دې معما کي د شاعر مراد (نم) دئ، (نام) نه دئ.

چي سل شپږ پنځوس و دوه اويا دوه نم که
هغه يوه گـڼه يونسه په ابجـد سـتا

حل ئې داسي دئ: ۱۵۶ + ۷۲ = ۲۲۸

په حساب کبير (جُمَل) کي له ښی خوا څخه د يوه عدد اول رقم (اُحاد)، دوهم رقم (عشرات)، دريم رقم (مِآت) نوميږي. خواجه ابو نصر فراهي ويلي دي:

يگـان يگـان شمر ابجد حروف تـا حطی
چنانکـه از کلمن عشر عشر تـا سعفص
پس آنگه از قرشت تا ضظغ شمر صد صد
دل از حساب جُمل شد تمـام مستخلص

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د یونس د دېوان په دغه معما کي (۲۸) د عشرات په کور کي شامل دي. (عشر) په پښتو (لس) ته وايي. د (لس) ابجدي ارزښت (ل = ۳۰ + س = ۶۰ = ۹۰) کېږي. د (نم) ابجدي ارزښت هم (۹۰) دئ یعني (ن = ۵۰ + م = ۴۰ = ۹۰). شاعر موږ ته وايي چي د "سل شپږ پنځوس او دوه اویا" یعني (۲۲۸) د عشرات = لس = نم = ۹۰) کور دوه چنده کړئ. په (۲۲۸) کي د عشراتو کور(۲۸) دئ او دا چي دوه چنده سي (۵۶) کېږي او نتیجه به (۲۵۶) راووځي. دا عدد د (نور) کلمې ابجدي ارزښت هم دئ یعني (ن = ۵۰ + و = ۶ + ر = ۲۰۰ = ۲۵۶).

(نور) د یونس د پلار نوم دئ او د پټې خزانې دا روایت چي وايي: "... محمدیونس ،... په قوم موسی خېل و چه پلار ئې نورمحمدخان له موسی خېلوځخه د کسې د بابړو سره راغلی او په خیبر کي اوسېدئ،..."[1]. د یونس پخپل کلام کي هم ملاتړ لري. یونس پخپلو اشعارو کي (محمدیونس) نه لیکي او د پلار له نامه سره ئې هم (محمد) نه دئ کښلی.

په زړه پوري دا ده چي په هغه بیت چي ناقد غوښتي دي د پټې خزانې جعلیت ثابت کړي، د هغه بیت په سم لوستلو سره د پټې خزانې اصلیت ثابت سو.

***

دا بل بیت هم د معما رنګ لري:

په یوه خال یو په لس شي عجب نه دی
که په دوه خاله شمېره شي ده په صد
(۷۰مخ)

په لمنلیک کې ورته کښلي دي:

"په دې دوو بیتو کښې د الف قدې معشوقې داسې توصیف وشو چه

---

[1] پټه خزانه، اول چاپ ۱۱۵مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

که يې يو خال په مخ کښېږدو نو ښايست يې يو په لس او په دوو خالونو يو په سل کېږي.

لکه څرنگه چه الف هم د ليک له مخه (ا) او هم د ابجد د حساب له مخه يو (۱) دی که د هغه په مخ کښې يو ټکی (۰) کښېږدو، لس (۱۰) او په دوو ټکو(۰۰) سل (۱۰۰) جوړېږي". فهوالمراد.

* * *

بل بيت:

چه عيسی موسی په لاس د يونس شته دی
سـر وړيره څنې وســاته غــمازه
(۱۰۲مخ)

د دېوان مصحح ورته کښلي دي: "دغه بيت ما ته معماښکاري، د گرانو لوستونکو توجه غواړم".

د دې معماحل ما (هوتک) داسې مونډلی دئ:

د دوهم نيم بيتي "سر و ږيره" له يوې خوا هغې تاريخي کيسې ته تلميحي اشاره لري چې د يونس د دېوان مصحح په لمنليک کي داسي راوړې ده: "د مذهبي آثارو د رواياتو له مخه حضرت موسی عليه السلام په وړکتوب کښې د فرعون په کور کښې لوی شوی دی. وايي کله چې فرعون، ماشوم موسی په غېږ کښې نيوه، نو موسی د فرعون د ږيرې سره لوبي کولې او په پای کښې موسی د فرعون د سر خطر شو". له بلي خوا لوستونکی د معما د حل پر لور رهبري کوي او د قرينې په توگه ورته وايي چې خبره د عيسی و موسی په "سروږيره" کي ده. د عيسی او موسی سر وږيره په ترتيب سره د (عي) او (مو) توري دي چې ابجدي ارزښت ئې (۸۰) او (۴۶) دئ. په دې ډول: (ع = ۷۰ + ی = ۱۰ = ۸۰) او (م = ۴۰ + و = ۶ = ۴۶). د دې عددو مجموعه (۱۲۶) کېږي چې د (يونس) له ابجدي ارزښت سره برابره ده او گويا عيسی و موسی د يونس په لاس کي ستته، نو

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

شاعر غماز ته وايي چي ته دي پر ځان پام کوه. فهوالمراد.

* * *

بل ځای د عبدالرحمان بابا د وفات په ويرنه کي وايي:

له رحمانه فيض ياب عـــبد الرحـــمان شه
چه له دې سرايه په نوي سرای مهمان شه
(۱۱۴مخ)

دغه مهمه تاريخي ماده زما فاضل استاد علامه رشاد رحمه الله علیه حل کړې ده چي زه به ئې د "رحمن بابا په کوم کال کړ دئ؟" مقالې دغه اړونده برخه د هغوی له ټولو تشريحاتوسره ځکه رانقل کړم چي (د محمدهوتک ياد) نومې مجموعې په ۳۵ – ۴۸مخونو کي دغه مقاله د چاپ يو څه تخنيکي ګډوډۍ لري، حاشيې پر ځای سمي نه دي ايښوول سوي او د علامه مرحوم له ليکدود څخه ځای ځای سرغړونه سوې ده.

علامه مرحوم د دغي مقالې په يوه برخه کي ليکلي دي:

"دا بيت په پښتانه شعراء کي د اقتباس سوي ټوټې دوهم او د يونس په ديوان کي د غزلي اووم بيت دئ. خو سره له دې چي نه مطلع دی او نه حسن مقطع، بيا هم تصريح لري يعني دواړه نيم بيتي ئې سره هم آهنګه دي. زماپه خيال دا اعنات[1] شاعر ځکه کړی دئ چي د لوستونکو توجه دغه بيت ته ورواړوي او دا وروپوهوي چي په دغه بيت کي څه خاص مطلبونه سته.

له دغه بيته د تاريخي مادې استخراج په پنځه ډوله کيږي:

۱ – (پنوي سرای مهمان = ۴۷۵) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحم =

---

[1] اعنات هغه صنعت ته وايي چي شاعر بې له کوم لزومه پر ځان باندي التزام کښيږدي. په دَغه بيت کي شاعر مجبور نه وو، چي دواړو نيم بيتيو ته قافيوي هم آهنګي ورکړي مګر پر ځان ئې دا التزام د يوه خاص مقصد له پاره ايښی دئ (هوتک).

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۲۴۸) = ۱۱۲۸

"رحمان" د ډېر رحم کوونکي په معنا د "راحم" د مبالغې صيغه ده لکه: سکران (ډېر نشه)، هيبان (ډېر بېرووونکی) چي د لومړي په زوَر ويل کېږي.

په دغه بيت کي د رحمان. له "فيض" څخه مراد د رحمان "رحم" دئ او د معماپه اصطلاحاتو کي دغه عمل "تبديل" نومېږي، "فيض" ئې فاسد او "رحم" ئې کائن دئ[1]. چي د "ياب" کلمې په قرينه سره په نوره تاريخي ماده پوري نښلول سوی دئ.

حسن توارد دئ چي د دغي تاريخي مادې د لومړي عبارت بشپړه جمله "پنوي سرای مهمان شه" که په عربي ژبه واړوله سي، هم دغه تاريخ ځني راوزي، په دې ډول:

(ضييف[2] = ۹۰۰) + (بدار = ۲۰۷) + (جديد = ۲۱) = ۱۱۲۸.

له دې امله چي معمايان مشدده ياء پر (۲۰) نه شمېري، کېدای سي دغه عربي جمله داسي وويله سي: ضَيِفي بِدَارِجَدِيد.

د دې عربي جملې معنا به نو دا وي چي "الرحمان" دی په نوي سرای کي خپل مېلمه بللی دئ.

۲ – (د[3] دې سرای = ۲۸۹) + (عبدالرحمن = ۴۰۵) + (رحمن[1] =

---

[1] د معما پوهان مبدل منه "فاسد" بولي او مبدل ته "کائن" وايي – فاسد غيرمطلوب او کائن په معما کي مطلوب جزء وي. (وگ: کشف الرموز د تبديل بحث).

[2] د تضييف له مصدره څخه د واحد مذکر غائب له پاره د ماضي زماني مجهوله صيغه "ضييف" راځي چي د ضاد په پيښ ويل کېږي. "مهمان شه" هم د مهمان کېدل (مېلمه کېدل) له مصدره څخه کټ مټ دغه صيغه ده، البته زياتره پښتانه د "شه" پرځای "شو" وايي.

[3] "له" او "د" په پښتو کي د ابتداء معنوي توري دي. "د" د اضافت معنوي حرف هم دئ – معمايان کله يوه کلمه راوړي مگر مراد ئې د هغې کلمې بل مرادف وي لکه په

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۲۹۸) + (مهمان = ۱۳۶) = ۱۱۲۸.

دلته "رحمن" د "فيض ياب" په قرينه سره په تاريخي ماده کي راغلی دئ.

۳ که د ذکر سوي بيت په لومړي نيم بيتي کي راغلی "رحمان" مضاف اليه او "عبدالرحمان" (شاعر) مضاف وبولو، او د " فيض ياب" په حکم د اضافت معنوي توری" د "د ترکيب په سر کي ورزيات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د رحمان عبدالرحمان

د حساب الکبير[۲] د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۱۴۱۹) لاس ته راځي چي د (زر سل اته ويشت) له ابجدي ارزښتو سره برابرېږي. معادله ئې داسي ده:

د (دال)	=	۳۵	ز	=	۷
ر (راء)	=	۲۰۱	ر	=	۲۰۰
ح (حاء)	=	۹	س	=	۶۰
م (میم)	=	۹۰	ل	=	۳۰
ا (الف)	=	۱۱۱	ا	=	۱

عربي کي چي "من" راوړي او "عن" څني مراد وي. دلته د "له" او "د" يو له بله سره اړول (تبديل) هم له دغي مقولې څخه دئ.

[۱] دا د دغي کلمې قرآني رسم الخط (ليکدود) دئ.

[۲] د محمد هوتک ياد په ۴۴مخ کي يوه حاشيه په دې ډول راغلې ده: "په حساب الکبير کی د تورو د شعرونو کی نه راځی او که کوم دی". زه (هوتک) له دغي جملې څخه پوره مطلب نه سم اخيستلای؟ بنايي د علامه استاد مرحوم مراد دا دئ چي دلته د تورو د تلفظ عدد شمېرل کېږي. د مثال په توگه په جُمل کي (د = ۴) دئ خو د يوې بلي قاعدې له مخي (د = دال = ۳۵) کېږي. په دې لاندي معادله کي هم د تورو د تلفظونو ابجدي ارزښتونه راوړل سوي دي او ما په لېندو کي اړوند تلفظ ورسره کښلی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ن (نون)	=	۱۰۶	ت	=	۴۰۰
ع (عین)	=	۱۳۰	ه	=	۵
ب (باء)	=	۳	و	=	۶
د (دال)	=	۳۵	ی	=	۱۰
ا (الف)	=	۱۱۱	ش	=	۳۰۰
ل (لام)	=	۷۱	ت	=	۴۰۰
ر (راء)	=	۲۰۱	ټول	=	۱۴۱۹
ح (حاء)	=	۹			
م (میم)	=	۹۰			
ا (الف)	=	۱۱۱			
ن (نون)	=	۱۰۶			
ټول	=	۱۴۱۹			

۴ – که د ذکر سوي بیت په دوهم نیم بیتي کي راغلی "نوی سرای" مضاف الیه او "مهمان" مضاف وبولو او د اضافت معنوي توری "د" د ترکیب په سر کي ور زیات کړو، نو داسي عبارت به لاس ته راسي:

د نوي سرای مهمان

د حساب الصغیر د قاعدې له مخي له دغه عبارت څخه (۵۷) لاس ته راځي او د "زرسل اته ویشت" له هغه ابجدي ارزښته سره برابرېږي چي د حساب الصغیر د قاعدې له مخي حاصلېږي. معادله ئې دا راز ده:

د	=	۴	ز	=	۷
ن	=	۲	ر	=	۸
و	=	۶	س	=	صفر
ی	=	۱۰	ل	=	۶
س	=	صفر	ا	=	۱

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ر	=	۸	ت	=	۴
ا	=	۱	هـ	=	۵
ی	=	۱۰	و	=	۶
م	=	۴	ی	=	۱۰
هـ	=	۵	ش	=	صفر
م	=	۴	ت	=	۴
ا	=	۱	ټول	=	۵۷
ن	=	۲			
ټول	=	۵۷			

۵ – د پښتو ژبي په ځینو لهجو کي "نوی" کلمه په غیر مستقیم حالت کي " نویي – Nawyi" وایي. که د ذکرسوي بیت په دوهم نیم بیتي کي راغلی "نوی" کلمه چي په غیرمستقیم حالت کي ده، نویي (Nawyi) ولوستله سي، نو هغه نیم بیتی به داسي کښل کېږي:

"چه له دې سرایه په نویي سرای مهمان شه"

له دې تاریخي مادې څخه هم د جُمل په حساب ۱۱۲۸ راوزي. په دې ډول:

چه	=	۸
له	=	۳۵
دې	=	۱۴
سرایه	=	۲۷۶
په	=	۷
نویي	=	۷۶
سرای	=	۲۷۱
مهمان	=	۱۳۶

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

شه = ۳۰۵

ټول = ۱۱۲۸

د مرثيې په يوه بل بيت کي "نوبهار" کلمه راغلې ده. زه چي د معما په فن کي د يونس مهارت ته ګورم[1]، ګومان مي دا دئ چي دلته به د نوبهار کلمه د ربيع الاول (لومړی خور) معنا لري او حسن توارد دا دئ چي د دغه کال د نوروز ورځ د ربيع الاول له پنځه ويشتمي ورځي سره برابره هم ده. که زما دا ګومان سهي وي نو د رحمان بابا مرګ به د ۱۱۲۸ هـ ق کال د ربيع الاول په وروستۍ هفته کي پېښ وي. هغه بيت چي "نوبهار" پکښې راغلی دئ، دا دئ:

انجـمن د ښـو يارانو، نوبهار دئ
جدايي ورباندي پير وکه خزان شه

د پټې خزانې د خطي نسخې په ۴۵ مخ کي د رحمان بابا د مرګ کال د ۱۱۲۸ پر ځای په عدد سره ۱۱۱۸ ښوول سوی دئ، سهوالفکر نه دئ. دا يوه عددي تېروتنه ده چي د مطلوبي سنې د عشراتو په کور کي پېښه سوې ده. کېدای سي د دې سهوالقلم سبب د پټې خزانې د نقل کوونکي هغه تلوار وي چي ده د کتاب په پای کي د "باستعجال تمام قلمی شد" په جمله سره د هغه عذر غوښتی دئ او زما په خيال د دغه استعجال نتيجه به وي چي د خطي پټې خزانې په شپاړسم مخ کي د "ژمي" کلمه په "دوبي" ځني اوښتې ده او په ۹۶ مخ کې عبدالقادر خان خټک د حليمې د ورور پر ځای د حليمې پلار کښلی دئ. د نقل کوونکی دې ته نه دئ پام سوی چي د ده پخپل قلم درې ليکي (کرښي) دمخه حليمه د نوموړي عبدالقادر خان

[1] دلته علامه مرحوم په لمنليک کي د يونس د دېوان د معماوو شمېر او د هغو د حل په باب لنډه څرګندونه کړې ده او په دغو معماوو کي ئې يوه ناحله معما حل کړې ده چي زه به ئې د دې کتاب په بل ځای کي رانقل کړم.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

خټک سکه خور بلل سوې ده.

***

د یونس د چاپي دېوان په (۱۸۴ مخ) کي یوه شپاړس بیتیزه غزله راغلې ده چي هر بیت ئې یوه معما ده. له دغو شپاړسو معماوو څخه پنځلس داني د (محمدي) په قلم پر حاشیو باندي په پارسي ژبه حل سوي دي. دغه (محمدي) د دېوان د مصحح په نظر د څمکنو د میاعمر صاحب رحمة الله علیه مشر زوی (محمدي صاحبزاده) دئ.

دا نظر زموږ نورو محققینو تائیدکړی هم دئ. زه به د دغومعماوو د حل ژبه له پارسي څخه پښتو ته له یو څه اضافاتو سره یو ځای ځکه راواړوم چي یوازي به مي د ټکي په ټکي ناقل رول لوبولي نه وي او خپله ونډه به مي هم یو څه پکښې شامله کړې وي.

د غزلي اول بیت د "بیگ" په نامه معماده:

چه محرم یې د کعبې وایي په راه
مې باید نهفته ذِکر کا د ماه

حل:

مُحرِم (احرام تړونکی، حاجي) د کعبې پر لار " لبیک" وایي. "ماه = میاشت" دېرش ورځي ده او لام د ابجد په حساب هم (۳۰) دئ چي له "لبیک" څخه (نهفته) سي یعني پټ سي، "بیک" یا "بیگ" پاتېږي. دلته د "تبدیل" عملیه راغلې ده. شاعر "ماه" وایي مگر مراد ئې د (لبیک) کلمې لام دئ. دلته "ماه" ته د معما په اصطلاح فاسد (غیر مطلوب)، لام ته کائن (مطلوب) ویل کېږي.

***

د غزلي دوهم بیت د " محمد" په نامه معما ده:

په ویل آخر د مدح مقدم کړه
سر د مُلک ئې کړه په سر باندي کلاه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

د (مدح) آخر (ح) ده چي سر ته ورولوېږي، (حمد) ځني جوړېږي او د (حمد) پر سر چي د (مُلک) سر يعني (م) خولۍ (کلاه) سي، (محمد) لاس ته راځي.

***

د غزلي دريم بيت هم د "محمد" په نامه معما ده:

له نسکوره خُمه يو څڅوېکی پرېووت
له مدهوشه نه هوش لاړ په هغه ساه

حل:

(خُم) چي نسکور يعني سرچپه سي، (مخ) لاس ته راځي او "څڅوېکی" يعني ټکی چي ځني پرېوزي (ولوېږي)، (مح) ترې جوړېږي. له "مدهوش" څخه چي "هوش" ولاړ سي، (مد) پاتېږي او (مد) چي له (مح) سره يو ځای سي (محمد) لاس ته راځي.

***

د غزلي څلرم بيت د "صمد" په نامه معما ده:

چه يکی په ميان د صد کښي نهاده شي
د يار اسم ځني خېژي خواه ناخواه

حل:

"يکی" د ابجد په حساب (۴۰) کېږي: (ی = ۱۰ + ک = ۲۰ + ی = ۱۰ = ۴۰).

د (م) ابجدي ارزښت هم (۴۰) دئ. شاعر وايي چي (م) د (صد) په "ميان" کي کښېږده او له هغه څخه به (صمد) جوړ سي. دا چي د (م) پر ځای ئې (يکی) کلمه راوړې ده، دليل ئې له (صد) سره حُسن تلازم دئ او شعر ته ئې يو څه رنگيني ورکړې ده.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د غزلي په پنځم بيت کي د (لطيف) په نامه معما سته:

ستا د مخ طومار مې درست لوستلی نه و
طې په زلف ســـرانداز و کښې شـــه، آه

حل:

"زلف سرانداز" معنا د (زلف) ويي څخه سر ايسته کړه چي (لف) پاته سي. د (لف) په منځ کي (طې = ط + ی) ورواچوه چي (لطيف) ځني جوړ سي.

٭٭٭

په شپږم بيت کي د (رفيق) په نامه معما ځای سوې ده:

يو نقطه[1] کړه له اوله د نرم ليرې
له دغه نه به پيدا شي ستا هـمراه

حل:

په دې معما کي د تبديل عمليه بايد تر سره سي. شاعر يوه کلمه ليکي، خو مراد ئې د هغې معادل کلمه ده. دلته په ليکنه کي (نرم) راغلی دئ چي غير مطلوب (فاسد) دئ. مطلوب ئې د نرم معادل لغت (رقيق) دئ چي (کائن) ورته ويل کېږي. د (رقيق) له اول قاف څخه چي يوه نقطه ليري سي، (ف) پاته کېږي او له ټولي کلمې څخه (رفيق) جوړېږي.

٭٭٭

په اووم بيت کي د (جعفر) په نامه معما سته:

د ستا عفو مې په جرم کښې ده ياره
منـــتها د دوا ړو نشـــــــته کار آگاه

حل:

[1] په چاپي دېوان کي (يوه نقطه) ليکل سوې ده چي په گرامري لحاظ خو صحيح ده، مگر د بيت وزن ئې يو سپوڼ (څپه) زيات کړی دئ. (نرم) هم بايد يوه څپه ولوستل سي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د (عفو) او (جرم) څخه چي منتها (و) او (م) ليري سي، (عف) او (جر) پاتېږي. (عف) چي په (جر) کي داخل سي، (جعفر) څني جوړېږي. د (عفو) او (جرم) ادبي تلازم بيت ته رنګيني وربخښلې ده.

***

په اتم بيت کي د (نجم) په نامه معما ځای سوې ده:

نی ناقص له جام اجوفه سره وایه
اشنا وباسه له دې مشـــکله چاه

حل:

ناقص (نی) يعني (ن) او اجوف (جام) يعني (جم). د دواړو له يو ځای کېدلو څخه (نجم) جوړېږي. فهوالمراد.

اجوف هغي کلمې ته ويل کېږي چي منځ ئې تش سوی وي. د دې له پاره چي د (جام) کلمې منځ تش سي (الف) ئې باید وغورځول سي.

***

په نهم بيت کي د (قطبی) په نامه معما سته:

قد د يار او طوبی مـــه وای چه دوه وای
يو له دوو وای تر دوه تېر شه نيک خواه

حل:

(قد) او (طوبی) سره يو کړه (يو ځای ئې کړه) چي (قدطوبی) سي. په دې کلمه کي تر دوو تورو تېر سه، يعني تر (دال) او (واو) تېر سه چي (قطبی) پاته سي. او همدا ئې مطلوب حل دئ.

***

نهم بيت د (شبلی) په نامه يوه معما:

د فلک طاس دي نګون شي چه خونخوار دی
همېـــــشه په وینـو ډک د بې ګـــــــناه

د دې معما حل په چاپي ديوان کي نسته او په لمنليک کي ئې ورته

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کښلي دي: "دا معما د قلمي نسخې په حاشیه کښې چا حل کړې نه ده او زمونږ له خوا هم ګرانولوستونکو ته پاته شوه".

ما (هوتک) ئې حل داسي وموند:

حل: د "خونخوار" کلمه که د قرینې په توګه ومنو، نو دلته د شاعر مراد له خونخوار څخه (شِبَل) دئ. شبل په قاموسو کي د "بچه شیر درنده" په معنا ثبت دئ (غیاث). "درنده" صفت له خونخوار سره هم وايي. ګویا د شاعر مراد (شبل) دئ. له (شبل) څخه (شبلي) په دوه ډوله جوړېدلای سي.

اول ډول ئې دا دئ چي شاعر (طاس = جام) کلمه راوړې ده خو مراد ئې (می = شراب) دي. (می) چي نګون سي یوازي (ی) پاتېږي او له (شبل) سره تر یو ځای کېدلو وروسته (شبلی) کېږي.

دوهم دا چي د "نګون" کلمه د (زېر) په معنا واخلو. (زېر) لاندي ته هم وايي او د کلماتو حرکت (کسره) هم (زېر) بلل کېږي. که د (شبل) لام ته د (نګون) په قرینه (زېر) ورکړو، (شبلِ) یا(شبلی) لاس ته راځي.

* * *

په لسم بیت کي د (عماد) په نامه معمار اغلې ده:

مګر بیا مي و بســمل ته تیاریږي
چه لمن عمدا په میان کړه هغه شاه

حل:

د (عمدا) کلمې لمن (الف) دئ. دغه الف چي د کلمې میان ته یووړل سي، (عماد) ځني جوړېږي.

* * *

د یوولسم او دوولسم بیت معما د (قاسم) په نامه ده:

غنچې خار لکه خنجر په لاس کښې وا خست
یــو قابــل یــې د بــسمل و غو ښــت همــراه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پـــه بلبـــل بانـــدې اختـــر شـــه لـــه دې شـــوقه
لـــه دغـــه ميانـــه ورو الـــوت بـــې پـــرواه

حل:

د محمدي له خولې ويل سوي دي چي له "قا" سره چي "بسم" يو ځاى سي، (قابسم) ځني جوړېږي او (ب) چي ئې له ميانه والوزي، (قاسم) پاتېږي.

✶✶✶

د ديرلسم بيت معما د (بهار) په نوم ده:

چه يې سر په ځاى د پښو، پښې يې سر شواى
دا ســـــزا (ئې) د راهب غـــوندي هـــمراه

حل:

د (راهب) سر چي پښې او پښې ئې سر ته ولاړې شي، يعني معكوس (سرچپه) سي "سزا ورکړه سي"، بهار ځني جوړېږي.

✶✶✶

څورلسم بيت د (وحيد) په نامه معماده:

قدح ونيسه په لاس كښې فارغ كښېنه
پاى ســـرولـــره وركړه د قـــد جـــاه

حل:

له (لاس) څخه مراد عربي (يد) دئ. (قدح) چي ئې سر ته ورولوېږي،(قدحيد) ورڅخه جوړېږي. د (قد) پر ځاى چي د (سرو) كلمې پاى (و) واچول سي، (وحيد) ځني جوړېږي.

✶✶✶

پنځلسم بيت مقطع ده او د شاعر پخپل نامه (يونس) معما سوې ده:

چه د قول لام دريمه حصه كم شي
باقي قـــول د يونس په نام گـــواه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

د (قول) ابجدي ارزښت (۱۳۶) دئ. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دريمه حصه ئې (۱۰) کېږي. دغه دريمه حصه (۱۰) چي له (۱۳۶) څخه کمه سي، (۱۲۶) پاتېږي. د (یونس) ابجدي ارزښت هم (۱۲۶) دئ.

* * *

د یونس د چاپي دېوان په (۱۹۳مخ) کي یوه اته بیتیزه غزله سته چي اووه معماوي پکښې ځای سوي دي. په دې معماوو کي دوې د چاپي دېوان مصحح، څېړندوی خدمتګار حل کړي دي. نوري پنځه پاته دي. په دغو پنځو کي یوه علامه رشاد مرحوم حل کړې ده او درې ئې ما (هوتک) کړي دي. یوه دانه ئې چي د (خدابِردی) په نامه ده، ناحله پاته ده.

د غزلي د لومړي بیت (مطلع) معما د (توری) په نامه ده:

چه موقوف د ستا په اسم زما کام شه
نیم ابرو هـلال دې تام لره تمام شـه

په دېوان کي ناحله پاته ده. حل ئې ما (هوتک) داسي موندلی دئ:

له (دستا= دتا) څخه مراد (تو) دئ. هلال، نرۍ میاشت د (قوس = لیندۍ) په شکل وي. د لیندۍ "نیم ابرو" د (ر) شکل لري له (تو) سره چي یو ځای سي، (تور) ځني جوړېږي، د هلال چي تام (بشپړ) سي، لیندی ئې پوره کېږي یعني پخوا چي کنډو وه، (ی) ئې نه درلوده. چي پوره سي (ی) باید پر زیاته سي. پر (تور) چي (ی) زیاته سي، (توری) ځني جوړېږي.

* * *

په دوهم بیت کي د (محمد) په نامه معماده:

واخـله دوه میمه فقط له یوه میمه
امر بې نُقَطه لوله، د دوست نام شه

دا معماهم په دیوان کي ناحله پاته سوې ده. ما (هوتک) داسي حل

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کړه:

(واخله) د امر صیغه ده چي په عربي کي (خُذ) ورته وايي. له (خذ) څخه چي نقطه ایسته سي، (حد) پاتېږي. له (حد) سره چي دوه میمه یو ځای سي، (محمد) ځني جوړېږي. فهوالمراد.

* * *

په دریم او څلرم بیت کي د (یوسف) په نامه معمار اغلې ده:

له یعقوبه پونده لیرې شوه ښه نه وه
په هغه عوض بهي ورته انعام شه
بیا هغه بهي چه پښه ورلره نه وه
د یوسف اسم ترې هله سرانجام شه

دا معما په دېوان کي ناحله پاته ده. علامه رشاد رحمة الله علیه حل کړې ده. په دې ډول:

په عربي پونده "عقب" بولي. د عقب کلمې توري چي له یعقوب څخه وباسئ، "یو" پاتېږي. د بهي مېوه په عربي "سفرجل" بولي او پښې ته "رجل" وايي. رجل چي له سفرجل څخه وباسئ، "سف" پاتېږي. "یو" چي له "سف" سره وتړئ، یوسف سو. (د محمدهوتک یاد: ۴۷ مخ).

* * *

په پنځم بیت کي د (قوام) په نامه معما سته:

د زُهادُ زړه لـه ډېرې ریا ډک دی
جمع قوم یې بې سره کړ قوام شه

دا معما په دیوان کي داسي حل سوې ده:

د (قوم) جمع (اقوام) دی، چه بې سره شي، یعني د سر توری چه الف دی ایسته شي نو (قوام) پاته کیږي.

* * *

د شپږم بیت معما د (کلیم) په نامه ده:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

که یار صاف کرم که درد ستم دی
په میان د این وآن ثابت اقدام شه

دا معماهم په دېوان کي ناحله پاته ده. ما (هوتک) داسي حل کړې ده:

(کرم) چي صاف شي (ک) پاتېږي. د ستم او درد معادل لغت (اَلَم) دئ چي له (ک) سره یو ځای سي (کالم) کېږي. د (این) میان (ی) ده. دغه (ی) چي د (کالم) دالف پرځای ثبت یا ثابته سي، کلیم ځني جوړېږي.

* * *

د اووم بیت معماد (خدابِردی) په نامه ده :

څه ښه شپه وه چه مې یار په لاس ساغر که
مـــنور یې په جـــمال د مـــیو جـــام شه

دا معماپه دیوان کي ناحله ده. زما هم اوس نوک نه په جګېږي. بل وخت ته دي پاته وي.

* * *

د غزلي مقطع د (یونس) په نامه ده:

څو چه نیم لب یې نمک اخیستی نه دی
د یونس نمکي اســم پرې حـــرام شه

دا معماد دېوان مصحح حل کړې ده. په دې ډول:

لب د ابجد په حساب (۳۲) کېږي، چه نیم یې کړو (۱۶) شي.

نمک (۱۱۰) راځي چه (۱۶) ورسره یو ځای شي نو (۱۲۶) ترې جوړېږي.

د یونس نوم هم په دغه حساب (۱۲۶) کېږي.

* * *

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د پیر محمد کاکړ په کلام کي

پیرمحمد کاکړ د دېوان په الف ردیف کي یوه غزله په غیرمنقوط صنعت کی ویلې ده. د دې غزلي په مقطع کي ئې خپل نوم ځکه نه سوای راوړلای چي هغه خو منقوط دئ. ده په دغه مقطع کي خپل نوم د معما په شکل راوړی دئ:

محمد رسول امام د کل عالَم وو
دا مسلم له دله مدح د امـــام کا
(۵۷ مخ، د صحاف چاپ)

(امام) کلمه د همزې په زېر (کسره) سره د (پېشوا) معنا لري. (پیر) هم د خپلومریدانو له پاره د لاربنود او پېشوا مقام لري او په دغه مقطع (امام) له (محمد) سره د شاعر د نامه (پیر محمد) له پاره راوړل سوی دئ.

***

د دېوان په پای کي ئې د هغه د بشپړېدو کال (۱۱۹۶هـ ق) هم په یوه صریحه تاریخي ماده کي راوړی دئ:

زر ســـل شـــپږ نـــوي کلونـــه
د هجـــرت تېـــر شـــوي وونـــه
مـــا انـــشاء د عـــشق دېـــوان کـــړ
پـــه پـــښتو مـــي بنـــه بیـــان کـــړ
(۲۰۳ مخ)

***

د شمس الدین کاکړ په کلام کي

شمس الدین کاکړ هم په غیرمنقوط صنعت کي یوه غزله ویلې ده

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

چي مقطع ئې داسي ده:

هر کلام که د مسلم کړي ملال عطر
معطره کړه اسـلام د سـاده لوح
(۲۸ مخ، د کابل چاپ)

حل: دا معماحل غواړي. زما سد کار نه پکښې کوي.

* * *

د "ر" ردیف د یوې غزلي مطلع داسي ده:

چي به اشنای خـولـه ورکوله "شـمس الدین" به نه کړه
اوس په خواست غواړي (ب) و (و) و (س) و (ه) د دلبر
(۳۹مخ)

حل:

ب + و+ س+ ه = بوسه

* * *

ده هم د خپل دېوان د بشپړېدلو تاریخي ماده ویلې ده:

لـــه تاریخـــه د هجـــرت
کـــړم و تـــا تـــه روایـــت
د هجـــرت کلونـــه څـــه وو
دوولـس سـله دېـرش اتـه وو
مـا تمـام دوهـم دفتـر کـړ
تـر اول مـي مختـصر کـړ
(۱۶۹مخ)

* * *

د صدیق په کلام کي

صدیق د (ې) ردیف په یوه غزله کي وایي:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

تا خـــو زه یار ته خس کـــړی وم غـــمازه!
خدای تر ما نه ته پخوا شپږ سو شپیته کړې
(۲۳۹ مخ)

له (۶۶۰) څخه مراد (خس) دئ. (خ = ۶۰۰ + س = ۶۰ = ۶۶۰)

***

د سعيد په کلام کي

سعيد د (سرفراز، عبدالقادر او محی الدين) په نومو د خپلو زامنو يا لمسيو په ياد سوي غلبلې لري. د ده د کورنۍ دا درې ګلان يو په بل پسې تاندلباند سوي دي. د محی الدين په مرثيه کي وايي:

دِمـازړه! (دا) څـه (عجبـه)غمکـده يـې
لکــه زلفــي د بتـــانو شکــسته يـــې
غــم پــه غــم بانــدي پتــا متــواتر دی
پـه دا هومره غم له ژواک سره بسته يـې

....

پـــه انـــدوه د ســـرفراز لا نـــه ... نــه وې
د عبــد القادر پــه غــم بيــا مــا ليــده وې
پسې غم د محی الدين جانکاه ګرفت کړې
پـــه دا درې غمـــو عجبـــو خميـــده يـــې

......

پـه اتــه مياشـتې دوه ورځـې وې دپاسـه
ځويــه! تــه چــه لــه دنيــا نــه رميــده يــې
په دوه داغه دِ دريم کښېښ په زړه مې
د هجـرت پـه زر سل تللی پـه هـژده يــې

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دِ ذوالقعده په لسم دي تولد وه
دوولسم صبح رجب کورد ایزده؟ یې
(دیوان: ۱۲۰مخ د همېش خلیل چاپ)

په دې شعر کي دا څو نیټې سته:

محی الدین د مرگ پر وخت د اتو میاشتو او دوو ورځو عمر درلود.

په ۱۱۱۸ هـ ق کال د رجب په دوولسمه مړ سوی دئ.

زېږېدنه ئې د ذوالقعده میاشتي پر لسمه پېښه وه.

***

د عبدالقادر په ویرنه کي وايي:

برېښنا شان عبدالقادر راته عیان شه
د اجل په ابر بیا هسې پنهان شه

....

سرفراز مي عین د زړه په سر تصویر دی
اوس تازه تري احاطه د ده ارمان شه

....

د جمعې په شپه ئې راغله په جهان وه
هم په شپه بیا د جمعې د گور مهمان شه

....

د رجب په پنځویشتم دا نور سعید لید
د شوال په نولسم گور ته روان شه
(۱۳۳مخ)

په دې ویرنه کي راته وايي چي:

عبدالقادر د رجب پر (۲۵مه) د جمعې په شپه زېږېدلی وو.

د شوال پر (۱۹مه) د جمعې په شپه مړ سوی وو.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کال ئې هماغه دئ چي د ده نور بچيان يا لمسيان پکښې مړه سوي دي او ده په تېره مرثيه کي (۱۱۱۸هـ ق) بللی دئ.

***

په يوه بله غزله کې (د محی الدين ويرنه) ويلې ده:

د ښادی دَر ئې همېش په ما مسدود کړ
په مين ئې له ما تا غوندي مفقود کړ

....

د وروستی خور اتو يشتم شپه د جمعې وه
چه د تا سره خلاف حيات عهود کړ
دا دِ کال دی د وفات "دميدی غمی"
چه سعيد زړه له ښاديو ناخوشنود کړ

(۸۰ مخ)

په چاپي دېوان کي تاريخي ماده (دميدبې غمې) ليکل سوې ده چي ناسمه ده. سم شکل ئې (دميدی غمی) فارسي جمله ده، چي ابجدي ارزښت ئې (۱۱۱۸هـ ق) کېږي. په دې ډول:

د	=	۴
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
د	=	۴
ی	=	۱۰
غ	=	۱۰۰۰
م	=	۴۰
ی	=	۱۰
ټول	=	۱۱۱۸

په اوله مرثيه کي شاعر ويلي دي چي دا درې واړه بچيان يو په بل

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پسې (متواتر) مړه په يوه کال کې سوي دي.

محی الدين نومی بچی ئې د ۱۱۱۸ هـ ق کال د وروستۍ خور (جمادی الثانی) پر (۲۸مه) د جمعې په شپه مړ سوی دئ.

***

د ابوالقاسم په کلام کي

د ابوالقاسم د چاپي دېوان (ترتيب او مقدمه د قلندر مومند) په (۲۰۸ مخ) کي د غير منقوط ادبي صنعت دوې غزلي لري او ښر ګنده خبره ده چي د دواړو په مقطع کي ئې خپل نوم (ابوالقاسم) نه دئ راوړی.

اوله مقطع داسي ده:

درد ِ دل لره دارو دَ دلدار وصل
ولې کله دارو کا له ما کا عار

حل:

د دې معماحل ما (هوتک) داسي موندلی دئ:

د "درد دل" له پاره دارو (لِقاء = ديدن) دئ. له (لِقاء) سره تړلی جزء شاعر د "دلدار وصل" بللی دئ. د "وصل" مستلزم (بوس = مچېدل) دي. د (دل) په قرينه بايد (لقاء) د (بوس) زړه ته ورواچول سي چي (بولقاس) ځني جوړ سي. شاعر وايي چي د (دارو) په وخت کي دلدار له (ما) ښخه عار کوي (شرمېږي). د شرمېدلو مستلزم عمل (پټېدل) دي، يعني دلدار په (ما) کي ځان پټوي. شاعر دلته يوه بله قرينه هم راکړې ده او هغه د (دل = قلب) قرينه ده. قلب سرچپه کولو، معکوس کولو ته وايي. (ما) چي معکوس سي (ام) کيږي. (بولقاس) چي په (ام) کي پټ سي، معنا يو توری ئې سر ته او بل ئې پای ته ولوېږي. په دې ډول الف د (بولقاس) سر او (م) ئې بايدپای ته ولوېږي. چي په دې ډول (ابولقاسم)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ځني جوړېږي.

زه منم چې دا د نوموړي معماد حل ډېره سخته لار ده. هیله ده ښاغلي لوستونکي ئې اسانه حل هم وومي.

***

دوهمه مقطع داسي ده:

سر د هر مرام وصال سره له مــهره
هسې طمع کړم که سر دې دا مرام کړ

حل: حل ئې لوستونکو ته پرېږدم.

***

د میافقیر الله صاحب په کلام کي

میا فقیر الله صاحب د (فوایدفقیر الله) په پای کي کښلي دي:

چې نادر راغی کابل ته
هندوستان و تخت نیول ته
"جن خراب شد" یې تاریخ شه
په دوزخ کې بیا په سیخ شه
په کابل کي دی مقام ؤ
د ډیلی په سرانجام ؤ
زر سل او سل یو پنځوس یاره
وه سنه اې برخورداره
د ربیع الثانی خوبه
تاریخ نولس ؤ محبوبه
چی تمام دغه کتاب ؤ
نمازیگر په ځای آفتاب ؤ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دا کتــاب چــې مــې تمــام کــه
مــسمی مــې پــه خپــل نــام کــه
چــې زه ولاړ شــم و عقبــی تــه
پــسته نــوم مــې وي حیاتــه
(فوایدفقیر الله: ۱۰۳مخ)

په دې نظم کې دوې تاریخي مادې راغلي دي. یوه د نادر افشار د وژل کېدلو نېټه چې په (جن خراب شد) کې شوول سوې ده او ابجدي ارزښت ئې ۱۱۶۰هـ ق راوزي او بله د کتاب د بشپړېدو نېټه چې د۱۱۵۱هـ ق کال د ربیع الثانی ۱۹مه ورځ ده. شاعر وایي چې په دغه کال نادر کابل ته هم راغلی وو.

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف ته د میا فقیرالله صاحب د همدغه اثر کومه خطي نسخه په لاس ورغلې ده او پر هغې ئې د (کیمیای سعادت) خیال کړی دئ او د شاعر نوم ئې (فقیر) بللی دئ؟ او دا ټولي خبري ئې په ادبي ستوري لومړي ټوک کي کښلي او خپل حدسیات ئې هم پر زیات کړي دي. د ادبي ستوري د دغي برخي (۱/۹۳، ۹۷مخونو) مطالب سهي نه دي او استناد باید په و نه سي.

* * *

د حاجي جمعه بارکزي په کلام کي

د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي راغلي معماوي علامه رشادرحمة الله علیه حل کړي دي او زه به ئې د دغه دېوان له سریزي (۷ مخ) څخه رانقل کړم.

علامه مرحوم کښلي دي چي: "د حاجي جمعه بارکزي په دېوان کي دا غزله د ابجدي معماوو څخه ډکه ده":

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

مـا نـن د ورا دوه سـويو ولس پـه ښـه شـان ولیـده
دوه سو اويا[۱] رنګـه مـې سپين تنـدى تابـان وليـده
شپږ سو څلوېښت ئې په مثال لکـه مشال بلېـده
پو نسوپنځوس رنګـه مـي ځـان بانـدي بريـان وليـده
شپږ سو نـوي ئې لکـه سـل اووه ښـکاريږي خلکـه
يـو سـل پـنځلس مـي پـه وصـف کـي ګويـان وليـده
شپېته ئې دي لکه څلوېښت چي د څلوېښت وکا ږې[۲]
سل نـه مـي تـول تـر دوه سو يـو دېرشـو تابـان وليـده
د درې اتيـا وو آبـداري ئـې ترسـل دېرشـو زياتـه
اوه سـو يـو مـي د څلـور دېرشـو پـه شـان وليـده
"جمعه" يو زر اووه سو دېرش جوړه پر شپږپنځوس کړه
پـه خلاصـول کـي مـي درمانـده عـاقلان وليـده
(ديوان: ۱۰۸مخ)

حل:

د مطلع د اول نيم بيتي له (۲۱۱) څخه مطلب (يار) دئ.

د مطلع د دوهم نيم بيتي له (۲۷۰) څخه مراد (لمر) دئ.

د دوهم بيت له (۶۴۰) څخه مراد (مخ) دئ.

له (۵۵۰) څخه مراد (فتنګ = پتنګ) دئ.

د دريم بيت له (۶۹۰) څخه مراد (سترګي) دي.

له (۱۰۷) څخه مطلب (ګولان = ګلان) او له (۱۱۵) څخه مراد (بلبلان) دي.

د څلرم بيت له (۶۰) څخه مراد (دهن = خوله) ده.

---

[۱] په چاپي متن کي "دوه سو اوه اويا" دي.

[۲] دا بيت له متن څخه پاته سوى دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

له (۴۰) څخه مراد (اطل = خالیگاه) د میم د الغې (حلقې) تش ځای دئ.

له دوهم (۴۰) څخه مراد (م "میم") دئ.

له (۱۰۹) څخه مطلب (دندان) دي او له (۲۳۱) څخه مراد (ګوهر) دي.

د پنځم بیت له (۸۳) څخه مطلب (لبان) او له (۱۳۰) څخه مراد (لعل) دئ.

له (۷۰۱) څخه مراد (پاریشاني زلفي = پرېشاني زلفي) دي او له (۳۴) څخه مطلب (جال) دئ.

د مقطع له (۱۷۳۰) څخه (غذل) راوزي چي د (غزل) ناسمه لیکنه ده. خو علامه رشاد کنبلي دي چي "کېدای سي دا نیم بیتی داسي وي: جمعه یو زر او اووه دېرش جوړه پر شپږپنځوس کړه. له (۱۰۳۷) څخه مراد (غزل) ده.

له (۵۶) څخه مراد (مهبوبا = محبوبا) ده.

* * *

په (۹۱مخ) کي یوه معما داسي ده:

له جفا څخه دي مرمه یو وار زما پر لور صنمه
که رښتیا کړې تېر سو یو زر اتیا واچوه پر سین

دا معما علامه رشاد مرحوم داسي حل کړې ده:

(د تکملې عمل) ۱۳۸۰ + (سین = س = ۶۰) = ۱۴۴۰

(د عددي تبدی عمل) ۱۴۴۰ = (دَ کرم نظر وکَ)

* * *

د رنګین په نامه معما:

"واو" و "تې" له "توره" وکاږه چي سپین سي
"قاف" و "سین" ورسره واچوه چي شین سي

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

په تصحيف سرې مخ پرې مينځه چي سين سي
معـون ئـې دوه سـو لـس کـه چـي رنگـين سـي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تخرجې عمل) تور ت، و = (ر = ۲۰۰).

(د تکملې عمل) (ر = ۲۰۰) + (ق = ۱۰۰) + (س = ۶۰) = (۳۶۰ = شين).

(د تصحيف عمل) د شين درې ټکي لوېږي، (سين) پاتېږي.

(د تکملې عمل) (سين = ۱۲۰) + (۲۱۰) = (۳۳۰ = رنگين).

* * *

د محمدامين په نامه معما:

نور دي ټوله په يوه نيم جانشين سي
جـوړ لـه دغـه يـوه نيمـه بـه امـين سي
بې لـه نهـو بـه ذکـي و تـه تعـين سي
(۱۹۰مخ)

حل:

(د تبديل عمل) – (يو = الف) + د قلب په عمل (نيم = مين) = امين.

(د تخرجې عمل) – (امين = ۱۰۱) – ۹ = (۹۲ = محمد).

ځکه چي دا دواړي معماوي د مسبع په يوه بند کي راغلي دي، کېداى سي چي "رنگين محمدامين" ځني مراد وي.

* * *

بله معما:

په بار بار به دي حاجي جمعه منت وړي
که دي دو اتيا مخلوط کړه په پنځو کي
(۱۵۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

په چاپي متن کي اول نيم بيتی داسي دئ:

"په بار بار به د حاجي جمعه منت وړې"

حل:

(د عددي تبديل عمل) - دواتيا = ۴۲۲.

(د تکملې عمل) - ۴۲۲ + ۵ = ۴۲۷.

(د عددي تبديل عمل) - ۴۲۷ = په مسا[1] دي لبان وا کړه

✶✶✶

بله معما:

د جمعه مطلب به هلته در ښکاره سي
که ته لام ضـــم له "برکوهَ" کـړې دانا

(۴۱مخ)

په چاپي متن کي "مر کوه" دئ.

حل:

(د عددي تبديل عمل) - لام = ۷۱.

(د تکملې عمل) - ۷۱ + (بر کوه = ۲۳۳) = ۳۰۴

(د عددي تبديل عمل) - ۳۰۴ = د پير ديدن کَ

✶✶✶

د حاجي جمعه په دېوان کي ساده معماوي:

که وصـال د الف قدو دي په کاروي
نور په مينه کي ئې خم لکه څلور سه

(۱۱۹مخ)

له څلور ځخه د شاعر مراد (د) دئ.

✶✶✶

---

[1] مسا = وړه خندا چي عربان ئې "تبسم" او پاړسيوانان ئې "لبخند" بولي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

"جمعه" پرپرده غیري چاري همېشه کړه
د الف او مـــیم ثنا په هـــــر نفـــس
(۶۹مخ)

د شاعر مراد له الف څخه (الله) او له میم څخه (محمد) دئ.

***

د الف او دال تر منځ چي خوبرویان دي
د الله په نزد مرغـــوب و امـــین ته یې
(۱۶۲مخ)

دوهم نیم بیتی په متن کي "د اشنا په نزد مرغوب وامین ته یې" ثبت دئ.
د شاعر مراد به له الف څخه (ازل) او له داله څخه (ابد) وي.

***

له ذرې ځون سوپنځوس ساتلای نسم
یو څه سختـــه معـــما سي راته پېښه
(۱۱۹مخ)

که دا بیت سهي رانقل سوی وي نو داسي ښکاري چي د ذرې معهود فی الذهن مقدر "شر" دئ او له ځونسوپنځوس (۴۵۰) څخه به د شاعر مراد "تن" وي؟

دا وې هغه معماوي چي د حاجي جمعه بارکزي د دېوان په سریزه کي علامه رشاد مرحوم رااخیستي او حل کړي دي.

***

بل ځای وایي:

زر یـو کـم اتیـا لـه غیـرو څخـه و اخلـه
سـرومال نـور پـه بـاقي بانـدي نثـار کـه
د "جمعـــه" پـــه معمابـــه وپـــو هېږي
که ئې ځوک د ابجدو په حساب شمار که
(۱۲۶مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

له دې معما څخه علامه رشاد مرحوم د حاجي جمعه بارکزي د قوم ذيلي ښاخ (ګرجي زی) استخراج کړی دئ او ليکلي ئې دي: "زما په خيال کېدای سي چي دغه مطلب د شاعر په دې معماکي هم راغلی وي" (وګ: د ديوان د سريزي اول مخ) د معماحل ئې داسي کړی دئ:

(د تخرجې عمل): (غيره = ۱۲۱۵) - ۱۰۷۹ = ۱۳۶

(د تبديل عمل): (سرو= الف = ۱)

(د تکملې عمل): ۱ + (مال يعني۱۳۶) + (باقي = ۱۱۳) = (۲۵۰ = ګرجی زی)

علامه مرحوم د "زماپه خيال کېدای سي ..." عبارت په ليکلو سره د دې معما په باب د نوري څېړني لار خلاصه پرې ايښې ده.

ما (هوتک) د دغي معما په اړونده غزله کي د ځينو قرينو، لکه "سرومال باندي نثار که"، "اصلي حُسن ته لار که" او نورو له مخي په دغه معما کي د شاعر ما فی الضمير يو مقدس څوک وګاڼه او د دغه حدس په حکم مي د معما حل پخپل فکر داسي وموند:

" غيرو" کلمه د " غير" کلمې مغيره جمع ده. د " غير" جمع " اغيار" هم کېدلای سي. دلته له (غيرو) څخه مراد (اغيار) دئ چي ابجدي ارزښت ئې (۱۲۱۲) کېږي.

(د تخرجې عمل): (اغيار = ۱۲۱۲) - (۱۰۷۹) = ۱۳۳

(د عددي تبديل عمل): ۱۳۳ = امامنَا (زموږ امام)

* * *

د ديوان په (۱۲۷مخ) کي حاجي جمعه بارکزی وايي:

يو آزار مـــــه کـــړه د زړونو بې حسابه عـــذابونه

په دا کار کي "فی" ولاړه "تا" له "سينه" سره ضم که

دا معما د علامه رشاد مرحوم په حل سوو معماوو کي نسته.

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

(د تکملې عمل): (ولاړه فې = فیا= ۹۱) + (تا = ۴۰۱) + (سینه = ۱۲۵) = ۶۱۷

(د عددي تکمیل عمل): ۶۱۷ = دوزخ

شاعر وايي چې په زړه آزارولو کې د (دوزخ) ډېر عذابونه سته.

✶✶✶

دا لاندې څو ساده معماوې هم د علامه رشاد رحمة الله علیه په حل سوو معماوو کې نه دي راغلې او زه (هوتک) به ئې وڅېړم.

د میـم مدحــه ده لازم تــرا ابــدا
چې حیات ئې کل له رویه سو پیدا
میم ماضي په آینده وو کې ئې نسته
دال دو یـم پـر اوو زمکـو پـر سـما
(۴۳مخ)

حل:

له اول او دوهم میم څخه مراد (محمد) دئ. د (حیات) او (مدح) حاء هم د (محمد) له نامه سره تړلې دي. (د) هم د (محمد) د نامه توری دئ او هم د (دال) معنا (دلالت کول) دي.

✶✶✶

بله:

ضد د وصل له "جمعه" سره وو هلته
پر خاکي آدم چې نوم د عدم پرېووت
(۴۹مخ)

حل:

د (وصل) ضد (هجران) دئ. شاعر وايي چې (هجران) له انسان سره له وخته ملګری دئ چې (خاکي آدم) لا پیدا سوی نه وو.

✶✶✶

بله:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کهښایسته په صورت ډېر، مطلب مي "ت" و "ه" ده
بې تا دلـــبره مینه نه کــــــوم په (پر) بې و پر لام
(۸۲مخ)

حل:

له (ت) او (ه) څخه مراد (ته) د مخاطب مفرد ضمیر دئ. او (ب) و (ل) څخه مطلب (بل) دئ چې په پارسي (دیگر) ورته وایي.

***

بله:

"جمعه" ځان تر هر سړي په کښته گوره
چې و نه ترړې له مـــــیمه ســره نون
(۸۸مخ)

حل:

(م) او (ن) چې سره وتړل سي (من) کېږي. (من) د "خودی، تکبر، هوا" معنا لري چې شاعر ئې د نه کولو توصیه کوي.

***

بله:

مقصود نزدې کړه، له مـخي هې کړه
واو ئې په میان کي دُرُست د سین که
(۱۲۹مخ)

حل:

د (ه) او (س) تر میان چې (و) راسي، (هوس) ځني جوړېږي. هوس او خوشحالي هغه وخت له چا څخه ځر گندېږي چې (مقصود) ته نزدې سي.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د اخوند کبیر په کلام کي

د حافظ کبیر مشهور په اخوند کبیر مشهور کتاب "معجزات" نومېړي چي د لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶هـ ق) د پاچهۍ پر اووم کال ئې په لیکلو پیل کړی دئ:

دی وایي:

په شروع د دې کتاب شوم
په وکښو دُر نایاب شوم
سن د هجر چي مي شمار کړه
"سوغق" مي ترې اظهار کړه
چي زر سل او شپږ شپیته وو
دا وو تللي نور په تله وو
احمد شاه بابا پښتون و
اووم کال ئې په رفتون و

(د افغانستان نومیالي: ۴۴۲/۴مخ)

د "سوغق" ابجدي ارزښت (۱۱۶۶) دئ.

دغه بیان د پښتانه شعراء په ۸۲۵/۳مخ کي هم سته.

زما (هوتک) په کتابخانه کي د "معجزات" یوه خوشخطه نسخه سته چي له بده مرغه د سر او پای له خوا کنډو ده او دغه تاریخي ماده نه لري.

* * *

د طالب رشید په کلام کي

طالب رشید د (ګل صنوبر) کیسه په پښتو ترجمه کړې او د پېښور

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پښتو اکېډیمۍ له خوا نشر سوې ده. دغه چاپ سوې ترجمه اوس زما سره نسته خو د هغې د نظمولو تاریخي ماده به د ارواښاد پوهاند رشتین د (ادبي او تاریخي سمونې) نومي کتاب له ۱۳۹مخ څخه رانقل کړم. پوهاند صاحب مرحوم د کیسې نوم "گل سنوبر" بللی دئ.

د هجـرت وو زر سـل کالـه
څلـور نـوي وربانـدې لالـه
چې پـښتو گـل سنوبر شـوه
پـه سـینه کـې مقـرر شـوه

۱۱۹۴هـ ق

ارواښاد پوهاندصاحب زیاته کړې ده چي د دې کیسې په سریزه کي میرشرف خان وزیر د دغي کیسې د نظمولو کال ۱۱۰۴ه بللی دئ او "د (نوې) کلمه ئې د (نور) په شکل لوستې ده.

ارواښاد دا هم لیکلي دي چي د سریزي لیکوال د طالب رشید د نیکه نوم په سهوه سره "اخون عطفي" کښلی دئ چي سم ئې "اخون مصطفی" دئ.

* * *

د صدر خان خټک په کلام کي

صدرخان د ادم خان درخانۍ مثنوي د نظمولو نېټه داسي ویلې ده:

سن، یبغا بلبل د لاؤ
جیم د عمر نن د ماؤ

(فراقنامه، تعلیقات: ۳۸ مخ)

د دغي مادې ابجدي ارزښت هیوادمل صاحب ۱۱۱۸ هـ ق راایستلی دئ چي گویا تاریخي ماده "یبغا بلبل د لا ؤ" ده او جیم ئې (۵۳) بللی دئ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دواړه عدده سهي دي. يعني په ۱۱۱۸ هـ ق کال د شاعر عمر دروپنځوس کاله وو.

صدرخان خټک د ادم درخانۍ کيسې په پای کي (د چاپي متن ۱۸۲مخ) دا بيت داسي راوړی دئ:

سـن "يبغـا بلبـل دلا و"
حـم د عمـر نـن ځمـا و
دا کتـــاب د عاشـــقانو
چـه مـا نظـم کـړو يـارانو

حل:

ی	=	۱۰
ب	=	۲
غ	=	۱۰۰۰
ا	=	۱
ب	=	۲
ل	=	۳۰
ب	=	۲
ل	=	۳۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ا	=	۱
و	=	۶
ټول	=	۱۱۱۸هـ ق

په دغه کال خپل عمر "حم" بولي چي ابجدي ارزښت ئې (۴۸) کېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د دغي تاريخي مادې ثبت ډول ډول سته. د چاپي (آدم درخانۍ) د ديباچې په (۲۸مخ، چاپ ۱۹۵۹ع پېښور پښتواکيډيمي) کې ثبت داسي دئ:

سن "قيبغاد" بلبل لا وو
"حم" د عــمر نن زما وو

"حم" ته ئې په لمنليک کي کښلي دي چي "په کابل کالنۍ کښې دا مصرع داسې ليک ده: "جيم" عمر نن زما وو.

له "قيبغاد" څخه (۱۱۱۷هـ ق) راوزي او د ديباچې ليکوال محمدنوازخان طائر کښلي دي چي: "... خو د سن هجري د دې کال او د هغه کال چه د هغه د پلار د مرگ نه اتلس کاله وروستو ښودلی شوی دی، تر منځه د يو کال فرق معلومېږي. او اصل تاريخ مشکوک کوي. ممکنه ده چه دا لاندی باندی د يو کال د وروستۍ او د بل کال د وړومبۍ مياشتې د برکته پېښ شوی وي. په کابل کالنۍ کښې د "جيم" په حساب په دغه وخت کښې د صدرخان خپل عمر درې پنځوس کاله او د دې کتاب د لفظ مطابق د هغه عمر اته څلويښتو کالوته قابو شوی وو".

د همدې چاپ په متن (۱۸۲مخ) کي بيا "سل يبغابلبل د لا وو + حم د عمر نن ځماوو" ليکل سوی دئ. "سل" چاپي غلطي ده او مراد "سن = سنه" ده.

د تاريخي مادې د ثبت دې گډوډيو ته ښاغلي حبيبالله رفيع په ادبي ستوري (۳۱۴/۲ – ۳۱۵ مخونه) کي تفصيلي اشاره لري چي همدا مطلب بيا (د صدرخوشحال ژوند او آثار) نومي کتاب په ۳۱مخ کي هم اخيستل سوی دئ[1].

---

[1] د دغه کتاب په (۸۰مخ) کي دغه تاريخي ماده د ټايپيسټ د بې پروايۍ له امله داسي ثبت سوې ده:

سن ينبعا؟ د بلبل ولا وه – جيم د عمر نن دما وه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

له دغه تفصيلي بيان څخه ئې نتيجه داسي رااېستلې ده چي د (ادم درخانۍ) منظومه کيسه صدرخان په (۱۱۱۸هـ ق) کال ليکلې ده او دا کال له "يبغابلبل د لا و" څخه راوزي. دغه راز ئې د برېټيش موزيم د ادم خان درخانۍ د نسخې په حواله دوهمه مصرع، ("جيم" عمر نن زما وه) بللې ده او په دې حساب د صدرخان عمر په دغه وخت کي (۵۳) کاله وو. ما (هوتک) چي د برېټيش موزيم د خطي نسخو کتلاک (۱۰۱مخ – د ۱۹٦۵ ع چاپ) وکوت، هورې د دغي تاريخي مادې ثبت داسي دئ:

زاغ حاسد زغن جاهل دي
بلبل څوک دردمند عاقل دي
سن قيبغاد بلبلو لا وه
جيم عمر نن ځما وه
دا کتاب د عاشقان
چه ما نظم کړ ياران

د ادبي ستوري ښاغلي مؤلف د دغي تاريخي مادې د همدې ثبت اوله مصرع "سن قيبغاد بلبلو لا وه" نه ده منلې خو دوهمه مصرع "جيم عمر نن ځما وه" ئې منلې ده. د دوهمي مصرع د منلو له پاره به ئې د کابل کالنۍ ثبت ښايي مِلاک گرزولی وي.

د ادم درخانۍ مثنوي صدرخان خټک په تقريباً څلوېښتو ورځو کي ويلې ده. دی وايي:

کم وزياته يو چله شوه
چه تمامه دا قصه شوه
(۱۸۱مخ)

* * *

صدرخان خټک د (دلی او شهی) داستان هم په نظم ليکلی دئ او د هغه د ويلو تاريخ ئې داسي راوړی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ښه رنګ تم شوه سن ئې دا دی بې اشکاله
"د شــــهی دلي قــــصه تمامـــه لاله"

دا نېټه ما (د صدر خوشحال ژونداو آثار) نومي کتاب (۷۴مخ) څخه رانقل کړې ده.

حل:

د	=	۴
ش	=	۳۰۰
هـ	=	۵
ی	=	۱۰
د	=	۴
ل	=	۳۰
ي	=	۱۰
ق	=	۱۰۰
ص	=	۹۰
هـ	=	۵
ت	=	۴۰۰
م	=	۴۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
هـ	=	۵
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
هـ	=	۵
ټول	=	۱۱۱۰هـ ق

که د نورو خطي نسخو په شان د دغي تاريخي مادې د "تمامه لاله"

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

لیکدود (تمامَ لالَ) وي، نو بیا لس له تاریخي مادې څخه کمېږي.

***

د صدرخان بل منظوم اثر (معجزات) نومېږي چي د بشپړېدو ماده ئې داسي ویلې ده:

دا کتـــاب چـــې آخـــر تـــم و
مـــاه رجـــب وه دوه ویـــشتم و[۱]
څـه خـو یـاد پـه زړه کـښې غـم کـړه
او اظهـــار لـــه ســـترگو نـــم کـــړه
ســن هجــري و پـــه ابجـد کــښې
تېربېــر نــه شـي پـه عــدد کـښې
دا تـــصنیف صدر خوشـــحال کـــه
توفیـق د رب چــې دی یــې قــال کـه

(د صدر خوشحال ژوند....: ۸٦مخ)

ما چي له پورتني کتاب څخه دغه بیتونه رانقل کړي دي، هورې ئې د معجزات د لیکلو کال نه دئ ښوولی. له دغو بیتو څخه زما په خیال د "سن هجري" او "تېربېر" کلمې تاریخي مادې دي چي له هغوڅخه (۱۱۵۰) لاس ته راځي. زموږ محققینو د صدرخان ژوند تر ۱۱۲۴هـ ق پوري یقیني بللی دئ[۲]، که په پورتنیو تاریخي مادو کي زما اټکل سهي وې نو د صدرخان ژوند نور هم اوږدېدلای سي.

---

[۱] وایي چي د پښتو اکېډیمۍ په خطي نسخه کښې ئې څه دا رنگ راوړي دي:

زه هـــر گوره گناه گاریم
ســـتا کرم ته امیدواریم
دا کتاب چې آخـــریم و
ماه روزه وه دوه ویشتم و

[۲] هیوادمل – سرمحقق – د پښتو ادبیاتو تاریخ ۱/ ۱۵۸مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

***

صدرخان خټک د خپل پلار یوه درنه ویرنه ویلې ده او په هغې کې ئې د پلار د مرګ تاریخ داسې ښوولی دئ:

ته مړ په حوت کښې سنه زر سل دویمه خور وه
ورځ جمعه د څـابنت په وخت دې بیله سـا ده

(د صدرخوشحال ژوند ... : ۱۹۴مخ)

د دغه بیت اول نیم بیتی ناسم دئ. سم شکل ئې ما ته داسې ایسي:

ته مړ حوت کښې سن زرسل دویمه خور وه

په دغه شکل کې د بیت د هجاوو شمېر د قصیدې د نورو بیتو په شان (۱۲) کېږي.

***

د سکندرخان خټک په کلام کې

سکندرخان خټک د خوشحال خان خټک زوی دئ. پر مردف دېوان سربېره د (لیلی مجنون) او (مهر و مشتری) مثنوي ګاني هم لري.

پـه شـلمه د رمـضان پـه جانـه ګـړ کـښې
افـضل خـان سـره یکرنـګ پـه اهتمـام
کـه تـاریخ د سـن د سـال غـواړې لـه مانـه
د ابجد پـه حـروف عـین و غــین و لام

(دیوان مرتبه دوست محمدخان کامل – مقدمه: ۱۳ مخ، ۱۹٦۲ع چاپ)

ع	=	۷۰
غین	=	۱۰۰۰
ل	=	۳۰
ټول	=	۱۱۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

کامل مرحوم لیکلي دي: "جانه کړ چراټ چاونړئ نه سهیل لویدیز لوری ته د حسن خیلو اپریدو (چه په آدم خیلو ورګډیږی) په علاقه کښی دی". زلمي هیوادمل د سکندخان خټک د شمایل نامې او پندنامې په سریزه (۱۲مخ) کي د دغو بیتو په ارتباط کښلي دي چي د خوشحال خان تر وفات وروسته چي د سرداریٔ پر سر د افضل خان خټک او بهرام خان تر منځ کوم جنګونه سوي دي، په هغو کي سکندرخان د افضل خان پر سیله ولاړ وو. په دغو بیتو کي همدې واقعاتو ته اشاره ده.

***

د قنبرعلیخان په کلام کي

قنبرعلیخان د تیراه اوسېدونکی وو. د ۱۲۰۷ هـ ق کال په رجب میاشت کي په پېښور کي مړ او هورې ښخ دئ. مردف پښتو دېوان لري[1].

د دېوان یوه نسخه ئې ما (هوتک) په ۲۰۱۲ع کال په کندهار کي (د علامه رشاد په کتابتون) وکتله او دغه یاداښتونه مي ځني واخیستل.

زه قنبرعلي غـــلا م یم د حسین
چه شریف عمر کالونه ئې مجید
(دیوان: ۵۸ مخ)

مجید = (م = ۴۰) + (ج = ۳) + (ی = ۱۰) + (د = ۴) = ۵۷.

حضرت حسین (علیه السلام) د شهادت پر وخت د ۵۷ کالو وو.

***

مـــصطفی د علـــم شـــهر علـــی بـــاب دی
دغـــه بـــاب دی چـــه مفـــتح الابـــواب دی

---

[1] وګ: فرهنګ زبان و ادبیات پښتو: ۱/۳۸۹مخ.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

په ابجد کښې پنځه باب دوولس ابواب دي
که دي علم حاصل شوی په حساب دی
د سالک قرب حاصل شي له حجابه
د معبود په ذات قریب د نور حجاب دی
په ابجد دوولس جواب څوارلس حجاب دی
اشارت له دې کلامه د احباب دی
(۱۲۵مخ)

حل: علامه رشاد د خپل کتابتون د قنبرعلیخان د دېوان پر همدغه مخ یو یاداښت ورته کښلی دئ:

آل عبا = ۵

امامان = ۱۲

ابواب = ۱۲

حجاب = ۱۴ (چارده معصوم)

جواب = ۱۲

***

حجج شمار که په ابجد چارده معصوم دی
دا وینا ده په کتاب کښې مروجَ
(۴۴مخ)

حل:

ح	=	**۸**
ج	=	**۳**
ج	=	**۳**
ټول	=	**۱۴**

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د احـد د يگـانگۍ ئـې حـساب نـشته
د ابجـــد پـــه ديـــارلس دی "احـــد"
دغـه ديـارلس يـو نبي دوولس امام دي
دوازده امـــــــام آلِ محمـــــــــد
(۵۵مخ)

حل:

ا = ۱
ح = ۸
د = ۴
ټول = ۱۳

۱۲ (امام) + ۱ (محمد) = ۱۳

٭٭٭

د فهيم په کلام کې

فهيم په پښتو ژبه نورنامه کښلې ده چې د هغې د نظمولو تاريخ ئې ښاغلي رفيع په ادبي ستوري (۱/۸۹ مخ) کې داسي ثبت کړی دئ:

چـــې خاتمـــه د نورنـــامې وه
هغـــــه ورځ د عاشـــــورې وه
ســـنه د هجـــر پـــه داتـــم وه
پـــه څلـــور حرفـــه کـــې ضـــم وه
"غين" او "قاف" کړه په شماره
"مـــيم" او "ط" کـــړه ننـــداره

له دغي تاريخي مادې څخه ئې د نورنامې د ليکلو کال داسي راايستلی دئ:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

غ = ۱۰۰۰
ق = ۱۰۰
م = ۴۰
ط = ۸
ټول = ۱۱۴۸هـ ق

ګويا فهيم دغه نورنامه د ۱۱۴۸هـ ق کال عاشورې په ورځ (د محرم الحرام پرلسمه) نظم کړې ده.

اروابناد پوهاند رشتين پخپل اثر (ادبي او تاريخي سموني: ۹۴مخ) کي د دغي تاريخي مادې بيتونه "مات و ګوډ" بللي دي او سم شکل ئې داسي ليکلى دئ:

خاتمـــــه د نورنـــــامې وه
اول ورځ د عاشـــــــورې وه
ســـن د هجـــر پـــه داتـــم ؤ
پـــه ثلـــور حرفـــه يـــې ضـــم ؤ
غ او ق تـــه پـــه شـــماره
مـــيم او طـــې هـــم کـــړه ورســـره

(۱۱۴۹هـ)

زما (هوتک) په خيال د آخري نيم بيتي "ورسره" بايد د لهجوي تلفظ په اغېزه (ورساره) ولوستل سي.

په دې دواړو ثبتونو کي د کال پر سر اختلاف نسته، يوازي د ورځي پر سر باندي موافقه نه ليدل کېږي. د اروابناد پوهاند رشتين له ثبت سره سم بايد د محرم الحرام اوله ورځ وي.

د محمدفهيم د نورنامې يوه چاپي نسخه (نورنامه کلان) زما (هوتک) په کتابخانه کي سته. په دغه نسخه (۳۱مخ) کي د خاتمة الکتاب تر

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

سرخط لاندي داسي راغلي دي چي زه به ئې کټ مټ رانقل کړم:

نورنامه مِ په پښتو کړه
دَ پښتون مِ د لوستو کړه
که خطا پکښ له ما وی
روره عفوه دِ له تا وی
چه خاتمه د نورنامې وه
هغه ورځ د عاشورې وه
سن د هجر په ا؟ (پدا) تم وه
په ثلور حرفه کښ ضم وه
غين او قاف کړه پشماره
ميم او ط کړه ننداره
شکر شکر کتاب تم شه
بار د زړه نه ثما کم شه

....

محمد فهيم و تا ته
زاری کړی له حده زياته

***

د افضل خان خټک په کلام کي

افضل خان خټک د علم خانه دانش پښتو ترجمې د بشپړېدلو کال داسي ويلی دئ:

نصيحت په غوږو کله ځای نيولی د کښو دی
شنوا به پند ترې اخلي، دا کتاب د زمانو دی

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

که تاریخ ئې له ما غواړئ راشئ واورئ:
"که یې و گورئ یو گنج د پښتنو" دئ
(په گلشن روه کې ...: ۳۸مخ)

حل:

۱۱۲۸هـ ق

علامه رشاد رحمة الله علیه کښلي دي: "د دغه نیم بیتي (دی) کلمه په تاریخي ماده کې داخله نه ده، او له دغه امله مشوشه معما بلله کېږي"[۱].

***

د میرزا حنان بارکزي په کلام کې

د حنان د دېوان په میم ردیف کې د غیر منقوط صنعت یوه غزله سته چې مقطع ئې د معما په شکل د حنان نوم لري:

معما مي ده د اسم دوه سَمَکه
حا د دوو سِمَکو سر کړه وأعلَم
(دېوان: ۸۹مخ، د ۱۳۸۸ش کال چاپ)

حل:

سِمک په عربي (ماهي، کب) ته وایي. نون ئې هم بولي. د (حا) توري (ح، الف) چې د دوو (نونو) سر سي یعني د یوه نون سر ته (ح) او د بل نون سر ته (الف) ولوېږي، (حنان) کېږي.

ح + ن + ا + ن = حنان

***

بله معما:

---

[۱] د افضل خان په تاریخ مرصع کې زیاتره تاریخي مادې په فارسي ژبه دي او زما د دې کتاب په چوکاټ کې نه سي راتللای.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

یـــو ایلچـــي راغـــئ لـــه هنـــده دلاوره
ورســـــره عجـــب حیـــوان وو بـــــرادره
دا حیـــوان قـــادر جـــوړ کړئ پـــه قـــدرت وو
لس ئې خولې او دېرش ئې پښې اتیا ئې سره
(۲۰۹مخ)

حل:

دا معما د (فیل) په نامه ده.

(۸۰) = ف + (۱۰) = ي + (۳۰) = ل = فیل

✶✶✶

بله معما:

افلاکونـــه ئـــې پـــه نـــور د جبـــین ونیـــو
درســـت جهـــان ئـــې نبـــوت پـــه نگـــین ونیـــو
پـــــر نامـــــه د مـــــدینې معجـــــزه گـــــوره
چي "مه" څیري سوه په میان کي ئې "دین" ونیو
(۲۰۹مخ)

حل: دا معما د "مدینه" په نامه ده.

د "مه" توري چي سره څیري (جلا) سي او په میان کي ئې "دین" ور ولوېږي، (مدینه) ځني جوړېږي.

✶✶✶

حنان د خپل پلار د مړیني درې تاریخي مادې ویلي دي:

زمـــا پـــلار محمد حـــسن د دیـــن پنجـــه
خدای دي ورکړي پـه جنت کښي سرچه
لـه هوښـیاره مـي د مـرگ پوښتنه وکـړه
راتـه وې ویـل تـاریخ سـو "مرغـی چـه"
(۲۰۸مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

م	=	۴۰
ر	=	۲۰۰
غ	=	۱۰۰۰
ی	=	۱۰
چ	=	۳
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۵۸هـق

***

بله ماده:

قبلــه گــاه مــي پــه عمــل لکــه بيــضه
دريــا لــه غــشي ئــي خلاصــه فِــضه
هــاتفي ئــي پــه وفــات کــښي دغــه ووي
چــي تــاريخ ئــي دا "مقــام ســو روضــه"
(۱۵مخ)

حل:

م	=	۴۰
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
م	=	۴۰
س	=	۶۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
و	=	۶
ض	=	۸۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ه = ۵

ټول = ۱۲۵۸هـ ق

***

بله ماده:

قبلــه گــاه مــي و جــوارتــه د کــريم
ســـــو روان الحکـــــم لله الحکـــــيم
لــه هوښـيـاره مــې د مـرګ پو ښتنه وکـړه
ول تــاريخ ئــې دئ "لــهُ اجــرٌ عظــيم"
(۲۰۹مخ)

د دې مادې د "اجر" کلمې د سر الف (همزه) په محاسبه کې نه راځي.

حل:

ل = ۳۰
ه = ۵
ج = ۳
ر = ۲۰۰
ع = ۷۰
ظ = ۹۰۰
ی = ۱۰
م = ۴۰

ټول = ۱۲۵۸هـ ق

***

د حنان د ورور (اخوی) "برهان" د مړيني تاريخي ماده:

د برهــان مــرګ مــي پــر زړه اور بــلا وه
پــه پوښــتنه مــي همــه ځــای لټــاوه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د وفات تاریخ ئې دا هاتفي ووې
"لَدا نیم برهانَ مخ وگرزوه"
(۲۰۸مخ)

حل:

ل	=	۳۰
د	=	۴
ا	=	۱
ن	=	۵۰
ی	=	۱۰
م	=	۴۰
ب	=	۲
ر	=	۲۰۰
ه	=	۵
ا	=	۱
ن	=	۵۰
م	=	۴۰
خ	=	۶۰۰
و	=	۶
گ	=	۲۰
ر	=	۲۰۰
ز	=	۷
و	=	۶
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۷هق

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د "دوران" نومي د مړيني تاريخي ماده:

د دوران د مرگ خبر مات کړم پر ملا
چې مشفق او مهربان وو پر هر چا
له هوښياره مې د مرگ پوښتنه وکړه
وې ويل تاريخ زر دوه سوه اويا
(۲۰۹مخ)

د برهان د مړيني کال (۱۲۷۰هـ ق) دئ.

* * *

د کندهار د ذاکر شريف د مياجان محمداخند رحمة الله عليه د وفات ماده:

چې ولي وو د خپل وخت فاني في الله
ناامیده ئې څوک نه تله له درگاه
يو هوښيار ئې په وفات کښي دغه ووې
دا تاريخ "مياجان محمد رضی الله"
(۲۰۸مخ)

حل:

م = ۴۰
ی = ۱۰
ا = ۱
ج = ۳
ا = ۱
ن = ۵۰
م = ۴۰
ح = ۸
م = ۴۰
د = ۴

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ر	=	۲۰۰
ض	=	۸۰۰
ی	=	۱۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ل	=	۳۰
ه	=	۵
ټول	=	۱۲۷۳ هـ ق

***

د سردار مهردل خان مشرقي (۱۲۷۱-۱۲۱۲ هـ ق) په نامه ئې یوه معما د نوموړي سردار په مرثیه کې داسي ویلې ده:

چې ئې ملا په عبادت لکه دال خم وه
د سکوت مهر ئې پر خوله مزری د دین ولاړ

حل:

د (دال) ملا چې (الف) دئ د (خم) په قرینه ایسته کیږي او (دل) پاتېږي. پر خوله یعني په سر کې ئې (مهر) ورزیاتېږي او (مهردل) ځني جوړیږي.

د خپل دیوان د بشپړېدلو تاریخ ئې داسي راښوولی دئ:

په اتمام کښي چې مي وکړ استفسار
عقل وویل تاریخ ئې "اختصار"
(۲۱۰مخ)

حل:

ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ت	=	۴۰۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ص = ۹۰
ا = ۱
ر = ۲۰۰
ټول = ۱۲۹۰هـ ق

* * *

د علامه حبیب الله کندهاري (حبواخندزاده) په کلام کي

علامه مرحوم د پښتو منهاج العابدین په خاتمه کي ویلي دي:

کتاب شکر دئ تمام شه
نا آرام خاطر آرام شه

.....

تمام پُر له ښو نکتو دئ
له نفیسو مسئلو دئ
د گوهرو خزانه ده
پُر له دُرو یکدانه ده

.....

نوم ئې ښایي چي تعین
شي معراج السالکین
یا "اخلاق التاییین" شي
چي تاریخ ځني مبین شي
مکتوبي حرفونه یاره
له دویمه اسمه شماره
په حساب د ابجد
کړه معلوم د دوی عدد

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۱۷۸
تیــر کلونــه لــه هجرتــه
پـه دا شـمار و نیـک سـیرته

(۲۷۷مخ، د ۱۳۴۰ هـ ق چاپ، لاهور)

د اخلاق التابیین ابجدي ارزښت داسي دئ:

ا	=	۱
خ	=	۶۰۰
ل	=	۳۰
ا	=	۱
ق	=	۱۰۰
ا	=	۱
ل	=	۳۰
ت	=	۴۰۰
ا	=	۱
ی	=	۱۰
ب	=	۲
ی	=	۱۰
ن	=	۵۰
ټول	=	۱۲۳۶هـ ق

✶✶✶

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ثلرم څپرکی

تعمیې داوسنۍ دورې په ادب کې

د انجیل د پښتو ترجمې کال:

د اتمام تاریخ ئې روح په دا شان ووې
"چې انجیل راغی له ربه پر مســـیح"
(په گلشن روه کې دبابو جان ...: ۳۴مخ)

له دوهم نیم بیتې څخه (۱۸۶۰ع) په دې شرط راوزي چې نیم بیتی داسې ولیکل سي (چِ انجیل راغی لَ ربَ پرمسیح). دغه ترجمه د میجر جورج راورټي تر نگرانۍ لاندې سوې ده.

***

د مولوي صالح محمدهوتک په کلام کې

د خپل نیکه مولوي عبدالرؤف کاکړ (خاکي) د وفات تاریخي ماده:

شپاړســـمه د شـــوال شـــپه د شـــنبې وه
چې زمـا جـد مغفـور لـه دې جهـان ولاړ
هـم سنه ئـې د وفـات"جـد مغفـور" سـوه
رب دې دی لرې مغفـور چې نـاتوان ولاړ
(پاشلي ويناوي: ۴۹مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

ج	=	۳
د	=	۴
م	=	۴۰
غ	=	۱۰۰۰
ف	=	۸۰
و	=	۶
ر	=	۲۰۰
ټول	=	۱۳۳۳هـ ق

مولوي عبدالرؤف کاکړ د ۱۳۳۳هـ ق کال د شوال پر شپاړسمه د شنبې په شپه وفات سو.

***

بله تاريخي ماده:

د مولانا صاحبزاده صاحب محمدعمرجان اغا غفرله د وفات تاريخي ماده:

کراچـــي کـــي دا ژړا راڅخـــه وســـوه
د صـــاحب مرگـــی زمـــا پـــر زړه خنجـــر دئ
د وفـات کـال ئـې (حـاجي مغفـور) وشـمېره
يو ويـشتم د ذی الحجـې چـي لـوی اختـر دئ

(پاشلي ويناوي: ۶۲مخ)

حل:

ح	=	۸
ا	=	۱
ج	=	۳
ی	=	۱۰

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

م = ۴۰
غ = ۱۰۰۰
ف = ۸۰
و = ۶
ر = ۲۰۰
ټول = ۱۳۴۸هـق

محمدعمرجان صاحبزاده د ۱۳۴۸هـ ق کال د ذی الحجې پر یوویشتمه د حج ادا کولو پر وخت د موټر په ټکر کې وفات سو.

***

د ابوالفیض مولوي عبدالغفار بریالي په کلام کې

مولوی عبدالغفار بریالی (۱۳۵۷ش شهید) د کندهار په معاصرو شاعرانو کې د هندي سبک پیرو معلومېږي. د ده په اشعارو کې یو لړ معماوي او تاریخي مادې سته خو له بده مرغه ځیني مشوشي معماوي دي او ځیني به بیا غالباً ناسمي ثبت سوی وي. زه به دلته د ده له چاپي دیوان (اهاړ) څخه ټولي رانقل کړم او هغه چې د حل وړ دي، هڅه به وکړم چې حل ئې کړم او نوري به د لوستونکو پر غاړه ورواچوم.

اوله معما د (بدر) په نامه:

عربـــي فقـــر تـــه لـــږ ورکـــه تخفیـــف
مفتـوح لـس کـه پـه فارسـي سـره سـخیف
که دوه نور باندي زائد کې سي به دوولس
رانـه ورک بـه دوولـس کالـه سـي تکلیـف

(اهاړ: ۱۷۲مخ)

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

"فقر" ته چي تخفيف ورکړه سي (ر) پاتېږي.

له (ر) سره چي فارسي لس (ده) مفتوح يعني(دَ) يو ځای سي (دَر) ځني جوړېږي.

پر دغو تورو چي دوه يعني د ابجد په حساب (ب) زيات (زائد) سي (بدر) ځني جوړېږي.

د دغه مطلوب نوم له پاره قرينه "دوولس کاله تکليف ورکېدل" دي او د هغې تاريخي سابقه داسي ده. د اسلام د بعثت د سر دوولس کاله پر مسلمانانو باندي د مکې د کفارو له خوا د تکليف خورا سخت کلونه ول. په دغه زمانه کي لا د جهاد امر پر حضور ﷺ باندي نه وو سوی او يوازي ئې د تبليغ له لاري خلک د حق لور ته رابلل. په دغو دوو لسو کلونو کي پر مسلمانانو باندي تکليف دونده (دومره) زيات سو چي د بعثت پر دوولسم کال له مکي څخه مدينې ته هجرت پيل سو. د مکې کفارو په مدينه کي هم مسلمانان پر آرامه پرېنښوول او لښکر ئې پر وروﻭست. د بعثت پر پنځلسم د (بدر) غزا وسوه، کفارو ماته وخوړه او پر مسلمانانو باندي تکليف کم سو.

مولوي بريالي صاحب له دغي تاريخي واقعې سره په ارتباط کي خپله قرينه موږ ته په لاس راکړې ده.

په چاپي مجموعه کي چي دغي معما ته په حاشيه کي کښلې دي: "عربی فقريعنی (لؤس)" د معما له حل سره هيڅ مرسته نه سي کولای بلکي د لاسه لا لوستونکي پر نورو توجيهاتو باندي رهنمايي کوي.

* * *

دوهمه معما د (غفار) په نامه:

د مغزو ماغزه راو اخله وچه غوا ده
د صفت په لړمانه کي مدعا ده

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

لـه ادراکـه سـترگي وکـاږه اشـنايه
"بريـالي" درتـه ليکلـې معمـا ده
(۱۷۲مخ)

حل:

د "مغز" ماغزه يعني د منځ توری (غ) دئ. غوا ته په عربي ژبه (بقر) وايي. چي وچه سي يوازي (ر) پاتېږي. د (صفت) لړمون يعني منځ (ف) ده او د (ادراک) سترگه (ا) دئ. دا څلور توري چي سره يو ځای سي (غفار) ځني جوړېږي.

دغي معما ته ئې په چاپي مجموعه کي کښلي دي: "معما کښی مطلب په عربی ژبه قبله راکه په تفصيلی توگه يی تاسی تطبيق کړی شکريه". خو په دې معما کي د قبله له پاره هيڅ راز قرينه او اشاره نسته.

***

دريمه معما د (علی اسدالله) په نامه:

يـوه حـرف تـه لبـاس ورکـړه د اسـد
څلـرم سـتوری مـشهور د محمـد
نـازولی نـوکر مـخ ځـي لـه پاچـا نـه
شهنـشاه دئ محمـد نـوکر اسـعد
معمـا ده ډېره سخته کـه حل غـواړئ
پــه صـلوة وربانـدي وغـواړه مـدد
(۱۷۳مخ)

حل:

له يوه حرف څخه مراد (علي) دئ او قرينه ئې دوهم نيم بيتی دئ چي وايي د محمد ﷺ مشهور څلرم ستوری وو. له (څلرم ستوري) څخه مطلب (څلرم خليفه) دئ. دغه حرف ته چي د (اسد) جامه ورواغوستل سي (علی اسد) ځني جوړېږي. (اسدالله) د حضرت علی کرم الله وجهه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

لقب وو. ورپسې دوه بيتونه ټول د حضرت علي کرم الله وجه له پاره د قرينې کار ورکوي. دا چي نازولی نوکر تر پاچا دمخه روان وي او شهنشاه خو (محمد) دئ نوکر ئې اسعد يا (اسد) دئ، مراد ورڅخه دا دئ چي حضرت علي کرم الله وجهه پر حضور مبارک ﷺ ډېر ګران وو. د دغه ناز نتيجه ده چي روافض هغه ته تر حضور ﷺ لا لوړه درجه ورکوي. دغو توجيهاتو معما يو څه مشکله کړې ده ځکه نو بريالی صاحب وايي چي "معماسختته" ده.

* * *

څلرمه معما د (علی، محمد) په نامه:

د عليم حميد ويل حب شفا ده
تغافل ئې په فتحه د شين شفا ده
تر تفريق او جمع وروسته "بريالیه"
مرداني يار ته حاضر سه لار صفا ده
(۱۷۳مخ)

حل:

شاعر وايي چي د "عليم" او"حميد" ويل (لوستل) او له هغه محبت درلودل (شِفا) ده. (شِفا) د شين په کسره، صحت، روغوالي او تندرستۍ ته وايي. خو که دي له دغو نومونو سره "تغافل" وکړ يعني بې خبري دي ورڅخه وښووله يا دي انکار ځني وکړ، نو (شَفا) د شين په فتحه (زوَر) درته راغله. (شَفا) د شين په زوَر د (مرګي، د عمر د پای) معنا لري (غياث اللغات). د اهل سنت و جماعت عقيده هم دا ده چي د حضرت علي کرم الله وجهه په باب تغافل روا نه دئ. د ده نوم د جمعو او خترو د لمانځه په خطبو کي ويل کېږي.

د (عليم) او (حميد) پر کلماتو باندي چي د تکمِلې يعني (جمع) عمليه تطبيق سي، (عليمحميد) ځني جوړېږي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

بیا چي د تخرجې یعني (تفریق) عملیه پر اجرا سي، وروستۍ (یا) به ځني کمه سي یعني (علی، محمد) به پاته سي.

لوستونکي به ووایي چي ولي نو لومړۍ (یا) نه کمېږي. د دې دپاره قرینه (مرداني یار) ده. (یار) دلته د خلیفه په معنا دئ. پښتانه راشدینو خلفاووته (څلوریاران) وایي او (شاه مردان) د حضرت علي کرم الله وجهه لقب دئ چي په یوه پاړسي بیت کي داسي راغلی دئ:

شاه مردان شیر یزدان قوت پروردگار
لافتی اِلا عـــلی لاسیف الا ذوالفقار

له (مرداني یار) څخه مراد حضرت علي (ک) دئ.

په چاپي مجموعه کي یوازي یوه حاشیه "حرف یعنی (علی) اسدالله" له معماسره ارتباط لري، نوري حاشیې ئې ټولي زوائددي.

* * *

پنځمه معما د (احمد) په نامه:

یــو د خــدای علـیم حمیـد وایــه سـپـاس
بـل د لاســه نــه لــس لیــري کــه پــه لاس
د هغــه صــدر سـرمد نــوم بــه بیــا مــومې
چي په لیک باندي ئې فخر کړي قرطاس
(۱۷۳مخ)

حل:

سپاس ته په عربي (حمد) وایي. د (لاس) کلمې څخه چي (لس) یعني لام او سین لیري سي، (ا= الف) پاتېږي. الف چي له حمد سره یو ځای سي (احمد) ځني جوړېږي او دا هغه "صدرسرمد" یعني حضرت محمد ﷺ نوم دئ چي په لیکلو ئې کاغذ فخر کوي. د (سرمد) معنا(دایم، همېشه) ده او (قرطاس) کاغذ ته وایي او (قرطاسیه) هم له دغه لغت څخه راوتلې کلمه ده.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

بايدووايم چي په چاپي مجموعه کي د (صدرسرمد) پر ځاى (صدرسرحد) راغلى دئ چي تېروتنه ده.

***

شپږمه معما:

لس له کاله پوره وړى لـمرکـندو سو
دېرش ټيکه د اضافت وهي کندو سو
(۱۷۳مخ)

حل:

په دغه معما هيڅ نوک نه جګېږي. د ثبت پر سموالي ئې هم شکمن يم. دوهم نيم بيتى ښايي "دېرش ټيکه د اضافت وهي هندو سو" وي.

***

اوومه معما د (مهدي آخر زمان) د راتګ کال:

که له نو حه څـــخه کې زړه د آدم لــيري
په هغه کال به مهدي کي حجاب څيري
(۱۷۴مخ)

حل:

د (نوح) ابجدي ارزښت (۶۴) دئ.
د (که = ک) ابجدي ارزښت (۲۰) دئ.
د دواړومجموعه (۸۴) کېږي. له دغه مجموعي عدد څخه چي د (آدم) زړه يعني (د = ۴) ليري سي، (۸۰) پاتېږي.

د مهدي آخرزمان په باره کي پخوانيو خلکو د شاه نعمت الله ولي رحمة الله عليه د پېشګويي له مخي چي د مهدی آخرزمان په باب ئې ويلي ول: "در هزار وسه صدوهشتادآن پيدا شود"، د څورلسمي هجري قمري پېړۍ اتيايمه لسيزه (۸۰) کال باله. دغه رازپېشګوياني د هغه وخت په فارسي کتابو کي راغلي وې. شاه نعمت الله ولي (۷۳۱ - ۸۳۲هـ ق) د کرمان وو او

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

په هرات کي ئې هم عمر تېر کړی وو. ځيني کسان ئې د حافظ شيرازي "پيرطريقت"بولي؟ ده په تصوف کي يوه خاصه طريقه چي (نعمت اللهي) نومېږي را ايستلې وه.

شاعر دلته د (مهدي) په باب دغه عنعنوي خبره په معما کي ځای کړې ده.

* * *

اتمه معما د (عبدالواحد) په نامه:

د اختـر لـه دوو څـه يـو صـفر معـدوم کـړه
يـو د زړه پـه زړه پيونـد روح ورمـضموم کـړه
محققـــه مطلــب تـــام د "بريـــالي" ســـو
نـــوم د عبدالوا حـــد جان ځنـــي معلـــوم کـــړه
(۱۷۴مخ)

حل:

اختر ته (عيد) وايي . د عيد له دوو ټکو څخه چي يو (صفر) معدوم (نېستي) سي، (عبد) پاتېږي.

زړه ته (قلب) وايي او د (قلب) کلمې زړه بيا (ل) دئ. له دغه (ل) چي (يو = واحد) پيوند سي (ل واحد، الواحد) ځني جوړېږي.

که (عبد) او (ل واحد = لواحد = الواحد) سره يو ځای سي، (عبدالواحد) ځني جوړېږي.

په چاپي مجموعه کي د (صفر) پر ځای (صرف) ليکل سوی دئ او معما ئې ړنده کړې ده.

* * *

تاريخي مادې:

د کدني د بابک صاحب (سيد عبدالغنی جان اغا) د وفات مادې:

په شمسي حساب:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

چهارشنبه دیارلس د حمل وخت سهار
له هیبته رنګ د ورځې اصفرار
پاو بالاشپږ بجې وخت د مصیبت
اسمان توی کړ پر عالم باندې حیرت
دوڅلوېښت و دیارلس سوه وه سنه
"یاغفران" ئې په ابجد سوه نمونه
(۲۰۳مخ)

حل:

د (یا غفران) ابجدي ارزښت (۱۳۴۲ه ش) کېږي او دغه د سید عبدالغني جان اغا د وفات کال دئ.

په قمري حساب:

قمري وه دیارلس سوه دو اتیا
بابک رحمة الله علیه ولاړی د اجل په مېلمستیا
په تذکار بې د تاریخ کوي تعلیم
یا واحد یا غني و یا کریم
یا د نوح له نامه زړه د نوح کړه لیري
د نوحې په سېلاب وړه د سترګو خیري
یادګار هم د تاریخ قمري
مستنبط کړه په حساب شجري
جیم د حا څه، جیم د واوه که موضوع
جیم له ها بې له الفه که موضوع
که راتلونکي کال ته غواړې نښاني
ننګوه سید الناس عبد الغني
(۲۰۴مخ)

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

یا واحد = ۳۰

یا غني = ۱۰۷۱

یا کریم = ۲۸۱

ټول = ۱۳۸۲هـ ق

بله قمري ماده:

له (نوح) لغوي معنا ئې (ژړا کوونکی) ده چي له دې څخه د شاعر مراد خپل ځان (عبدالغفار) دئ.

د (عبدالغفار) ابجدي ارزښت (۱۳۵۸) کېږي. له دغه عدد څخه چي د (نوح) زړه یعني (و = ۶) وایستل سي (۱۳۵۲) پاتېږي.

د (سیلاب) کلمې یوه سترګه (س، ي) ده او بله سترګه ئې (ا، ب) ده. د شاعر په ژبه چي د دواړو سترګو دغه خیري د (نوحې = ماتم = اوښکو) له امله یووړل سي (ل) پاتېږي. د (ل) ابجدي ارزښت (۳۰) دئ. دغه ارزښت چي پر (۱۳۵۲) واچول سي (۱۳۸۲هـ ق) راوزي او دا د بابک رحمة الله علیه د وفات قمري سنه ده.

دغه راز د (سیدالناس عبدالغني) څخه د ابجد په حساب (۱۳۸۳هـ ق) راوزي چي دا ئې د وفات راتلونکی کال دئ.

د پورتني شعري ټوټې پنځم بیت ما حل نه کړ. که ئې ثبت همداسي صحیح وي، نو دي ښاغلي لوستونکي ځان پر وګوري او حل دې پیدا کړي.

***

د شهید مولوي بریالي صاحب د شهادت تاریخي پېښه چي له حج څخه د بیر ته راتلو په وخت کي پېښه سوې ده، د ده یوه خواخوږي دوست ابوالمغفور مولوي عبدالحکیم په یوه اوږده مثنوي کي ویلې ده، چي زه ئې یو څه برخه دلته رانقلوم:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

را رهـــي افغانـــستان تــه نـــازنين ســـو
ورتــه پــټ خلقــي ظــالم کمـين نـشين ســو
پــر ميــدان د کنــدهار چــي ســو معلـوم
آمـــــاده و انتظـــــار وه د مظلـــــوم
چــي راکــوز لــه طيــارې ســو حــق شــناس
ظالمـــانو فـــوراً ونيـــوی تـــر لاس
اجـــازت ورلـــره نـــه ســـو بـــالا نـــور
نـــه ئــې وليــدی قريــب، عيــال و کـــور
ربــاني شــيخ الحــديث چــي ســو مــسجون
کنــدهار لـــه ډيــره غمــه ســـو محـــزون
يـــو زر دري ســـوه اووه پنځـــوس تـــاريخ
شـل د قـوس وو پـر جانـان سـو اوقـات تـريخ
رفقـــاء ئـــې راســـتانه ســـو يـــک تنهـــا
ســـو راتـــگ ئـــې و قريـــو تـــه پـــه ژړا
(ابــو الفيض) ئــې برابــر بــوتی محــبس تــه
د هـــوا آزاد مرغـــه ولاړی قفـــس تـــه

......

اغلبـــاً مـــي پـــر زړه دا راځـــي شـــهيد دئ
ربــه اِغفِــر شــهادت ئــې پــر توحيــد دئ
(۲۱ – ۲۲مخونه)

***

د علامه رشاد په کلام کي

د حافظ رحمت خان د شهادت تاريخي ماده:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

"شهادت يې نصيب سو" = ۱۱۸۸هـ ق

(حافظ الملک ...: ۷۶مخ)

بل:

چـې شـجاع د پرنگيـانو سـره مـل سـو

مـرور لـه (دې دنيـا) "د خداى رحمت" ولاړ

حل:

د	=	۴
خ	=	۶۰۰
د	=	۴
ا	=	۱
ى	=	۱۰
ر	=	۲۰۰
ح	=	۸
م	=	۴۰
ت	=	۴۰۰
ټوله	=	۱۲۶۷

له دې مجموعې څخه چې د (دې دنيا = ۷۹) قيمت د مرور په قرينه تفريق سي (۱۱۸۸هـ ق) پاتېږي.

* * *

علامه مرحوم د نواب محبت خان يو عربي زبر په پښتو نظم اړولی دئ چې دلته به اصل نظم او ترجمه يو په بل پسې راوړم:

اذا لــم يبــق فــى الاســلام آثــار

جـرى مــن مقلتــى دمــع كانهــار

فقالــت الهــاتف: مــن يظهر الــدين

فجاء الصوت: "سلطان الجهاندار"

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

پښتو ترجمه ئې:

چې د اسلام په ملک کې سوې د اسلام چارې ګرانې
وېالې د اوښکو مې تر سترګو کړې غمو روانې
هاتف مې وپوښتېد چې څوک به زموږ د دین غاور سي؟
ول: په "سلطان الجهاندار" به سي سختۍ اسانې
(حافظ الملک: ۱۳۶مخ)

***

د علامه حبیبي د وفات تاریخي ماده ئې داسې وېلې دې:

درېغه، نن د شلم قرن بیروني ولاړ
د افغان ولس له ټوله حبیبي ولاړ

حل:

"د افغان ولس له ټوله" تاریخي ماده ده، ابجدي ارزښت ئې (۱۶۷۳) دئ، د بیروني او حبیبي کلمو ابجدي ارزښت (۳۱۰) چې څني وباسو (۱۳۶۳) پاتېږي. په دې استخراج کې د تخرجې له عمله کار اخیستل سوی دئ. (ولاړ) ئې په دواړو مصرعو کې د اسقاط (نفی) قرینه ده. (د استادیاد: ۱۴مخ).

***

علامه رشاد مرحوم د غالب جنګ بخشي الممالک غازي نواب احمدخان بنګښ د مړیني تاریخي ماده د یوه پښتانه شاعر له خولې رانقل کړې ده خو ما د دوی (د علامه) د کلام په برخه کې راوړه. تاریخي ماده داسې ده:

د دنیا تر "یوویشت" کالو نوابۍ وروسته
"احمد ولاړی جنتوته" کامراني کړي

حل:

"احمد ولاړی جنتوته" جمله د ابجد په حساب ۱۱۶۴ کېږي د نوابۍ

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د کلونو شمېر (یوویشت) چې پر زیات سي ۱۱۸۵ ځني جوړېږي. نواب احمدخان بنګښ د دغه کال د لومړۍ خور (ربیع الاول) یا د برات په میاشت کې مړ سوی دئ. (وګ: غالب جنګ غازي نواب احمدخان بنګښ او د هغه کورنۍ: ۱۴۴مخ).

✶✶✶

د احمدشاهي کندهار د تاداو ایښوولو تاریخي ماده:

"دا ښار احمدشاهي کندهار دئ" = ۱۱۶۹هـق

(د کندهار یادانښتونه: ۱/۱۲۶مخ)

✶✶✶

علامه رشاد د سردارمحمد داؤد او د هغه د کورنۍ د ډله ییز شهادت جریان په یوه اوږده مرثیه کې ویلی دئ چې "د محمدزیو کربلا" نومېږي او (د افغانستان بدي ورځي) نومي شعري مجموعې په (۳مخ) کې چاپ سوې ده. د دغې مرثیې د پای درې بیته، چې تاریخي ماده پکښې ده، دلته راوړم:

دا د هغــــو نـــــازولو وژلتــــــون دئ
ورکــه کــړې چـــې ئـــې ظلــم هــدیره ده
دوی چـې ولمبـل پـه ډنـډ کـې د سـرو وینـو
د غــــوایي اوومـــه، ورځ ئـــې جمعـــه ده
"شـهادت" چې پـر زیـاتی سي معنـوي سـي
یـــو زر درې ســـوه اووه پنځـــوس ســـنه ده

حل:

(یو زر درې سوه اووه پنځوس) صوري تاریخي ماده ده چې د تورو ابجدي ارزښت ئې (۶۴۷) کېږي. د "شهادت" ابجدي ارزښت (۷۱۰) چې پر زیات سي، (۱۳۵۷ه ش) سنه ځني جوړېږي.

✶✶✶

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د خپل وراره مولانا محمد د شهادت تاريخي ماده:

تـــاريخي مـــاده د مـــرگ دي" مولانـــا " ده
چي"د خداى په رحمت" ستا قدرداني سوه
بـل تـاريخ دي هـاتف ووې: بـې لـه "شـكه"
"علـى خـداى تـه يـې قبولـه قربـاني سـوه"

د اولي تاريخي مادې حل:

(مولانا = ۱۲۸) + (د خداى رحمت = ۱۲۷۴) = ۱۴۰۲ هـ ق.

د دوهمي مادې حل:

(على خداى ته يې قبوله قرباني سوه = ۱۷۲۷) - (شكه = ۳۲۵) = ۱۴۰۲هـ ق.

په شمسي حساب ئې تاريخي ماده داسي ده:

"ســتر شـــهيد دئ مولانـــا " ملَكـــو ووې:
چـي قبـول تـه ئـې د "رحـم" غيـږ خـالي سـوه

حل:

د تكملې عمل: (ستر شهيد دئ مولانا = ۱۱۲۱) + (رحم = ۲۲۸) = ۱۳۶۹.

د تخرجې عمل: (۱۳۶۹) - (د رحم غيږ = ح = ۸) = ۱۳۶۱هـ ش.

***

د خپل كشر ورور حبيب الله د شهادت تاريخي ماده ئې داسي ويلې ده:

"د شنبې ورځ د حوت شـلمه" ســتا د مرگ نېټه ده
د زړگي سر چي دي ترې پرې سي نو د كال شمېره ده

حل:

(د شنبې ورځ د حوت شلمه = ۱۳۶۸) - (د زړگي سر = ز= ۷) = ۱۳۶۱ش.

***

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د خالق رشید په کلام کې

د ډاکټر زیورمرثیه:

پوهاند دوکتور زیورالدین زیور په ۱۳۹۰ش کال مړ سو. استاد دوکتور خالق رشید ئې د مړیني تاریخي ماده ویلې ده:

د اغیار مخ کې راته اوښکه په سلګو واوښته
د پښتو ناوې بې زیوره په مرګو واوښته
له "غرش" "علي" کم شو د خدای په امر[1]
اروا یې واولته په سپینو فرښتو واوښته

که زما (هوتک) اختیار وای، ما به د څلوریځې دریم نیم بیتی داسې اړولی وای:

"علي" راولوېد، له "غرش" څخه د خدای په امر

په دې ډول به له یوې خوا د شعر سکته ورکه سوې وای او بل به تاریخي څلوریځې یو څه معمائیت موندلی وای او هغه دا چې (راولوېد) به د تخرجې علمیې له پاره د قرینې کار ورکړی وای.

* * *

زما (هوتک) په کلام کې

ما اوله معما د (قیوم) په نامه جوړه کړې ده. په باختر آژانس، پښتو څانګه کې مو له متین خوږیاڼي سره د شعري صنایعو په باب بحث کاوه، دغه معما مې فی البدیهه وویله. قیوم اتمانخېل زموږ د دفتر پښتونستانی

---

[1] په حل کې ورته کښلي دي: "غرش" او "علي" تاریخي مادې دي چې له لومړۍ دویمې کمه کړئ د ډاکتر زیور د مړیني کال (۱۳۹۰) ښیي.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

غړی وو.

له قوي څخه زړه پرې کړه
او په پښو ئې کړه ورپورې
مې بې پایه باندې توی کړه
د اشنامخ به وګورې

حل:

د (قوي) زړه (واو) دئ، چې ځني پرې سي، (قي) پاتېږي. د دغي کلمې له پښو سره چې (واو) پوري سي، (قیو) لاس ته راځي. له بې پایه (مې) څخه مراد (م) دئ، چې له (قیو) سره یو ځای سي، قیوم کېږي.

***

د علامه حبیبي د وفات نېټه:

ښایي دا چې ویې بولم د "غم قرن"
"دا حبیب" چې ځني ولاړی حقیقي

حل:

په وروستي بیت کي د (غم قرن) تاریخي ماده ده، چې ابجدي ارزښت ئې ۱۳۹۰ دئ. (دا حبیب) چې ځني ولاړ (کم) سي، ۱۳۶۳ پاتېږي. لوی استاد د ۱۳۶۳ ش کال د ثور میاشتي پر شلمه د چارشنبې په ورځ (۹ شعبان ۱۳۰۴ ق) چې د ۹ می ۱۹۸۴ ع سره برابره ده، وفات سو او په دا سبا کې په شهدای صالحین کي په درناوۍ سره خاورو ته وسپارل سو. پر جنازه ئې زه حاضر وم.

ټوله مرثیه د۱۳۶۳ ش کال د کابل مجلې په دوهمه ګڼه کي، د استاد یاد په مجموعه کي او دغه راز تر ویلو شپاړس کاله وروسته په افغاني شمله نومې مجموعه کي چاپ سوې ده.

***

زما د پلار مرحوم د وفات نېټه:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

دیارلس سوه شپږپنځوس وه له هجرت څخه اوښتي
په شمسي حساب یې ټول کړ د خپل عمر پاک دفتر
څه بې مهره دنیاګۍ ده څه ظالم خونخور فلک دئ
چې نیازمن وه ټوله ولاړل د مرګي په لوی سفر
سربسته د دنیادا ده چې مرګی به خامخاوي
مړه یې مه بولئ ژوندي دي که په ښه نوم وو نامور
د (معصوم) دا یو څو اوښکي د بابا روح ته هدیه سوې
مغفرت دې وي په برخه په جنت کي یې مقر

زما پلار ارواښاد حاجي محمود هوتک د ۱۳۵٦ ش کال د اسد پر ۲۲ په کندهار کي وفات سو او پخپله پلرنۍ هدیره کي ښخ دئ.

* * *

د مهاجرت په نامه معما:

په قُرعه چي مي ختلې پردېسي ده
له ژوندونه مزه تللې ده، خواري ده
په پاخه کاڼي مي ټول مهاجرت کړ
"لو بې پایه و اوږده سرګرداني ده"

(سرامني اوښکي: ۱۰۵مخ)

د "مهاجرت" او " لو بې پایه و اوږده سر ګرداني ده" ابجدي ارزښتونه سره یو شی دي او (۶۴۹) کېږي.

* * *

د ارواښاد پوهاند رښتین د وفات نېټه:

یو لوی ویر مو و کور ته له ناورینه سره ولاړ
محفل د پښتو ژبې له رشتینه سره ولاړ

....

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

خاطر مي لټاوه تاريخ (آهونه و دروند غم) سو
چې قصر د ادب له شاه نشينه سره ولاړ

حل:

په مقطع کي (آهونه و دروند غم) تاريخي ماده ده چي ابجدي ارزښت ئي ۱۳۷۷ کېږي. پوهاند صديق الله رشتين په ۱۳۷۷ش کال (جمعه ۲۸ نومبر ۱۹۹۸ع) وفات سو. خدای دې وبخښي.

ټوله ويرنه په هغه مجموعه کي چاپ سوې ده چي په ټورنټو کي د روښان خادم له خوا د ارواښاد رښتين د مړيني په مناسبت خپره سوې وه.

***

د عبدالاحدخان کرزي د شهادت نېټه:

لټاوه مې وخت د مړيني دا جمله مې پر زړه راغله
"د شهيدو" له "کاروان "سره سو مل " عبدالاحدخان "

حل: وروستۍ مصرع تاريخي ماده ده. په قوسينو کي د داخلو کلماتو ابجدي ارزښت ۱۳۷۸ کېږي، چي په شمسي حساب د ارواښاد شهيد عبدالاحدخان کرزي د شهادت کال دئ. په دې ډول:

د شهيدو	=	**۳۲۹**
کاروان	=	**۲۷۸**
عبدالاحدخان	=	**۷۷۱**
ټول	=	**۱۳۷۸ش**

***

زما د ماما ارواښاد محمدمحسن د وفات قطعه:

غيرت دوه واري سر ټيټ کړ
د محسن د مرګ پر کال
همت ووې، چې يو کم دئ
دا د ده پر حسب حال

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

حل:

د (غيرت) سر (غ) دئ ، چي ابجدي ارزښت ئې ۱۰۰۰ کېږي. دوه واره چي سي، نو ۲۰۰۰ څني جوړېږي او چي يو څني کم سي نو ۱۹۹۹ پاتېږي او دا د ارواښاد محمد محسن د مړيني کال دئ.

په شعر کي د ارواښاد متوفی د غيرت ستاينه سوې ده او شاعر د (همت) په ژبه وايي، چي دوه واره سر ټيټېده لږ دي، يو وار بل هم بايد ټيټ سي. خو په دې افاده کي ئې د معما په حساب د متوفی د مړيني تاريخي ماده هم جوړه کړې ده.

***

د ارواښاد مدير صاحب غلام جيلاني الکوزي د وفات قطعه:

غم، اندوه، وير او ندبه سره يو ځای سول
د مدير جيلاني خان د مرګ په کال
عقل ووې د کال زړه هم دوه واره ډوب سو
نو د شک را پاته نسو هيڅ مجال

حل:

غم (۱۰۴۰) + اندوه (٦٦) +وير (۲۱٦) + ندبه (٦۱) = ۱۳۸۳

د کال زړه (الف) دوه واره = ۱ + ۱ = ۲.

د تخرجې عمليه بايد د (ډوب) کلمې په قرينه اجراء سي. په دې ډول: ۱۳۸۳ – ۲ = ۱۳۸۱

د ارواښاد جيلاني خان د مړيني نېټه:

۱۹ جون ۲۰۰۲ ع = ۲۹ جوزا ۱۳۸۱ ش

***

زما د استاد او محترم اکا حاجي عبدالمجيد هوتک د وفات نېټه:

لټاوه مې د مرګ کال ورپسې ورک وم
عقل و زړه فکر و سوچ مې کړل توظيف

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

ویـل پـر (بـام) د جنت شـخول د هر کلـي سـو
چــي (حــافظِ قــرآن) وروړلــی تــشریف

حل:

بام	=	۴۳
حافظ قرآن	=	۱۳۴۰
		۱۳۸۳ ش

حاجي عبدالمجیدهوتک د ۱۳۸۳ ش کال د حمل پر ۱۹ مه = د اپریل اوومه ۲۰۰۴ع د کراچي په ښار کي وفات او په دا سبا ئې په کندهار کي پخپله پلرنۍ هدیره کي ښخ سو.

***

د علامه رشاد رحمة الله علیه د وفات تاریخي قطعه:

نــن پــر تــهـول قلمــستان دئ د اســتاد غــم
پــر قیتــول و پــر خیبــر و پــر شمــشاد غــم
مجـال نـه راکـاوه اوښـکو، چـي یـې وکـښم
ورځ و کـال، میاشت و سـاعت د دې نـامراد غـم
غمــشریک راســره عقــل ســو، وې لیکــه!
پــه تـاریخ کـي د دې غـم، چـي دئ هفتـاد غـم
قــوم، ولــس، یــاران بـې سره افغـان شـوټ سـو
چــي نــازل ســو پــرې ناڅاپــه (د رشــاد غــم)

حل:

تاریخي ماده = (د رشاد غم) = ۱۵۴۹

د قوم، ولس، یاران (سر) او د افغان (پښې) = ق + و + ی + ن = ۱۰۰ + ٦ + ۱۰ + ۵۰ = ۱٦٦

د (بې سره) او (شوټ) کلمات د تخرجي عملیې له پاره قرینې دي او

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د دې قرینو پر بنسټ باید له تاریخي مادې څخه (۱٦٦) منفي سي. په دې ډول: ۱۵٦۴–۱٦٦ = ۱۳۸۳.

علامه رشاد رحمة الله علیه د ۱۳۸۳ ش کال د لېندۍ د میاشتي پر یوولسمه د ۸۳ کالو په عمر وفات سو. خدای دي د ده جنتونه په برخه کړي او د ده د لاري پیروان دي خدای ډېر لري (آمین).

***

د میرزا عبدالودود هوتک د مړيني قطعه

چي مرګی سو د عبدالودود مقدور
کور و کلی راته سو د غم تنور
د وفات تاریخ مي وپوښتی له ذهنه
راته وې ویله لفظ د ئ د (مغفور)

حل:

د "مغفور" ابجدي ارزښت ۱۳۲٦ کېږي او دا په شمسي حساب د میرزا عبدالودود هوتک د مړيني کال دئ. د وفات تاریخي ماده د اروښاد حاجي عبدالمجیدهوتک استخراج دئ، چي ما د نظم په قالب کي راووست.

***

د پوهندوی نوراحمد شاکر د وفات نېټه:

یا خو زما قلم پیدا دئ ژړېدو ته
یا اسمان دئ خښنمېدلی پښتنو ته
....
کندهار راته نهار کړلی غمونو
"پوهندوی شاکر" شامل سو "مرثیو" ته

حل:

د ابجد په حساب د وروستي بیت حل داسي دئ: له (کندهار) څخه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

چي (نهار) جوړ سي، ک + د = ۲۰ + ۴ = ۲۴ پاتېږي. دا قيمت چي د (پوهندوى شاكر = ۶۰۴) او (مرثيو = ۷۵۶) له قيمتو سره جمع سي، يو زر و درې سوه څلور اتيا کېږي. ارواښاد پوهندوى نوراحمد شاكر د ۱۳۸۴ ه ش کال د مرغومي په ۲۲ مه د پنجشنبې په ورځ = ۱۲ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د کاناډا په ټورنټو کي مړ سو او په ۱۴ جنوري ۲۰۰۶ ع نېټه د افغانانو په هديره کي ښخ سو. خداى دې وبخښي.

***

زما د محترم اکا ارواښاد عبدالهادي ريشا د وفات نېټه:

پيدا په شپه و د اختر فنا په شپه د اختر
ول، رالېږئ يې! دا ناره له جنتو وختـه
د مرګ و کال ته مې کچکول د هنر وګرزاوه
په صد قاتو يې پَکَه درَنه د ښو وختـه
"قلم" خپل سر وروباخښه "محبت" تاج کړ هديه
د مرګ نېټه يې "غم"، "ژړا" په ابجد و وختـه

حل:

غم = ۱۰۴۰ + ژړا=۲۰۸ + ق=۱۰۰ + م = ۴۰ = ۱۳۸۸ ش.

***

زما د مشر ماما نوراحمد صالحي د وفات قطعه:

دا چي پروت په دغه ګور کي دا ګړى دئ
د هر چا له خولې اورم چي نېک سړى دئ
"قطع" يې مه شمېرئ په مړو کي حساب نه دئ
"نوراحمد نوراغا" تل تر تل ژوندى دئ

حل:

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

نوراحمد نوراغا = ۱۵۶۷

قطع = ۱۷۹

د "قطع" کلمه د تخرجې له پاره د قرينې کار هم ورکوي.

۱۵۶۷ - ۱۷۹ = ۱۳۸۸

نوراغا په ۱۳۸۸ ش = ۲۰۱۰ع کال وفات سو.

* * *

د ويښ زلميانو د خوځښت د غړي ارواښاد الحاج غلام محی الدين خان زرملوال د وفات نېټه:

په دې ځو اوښکو يې حق نه ادا کېږي
بويه دا چې (زرملوال) ياد سي بې شماره
د وطن مينې ورکش کړ خپلې غېږ ته
ويښ زلمی وو، سو بيده پر خپله خاوره
د يارلس سوه نه اتيا يې د مرګ کال وو
په لمريز حساب سوه دا ساندې تياره

۱۳۸۹ش

* * *

زما د محترمې مور د وفات نېټه:

يوه دوه کې کم وه د وفات پر وخت ئې هر څه لرل
"افتخارونه ازلي" زمووږ د ادا برخه سوه

تاريخي ماده "افتخارونه ازلي" ده = ۱۳۹۱

دوه چې ځني کم سي، ۱۳۸۹ پاتېږي. زما مرحومه و مغفوره مور حجانۍ بي بي حليمه، چې مورږ په کور کې (ادا) بلله، د ۱۳۸۹ ش کال د قوس پر ۲۸مه = ۱۹ دسمبر ۲۰۱۰ع کال د يکشنبې په ورځ د سهار پر څلورو بجو و لسو دقيقو په کندهارکي وفات او پخپله پلرنۍ هديره کې ښخه سوه.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

تولدئې د ۱۳۴۴هـ ق کال د روژې پر یوولسمه د یکشنبې په ورځ په کندهارکي پېښن سوی دئ. دغه نېټه د مولوي صالح محمدهوتک پخپل قلم لیکل سوې ده.

***

د دې کتاب د بشپړېدلو تاریخ:

پــه شـل ورځــو کــي ســو دغــه کتــاب تــم
شـــــپه و ورځ وم و لیکلــــــو تــــــې ارم
په "اتمـام" کي مي ئـې "دوه قلمه" صرف کړل
پــرآخــر مــي "ســرپوښ" کښېــښاوه ســمدم
مات و گوډ، زیات و کمبوت به پکښې ډېر وي
پردېــسي ده، لاس مــي تــش دئ، نــه یــم گــرم
کــه د ژونــد پــر مېنــه ومــه، رنځــور نــه وم
کمبــوتې بــې بــل وخــت کــړم ورســره ضــم
مــا "ســپېڅلي" پــر کتـــاب دئ زړه بــایللی
پــــر دنیـــا بانــــدي بــــل نـــه لــــرم صــــنم

حل: (اتمام = ۴۸۲) + (قلم = ۱۷۰) + (قلم = ۱۷۰) + (سرپوښ = ۵۶۸) = ۱۳۹۰هـ ش.

(سپېڅلی) زما د نامه ترجمه ده.

***

د بیلومبي بخوله (۱۱مارچ ۲۰۱۲)

مظلوم زنگاوات

د قـــرآن د ســـونگ لمبـــې لا ســـړې نـــه دي
چـــي اورشـــو د پنجـــوایي مـــو کـــربلا ســـوه
پـــه خـــوا ږه خـــوب ول بیـــده شـــپا ړس ســـرونه
د وحـــشي امریکـــایي پـــه لاس فنـــا ســـوه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د "مظلوم زنګاوات" توري ئې تاريخ دئ
درې بږغونه د قيامت که تري جلا سوه

حل:

(مظلوم زنګاوات = ۱۵۰۱) – (قيا = ۱۱۱) = ۱۳۹۰ ش.

(بږغ) د توري په معنا دئ. د قيامت له درې بږغه څخه مراد (ق، ی، ا= قيا) دئ.

د ۱۳۹۰ش کال د حوت پر ۲۱مه = ۲۰۱۲ع کال د مارچ پر ۱۱ مه د يکشنبې په ورځ د سهار پر درو بجو يوه وحشي امريکايي افسر د کندهار د پنجوايي اولسوالۍ د زنګاوات په سيمه کي درو څنګ پر څنګ کوچنيو کليو ته ورغلی او شپاړس تنه په خوب بيده کوچنيان، ښځي او نارينه ئې ووژل او پر مړو ئې اورونه بل کړل. امريکايي افسر بير ته خپلي قرارګاه ته ولاړ او هورې ئې ځان خپلو نورو افسرانو ته تسليم کړ. دا غمجنه بخوله د نړۍ د زياترو هيوادو مشرانو د وحشت او جنايت په نامه وبلله او ما ئې د واقعې ثبت په پورتنۍ قطعه کي وکړ. دا واقعه د زنګاوات د بيلومبي کلي ته نږدې پېښه سوه. (م. هوتک اوشاوا، انټاريو، کاناډا د مارچ ۱۲مه ۲۰۱۲ع کال).

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرمني او ښکي – شعري مجموعه – ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ویناوي – د مولوي صالح محمد هوتک – سریزه او حاشیې – ۱۳۶۹ ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د میرزا حنان بارکزي دېوان – سریزه، سمون او لغتنامه او خطاطي – ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاڼی – پټه خزانه یو واقعیت دئ – ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، تورنټو.
۵. احمدشاهي کندهار – لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، تورنټو.
۶. میرزا عبدالودود هوتک – ۱۳۷۷ل = ۱۹۹۸ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبیلې او روایتي شجرې – ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار – ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبیب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ ع، د علامه حبیبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امیر تر سیوري لاندي، د فرانک مارتین لیکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل – د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحرالعلوم د دوست محمد خټک – لومړی ټوک، (سریزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې – شعري مجموعه – ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۳. سل بګړۍ یو پوړنۍ – د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنیزي څېرې – ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شین سترګي مستخدمین په افغانستان کي. څو قسطه په ګوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ل، صحاف نشراتي مؤسسه.

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

۱۵. احمدشاهي کندهار – دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۱۶. د علامه رشاد د کندهار یادابښتونه، (ترتیب، سمون او لمنلیکونه) ۱۳۸۶ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۷. د عبدالروف بېنوا میرویس نیکه، (سریزه او لمنلیکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۸. پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۱۹. د سید جمال الدین افغان تتمة البیان فی تاریخ افغان، د پښتو ژباړې (د محمد رفیق حبیبي په قلم) ترتیب، سمون او لمنلیکونه – ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۲۰. کندهاري ورونړه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۹ع، علامه رشادخپرندویه ټولنه/کندهار.
۲۱. پښتو! ستا میني بوداپیست ته بوتلم، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سریزه او لمنلیکونه – پېژندنه او تعلیقات د علامه رشاد، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد اکاډیمي، کندهار.
۲۳. د شمس الدین کاکړ دېوان، سریزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۴. د میرزاحنان بارکزي دېوان (بشپړکلام)، سریزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۵. د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتیب او مقابله، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۶. له (Erinn Banting) کاناډایي مېرمنې سره د (Afghanistan) نومي کتاب په لیکلو کې مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ع. دا کتاب په درېو برخو (Culture, Land, People) کې خپور سو، خو پر مطالبو باندې یې په ملګرو ملتو کې د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پورې سیوری واچاوه، چې د لوی احمدشاه

Downloaded from: www.ketabton.com

ketabton.com - The Digital Library

بابا عکس لا هم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوتک) د مشورو او لارښوونو پر خلاف چاپ سو.

۲۷. ادیب شیخ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور ریاست
۳۰. له کندهاره تر اټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافیایي یادښتونه – سریزه، ترتیب او کمپوز.
۳۳. پښتو متون سمېدل غواړي (لومړی ټوک)، ۱۳۹۰ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۴. د ناوې دانشور، د کندهار منور، د زنګاوات مخور، ۱۳۹۱ل، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار
۳۵. تعمیې او تاریخي مادې په پښتو ادب کې (همدغه اثر)

ناچاپ اثار :

۱. د هوتکو نومیالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتلیز کلیز (پرتلیزه کالیندراه)، د هجري قمري او عیسوي سنو اړونه او رااړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښې).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه – ۶ ټوکه.
۶. د افغانستان انتالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټایپ سوې نسخه یې د بیهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کې خوندي وه. اوس یې حال نه لرم.

Downloaded from: www.ketabton.com

Thank you for reading

Find more e-books and articles on Ketabton - your multilingual digital library.

www.ketabton.com

Ketabton - Pashto, Farsi, Arabic & English